

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

AH 2378 4

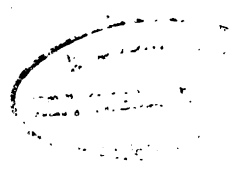
Harvard
Depository

HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
*Andover-Harvard
Theological Library*

~~D-1800~~

D 11.803

E. Fish.
F. 6i

MAGYAR PROTESTANS
EGYHÁZTÖRTÉNELMI MONOGRAPHIÁK.

A MAGYARORSZÁGI PROTESTANSEGYLET KIADVÁNYAI.

XVII-İK KÖTET.

PROTESTANS THEOLOGIAI KÖNYVTÁR.

SZERKESZTI

KOVÁCS ALBERT.

XIII. KÖTET.

MAGYAR PROTESTANS
EGYHÁZTÖRTÉNELMI MONOGRAPHIAK.

BUDAPEST, 1880.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

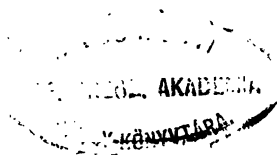
egyetem-utca 4. szám.

D 1800

MAGYAR PROTESTANS
EGYHÁZTÖRTÉNELMI
MONOGRAPHIÁK.

IRTÁK

SZILÁGYI SÁNDOR. KARSAY SÁNDOR, SZEREMLEI SÁMUEL.
JAKAB ELEK, SZABÓ KÁROLY.

BUDAPEST, 1880.

KIADJA A MAGYARORSZÁGI PROTESTANSEGYLET.

~~BX /
4054
.118
MPE
1000~~

TARTALOM.

I. Bethlen Gábor és a kassai pap. Irta <i>Szilágyi Sándor</i> ...	1
II. Belicay Jónás életrajza. Irta <i>Karsay Sándor</i> , superintendens ...	25
III. Vázlatok a papszentelés multjából, különös tekintettel a beregiekre. Irta <i>Szeremlei Sámuel</i> ...	43
IV. Az erdélyi reformált egyház közoktatási állapota a mult században. Irta <i>Jakab Elek</i> ...	63
V. Az eperjesi mészárszék. Irta <i>Szeremlei Sámuel</i> ...	91
VI. Adatok Decsi János életéhez. Irta <i>Szabó Károly</i> ...	135

I.

BETHLEN GÁBOR ÉS A KASSAI PAP.

IRTA

SZILÁGYI SÁNDOR.

Disraeli mondá Newmanról: ez ember áttérése oly lökést adott az anglikán egyháznak, hogy még 25 évvel később is tántorgott tőle. Valóban Pázmány Péter áttérése a kath. egyházba e tekintetben is hasonlított a Newmanéhez: még egy felszázad múlva is érezték hatását. Az 1613. évben két, tizedek sorára kiható horderejű tény történt: a «Hodoegus igazságra vezető kalauz» megjelenése és Bethlen Gábor trónfoglalása. Az irodalom erős támadásának következményeit a politikai események paralyálták, s e két ember e naptól fogva szemben állott egymással mint küzdő fél: Pázmány felemelte a kath. egyházat, Bethlen Gábor megmentette a protestantismust.

Bethlen Gábort a Ferdinánd táborában nem «törökösséggel» vádolták, hanem egyenesen «körülmetéltkedett török»-nek hirdették. Papjai buzgó, erős meggyőződéssel bíró protestánsnak tartották, ki még a dogmatikai kérdésekhez is ért s egyháza emelése érdekében semmi áldozattól sem riad vissza, a legújabb kutatások pedig bebizonyították, hogy egyházi buzgósága nem terjedt addig, hogy a politikai exigenciáknak ne lett volna kész áldozatokat hozni.

Nagy különbség van a XVI. és XVII. század áramlatai közt az egyházi kérdéseket illetőleg; amaz sokkal inkább dogmatikai, ez tulajdonképpen politikai színezetű, dacára hogy V. Károly vallási kérdésekben birt szabadelvű színezettel, II. Ferdinánd pedig a legultramontánabb vakbuzgó volt mind azok közt, kik valaha trónon ültek. Kora felfogásának hű képviselője volt e tekintetben IV. Henrik, ki úgy találta, hogy «Páris fölé egy misével», s ki ha hugonotta marad, bizonynyal képtelen lett volna olyan szolgálatot tenni régi egyházának, mint a milyet tett a nantesi edictummal.

Bethlen Gábor is úgy gondolkodott mint a francia király: Magyarország régi egységének s hatalmi állásának helyreállítása felér egy misével. Igen, ez volt az ő végső célja, ez az ő legtitkosabb terve, ezt

készítette ő elé s minden akadályok közt ennek útján maradt. Volt idő, midőn azt gondolta, hogy Ferdinánddal egyetértve hajthatja végre; ez akkor volt, midőn 1624. elején Kamuthy Farkast Bécsbe küldte, hogy kérje meg az ő számára Ferdinánd egyik leányának kezét; s csodálatos, ez a terv a spanyol udvarnál nem talált olyan ellenszenvre, mint Ferdinándnál. Nem rajta múlt, hogy később más úton próbálta meg e terv valósítását: midőn Gusztáv Adolffal szövetkezett, hogy a ligára s az «edictum restitutionis»-ra halálos csapást mérjen. De a tervezett beütés valósítása előtt néhány hónappal meghalt.

E nagy tervek és küzdelmek, ez előkészületek és mérkőzések története hazánk történetének egyik legfontosabb lapját képezik. Nem érdektelen látni, hogy ugyanaz a Bethlen, ki egy oly nagy terv kiviteléért, mint Magyarország régi nagyságának helyre állítása, talán a vallás változtatástól sem irtózott volna, mily öntudatosan s mily sok áldozattal sietett vallását megvédeni a támadások ellen s annak helyzetét biztosítani és jövőjét felvirágoztatni.

A clerus mindkét oldalon nagy szerepet játszott. Mint Ferdinándnak Lamormain, oly bizalmas embere volt Bethlennek Alvincy, kivel folytatott levelezése érdekes világot vet a kor belső, rejtettebb történetére is.

I.

Midőn Bethlent fejedelemmé választották, Alvincy már kassai pap volt; de Kassa nem tartozott a Bethlen birtokai közé. Alvincy már akkor jó hirben állt hitfelei előtt mint tudományos készültségű theologus, kitűnő egyházi szónok s buzgó lelkész; de mint polemikus azon évben kezdett feltűnni, melyben Bethlen megválasztott, midőn kiadta válaszáat Pázmány Péter «Öt színes level»-ére. A mily éles s kiméletlen volt ez a támadás, oly erős hangú volt a válasz is, s az irodalmi-párbaj attól fogva szakadatlan láncolatban folyt a két versengő fél között.

Magyarország akkori helyzete döntötte el, hogy melyik terület kihez csatlakozzék a küzdő felek közül. Azok a részek, melyek az austriai terület szomszédságában feküdtek, a dolog természeténél fogva jobban ki voltak téve Pázmány térítéseinek, s ő mellette foglaltak állást. A tiszántuli részek ellenben, hová térítése csak szórványo-

san hathatott el, s hol az «orthodoxa religio» megtartá tulsúlyát, Alvincy könyveit kapkodták.

Erdély rokonszenve is felé hajlott. Bethlen, ki már régebben ismerte őt, hasonlólag figyelemmel kísérte tollharcát; de egyelőre nem tartá tanácsosnak rokonszenvének hangot adni. Bármennyire megvolt is az együvé tartozás érzeke az erdélyi részekben s Felső-Magyarország közt, a tény, hogy két külön uralkodó alatt állottak, mégis sok tekintetben áthághatatlan cordont huzott a két ország között. S ha bár Bethlen Gábor az ön fentartás harcát vivta Mátyás s a felső-magyarországi részek, különösen az ottani főurak ellen; dacára, hogy a nemességnél küzdelme élénk rokonszenvvel találkozott, bizonyos tekinteteket tiszteletben tartott. Balassa orvtámádása s Dócynek abban játszott utálatos szerepe a kimélet elvetését teljesen igazolta volna ugyan, de ő azt hitte, hogy ott, hol egyes egyének biztosságát kockáztathatná rokonszenvének nyilatkozataival, mégis kötelessége elhallgatni azt.

Igy volt Alvincyvel. Uralkodásának két első évében sem leve-lével, sem postájával nem kereste fel a kassai papot, tartva attól, hogy érintkezése vele a kassai generalisnál s tán Mátyásnál is kellemetlenséget okozhatna neki. De midőn Balassával folytatott küzdelme kedvezőbb fordulatot vett s megkezdődött az alkudozás Mátyással, mely végre is Bethlennek fejedelmül elismerésével végződött, elérkezettnek látta az időt: összeköttetésbe lépni vele.

Épen ezen nagy-szombati alkudozások alatt történt, hogy korlátnoka Péchy érintkezésbe jött Alvincyvel, s midőn az előbbi hazatért, Bethlen következő levelet intézte hozzá:

Reverende domine etc. Salutem etc.

Jöllehet Kgddel való régi conversálkodásunk kívánta volna azt, hogy ez ideig egymást ha personaliter nem is, de írásunk által gyakorta egymást látogattuk volna, melyet mi a mi részünkről örömmel praestaltunk is volna, ha az alkalmatlan állapotok engedték volna, mely alkalmatlan állapotokra nézve nem akartuk Kgdd hassületes személyét kétségessé tenni az magistratus előtt, sőt még annélkül is a Kgdd állapotját, sőt mindnyájunkét veszedelmesen periclitálni. Mostan annakokáért cancellarius uram az szombati tractatusból haza érke-zvén, jelenté minekünk Kgddel való szemben beszélgetését, a mellett hozzánk való jóakarátját készen lenni mindenkor, melyet Kgdtől

felette kedvesen veszünk; hasonlóképpen igirjük mi is magunkat Kgdhez való igaz jó akaratunknak beteljesítésére valamikor s valamiből kívántatik. Hogy pedig minket annak tartson s ne is kéméljen semmi dolgaiban, hanem bátorsággal requiráljon, Kgdet szeretettel intjük. Végezetre tudjuk azt is, szegény Rettegi uram halála Kgdnél nilván vagyon és azolta tanító nélkül szükölködtünk, Váradról hozatuk be Keserüi János uramot, de mivel az uristen ezt az romlot helt szép hallgató frequentíával megáldotta, egyedül az tanítás nem supportálhatja, mivel az előbbeni collegája Rettegi uramnak, noha bizonyára tudós ifju ember, de erejében, egészségében igen gyenge, az is kisebb ecclesiában kívánkozott. Hallottunk Kgd mellett egy tudós embert, D. Emericum Kecskeméti, ki felől Kgd-től is sok jó emlékezetet hallott cancellariusunk, sőt commendálta is Kgd minekünk ő kglmét.

Annakokáért Kgdet szeretettel kérjük, ez egy dologból és kívánságunkból nekünk gratificuskodjék és persuadeálja ő kglmének Kgd ide be való költözését s mellettünk itt való ecclesiában való hasznos forgolódását, ne vesse meg vocatióját, mely, hisszük, istentől vagyon; bizonyos levén, ő kglme állapotja felől úgy akarunk provideálni, hogy semmiből fogyatkozása ne legyen, hanem hasznos szolgálatjának illendő gyümölcsét vehesse. Kgtől ebbeli hozzánk megmutatandó jó akaratját, hogy mi is háládással vehessük, kérjük meg is, igyekezzék rajta. Ha szintén más felé való vocatiója ez ideig lött volna is, kérjük válaszsza meg egyik állapotot és egyik személt a másiktól s kedvünket ne szegje. Halljuk, hogy Váradra akarták vagy akarnák hini, mely ha lött volna is, de meg nem engedjük. Mi is immár a mig élünk, annuatim két-két ifjat akarunk az oda fel való Academiákban bocsátani tanólásnak okáért. Reméljük ezután többülni az tudós ifjakat. Im szintén mostan is kettőt expediálunk és commendálunk Pareus uramnak. Kgd-től ez dologról igen hamar való bizonyos választ várunk, s ha akaratja leszen ő kglmének az eljovetelre, bizonyos terminust is akarunk felöle érteni, és ha lehetne igen rövidet. Mi is bizonyos emberinket expediálnók ő kglmének alaköltöztetésére és gondviselésére. De coetero etc. Datum Albæ, die 14. Aug. 1615.

R. D. V.

admodum benevolus

Gabriel Bethlen m. p.

Kgteket maga személyében is nagy szeretettel kívánnók látni; kérjük is data occasione látogasson meg bennünket úgy mint szegén hazáját és jó akaróját. Immár az békességnek idején Kgd bátorsággal eljöhet. —

Kivül Alvincy kezével: Exhibitæ 5. Septembr.

Külcim: Rndo dno Petro Alvinczi Enyedino ministro verbi dei apud Cassoviensem vigillantissimo etc. nobis honorando.

(A fejedelem kezével irt eredetije a gy.-fejérvári káptalan rendezés alatti osztályában.)

II.

Attól fogva, hogy Bethlen Gábor Kassát birtokába vette, viszonya Alvincyhez egészen megváltozott. Most már az ő alattvalója volt, birodalma egyik legtekintélyesebb városának s legszebb egyházának papja. Ezentúl semmi tekintet sem korlátolá vele való érintkezését. Ha még akkor, midőn Bethlen nagy proclamatióját a «*Querela Hungariæ*»-t fogalmazá, titokban kelle tartani részességét e manifestumban, ezentúl semmi sem állta útját a fejedelemnek, hogy egyik legbensőbb, legbizalmasabb tanácsosává ne tegye.

S valóban Alvincy az volt, a nélkül, hogy a címet viselte volna.

A római egyház szervezetéből önként folyt, hogy clerusa az állam politikai igazgatásában is részt vegyen; nemcsak azok, kik fejedelmi és uralkodói méltósággal birtak. Attól fogva, hogy az egyház hatalma megszilárdult, az uralkodók legbensőbb tanácsosai egyházi férfiak voltak, ez már egész hagyományossá vált a nélkül, hogy a reformatio is lényeges változást idézett volna elé e tekintetben. A reformált egyház szervezete azonban ily nyilvános vezetését a világi dolgoknak az egyházi hatalom által nem tűrte meg, dacára, hogy a protestantismus hatalmának keletkezését és emelkedését épen annak köszönheté, hogy az egyházi viszonyokkal a politikaikat is átalakítá. A protestans papok szerény állása kizárta ezek nyilvánosságos politikai szereplését; de minthogy a reformatio keletkezése óta minden kérdés, mely a politikában felmerült, vallásos viszonyokból származott, a dolog természete hozta magával, hogy a kérdések megoldása körül a papoknak is jutott szerep.

Midőn a 30-éves háboru lángja kitört, s Bethlen abban activ

részt kezdett venni, az ő régi ismerőse Alvincy Péter már akkor nagy hírnek és elismerésnek örvendett. Ő volt az egyedüli, ki meglehetősen sikerrel vette fel a Pázmány által oda dobott kesztyűt annyira, hogy az akkori protestans pap-írók közt őt tartották legjobb írónak. Tekintélyét Bethlen előtt ez is nevelhette; de döntőleg mégis az hathatott, hogy korán felismerte benne az erős judiciumu és erős akaratú embert. Fájdalom, abból az időből, midőn Bethlen megkezdte támadását, nem maradt fenn levelezések, s eddig ismert correspondentiájok ott kezdődik, midőn Bethlen Magyarország nagy részét már meghódította; de ettől fogva meglehetősen, s csak ritkán megszakasztott láncolatban folyik Bethlen haláláig.

Hogy Alvincy befolyása az egyházi, iskolai s közmívelődési ügyekben volt a legnyomatékosabb, azt a dolog természete hozta magával; de épen olyan jelentékeny volt az a politikai dolgokban is. Igen sokszor mint közvetítő szerepelt Bethlen és a főurak közt; máskor a 30-éves háború németországi egyik-másik harcosának érdekében szólalt fel; szóval a nélkül, hogy tényleges missiókban részt vegyen, befolyással birt az ügyek menetére. Levelezésekben mindennek elegendő bizonyítékával találkozunk. Bethlen 1620. végén Nagyszombatban volt; a szerencsétlen fejrhegyi csata sok tekintetben megváltoztatta a dolgok arculatját, Bethlen a franciák közvetítésével alkudozást kezdett a császárral s mielőtt a két fél követei Hainburgban összejöttek volna, Alvincyt várta magához, kihez a következő levelet idézte:

Reverende domine.

Kgd leveléből értjük betegeskedését, kinn szomorkodunk; kívánjuk istentől, hogy elébbeni egészségét Kgdnek megadja. Hozzánk való jövetelire kész akaratját ezen beteges állapotával is értvén, kedvesen vesszük, és ha egészsége szenved a feljövételt, hogy az birák de equis et curru Kgdnek prospiciáljanak, demandaltunk nekik. De ha ereje az utat nem fogná birni, Kgd mi kedvünkért ne periclitáltassa egészségét. Ide mi békével vagyunk istennek hála, csak jönnének az statusok nem az hadra anni végre, mint az békesség condiciónak megértéseért, hogy ezután mireánk ne vethetnének (ek) semmiből, mi azt követnők örömes(tebb), mi közönségesen nekik tetszenék de az (fegyverben) lételnek mostan de necesse meg (kellene) lenni, mert ha nem békéllenünk, kell is tatik császár az condiciókra ink(ább)

. . . fegy)vert lát s ha nem békélhet(ünk, fegy)ver kell. Most kívántatnék az (. . . szem)ély, ha ki hazáját szeretné az uraim közül. Mig mi az magunk sajátját elköltők . . . most immár senki az maga . . . mansióért nem akarja adni etc. (Bene) valeat. *Tirnavia*, 4. Decembris. 1620. hora 5. pro meridiana.

Gabriel m. p.

Külcim: Reverendo Petro Alvinczi etc.

(Eredetije Bethlen saját kezével írva Gyfejérváron.)

Találkozott-e Bethlen Alvincyvel s vett-e tőle buzdítást a kitarásra s vigasztalást akkori bajaiban, nem tudjuk; de tény az, hogy fényes tehetségei akkor tűntek ki legjobban. Azok, kikkel a legbizalmasabb s legtitkosabb szövetségeit kötötte, a négy főúr már kijelenté, hogy nem követi tovább; s e négy közül az fájt szívének leginkább, kire reményei fellegvárát építé, kit legjobban szeretett, mert legtöbbre tartott — az ifju Thurzó Imre. Bethlen csillagának hanyatlása ezt is megingatá, többivel együtt ő sem akart mindent a politikai esélyek kockájára tenni. A mint az unio szétfoszladozott, úgy tetszett nekik, Bethlen nem lesz többé képes egy maga keresztül vinni Magyarország egyesítésének munkáját s igyekeztek biztosítani magoknak a visszavonulás hidját ahoz, ki szemökben még mindig képviselte a török járom lerázásának eszméjét: az imperium császárához.

Bethlent semmi sem ingatta meg. Három oldalról megtámadtatva, biztos kezekkel egybevágólag vezette tábornokai működését, diadalt diadalra aratva nyomult elé Nagy-Szombatnak. Ez útjában jelentkezett nála a hitszegő Bosnyák s épen ez időben sujtá Széchy családját is egy nagy szerencsétlenség Murányban, hol középső leányát a villám megütötte.

Erről értesítette jun. 28-iki levelében Alvincyt:

Gabriel dei gratia etc.

Reverende fidelis etc. Salutem etc. Kgd kérte vala egy könyvünket elolvasásnak okáért, melyet magunk is elfelejtettünk Kdtől elkérteni, ki mivel az hadakozás dolgáról is jó ordóval tractál, semmiképpen nála nélkül nem lehetünk. Kgdet intjük, mentől hamarább egy bizonyos embertől küldje utánunk, valahúl érnek bennünket vele. Bene valeat ne secus faciat. Cui de reliquo etc. Datum ex castris nostris ad Puthnok positis, die 28. Junii, Anno dni 1621.

Innen kezdve Bethlen írása:

Bosnyák ma bejő hozzánk, kinek semmit nem hiszünk, de hogy hadaink érkeztenek, ez két napi induciákat akaránk véleek végezni. Holnap magával együtt megindulunk és szeredán Szombathoz szállunk isten jóvoltából. Korlát uram maga kezével post-scriptában mit írjon, leiratván Kgdnek includáltattuk. Az muráni dolog nyilván istennek erős büntetésének bizonyos jelei; ez igaz, hogy az középső kisasszont maga leányát, azonkívül 2 szolgálót, 2 darabantot, s az főporkolábot megütötte az ménykö az mult kedden. Demién Ferencz egy fő csauszsal megérkezék kedves kívánatos válaszszaal és részszaal jött istennek hála. Az császár leveleinek translatióiót Kgdnek megküldjük. Az egri had holnap, az szolnaki, az hatvani beérkeznek táborunkban. Az erdéli hadból 4000. ember elérkezék, de az ide való vármegyék rák háton másznak.

Gabriel m. p.

Külcim : Reverendo Petro Alvinczy etc.

(Eredetije Gy-Fejérváron.)

S még ezután is folytatta diadalmas útját egész Morvába, hol Hunno-Bródon ütötte fel főhadi szállását. De midőn már a szerencsét ismét leigázta, Európa politikai láthatára pedig olyan volt, hogy külföldi szövetségesre számítania nem lehetett, eljöttnek hitte az időt, hogy újra felvegye a félbeszakasztott békealkudozások fonalát. Az alkudozások Nikolsburgba vették kezdetüket s mialatt képviselői a tárgyalásokat folytatták s ő azok menetét főhadi szállásáról vezette, Alvincyvel nem szünetelt levelezése. Maga gyermektelen lévén, testvérének, Bethlen Istvánnak idősb fiát az ifju «Istók»-ot, vagy mint közönségesen nevezték, a «kis gróf»-ot kiváló gonddal kívánta neveltetni; Alvincy volt a főfelügyelettel megbizva s nevelőül mellé Bojti Gáspárt rendelte. Épen ez időben történt udvari történetirójának Bocatiusnak is halála, s nem valószínűtlen, hogy Bojti, ki mint nevelő az ifjú gróf mellett tapintatlan magaviseletet tüntetett ki, ennek helyét nyerte el, mint tehetségeihez s hajlamaihoz mértőbb állást. A hunno-bródi főhadi szálláson udvari lelkész nélkül volt Bethlen s midőn a karácsoni ünnepek közeledtek, kérte Alvincyt, hogy látogassa meg s hozzon magával egy alkalmas lelki tanitót. Ez ügyekben kelt levelei itt következnek :

Gabriel dei gratia etc.

Reverende nobis etc. Salutem etc. Az mint öcsénk Bethlen Ist-

ván uram adja értésünkre Bojti Gáspárt az mi parancsolatunk szerint az gyermek Bethlen Istók mellé kiküldötte, kihöz noha az mint mostan értjük, az gyermeknek kedve nem igen vagyon. Mindazáltal hogy immár parancsolatunkra kijött (mivel azelőtt nem is tudtuk annira, hogy az gyermeknek hozzája kedve nincsen) Kgd állassa az gyermek mellé igen jól eleiben adván mi nevünkkel is, hogy az gyermek tanításában szorgalmatosan forgolódván, az öreg deákokkal együtt való deáki exercitiumokra szoktassa, és magától kemény magaviselése miatt az gyermeket el ne idegenitse, hogy annál jobb kedve legyen az tanuláshoz is az gyermeknek. Az gyermeket is intse Kgd, hogy szavát fogadván mesterének, az tanulástól idegen ne legyen. Hogyha pedig Károly Kgd mellett az káplánságban meg akar maradni, abban sem tartunk ellent, de ha ahoz kedve nem volna, bocsássa és küldje be Kgd az vásárhelyi főmesterségre. Bene valeat: Datum ex oppido marchionatus Moraviæ Hunnobrodiensi die 20. Octobr. Anno 1621.

Bojti, az mint értjük, az gyermeket agyban-főben gyakorta verte mivel hertelen sora vagyon az barátomnak s azért idegen az gyermek tőle. Kgd megintse, úgy ne bánják vele, mivel már öregedik is naponként, az intéssel, fenyítéssel talám többet indicálhat, s ha az nem lenne elég, ostorral hozza. Mi az békességet valóban tractáljuk immár, Kassa nélkül semmit nem akarunk, talán fogjuk is obtineálhatni. De Turzó uram talám eddig megholt, még vasárnap halálra vált volt szegény. Vagyon egy holnapja, hogy betegeskedik. Doctor Márton mindenütt vele vagyon, most is ugyan akarhatja ellen rendelttem volt melléje. Mi az táborból kiszállánk városokban, falukban, mivel az ellenség is azt cselekedte volt előbb mi nálunknál.

Gabriel. m. p.

Külcim: Reverendo Petro Alvinczy etc.

(Ered. melyben az utolsó bekezdés Bethlen saját kezű írása, Gy.-Fejérváron.)

Gabriel dei gratia etc.

Reverende fidelis etc. Salutem etc. Akaránk Kgdet tudósítani felőle, az szegény Bochatius ma hala meg, kit noha mi igen szorgalmatosan kuráltattunk, mindazáltal az halált tőle el nem távoztathattuk, hanem annak kellett végben menni, az mit az felséges isten elrendelt volt felőle. Emlékezhetik Kgd maga is reá egy néhány historicum opusokat, kiket Erdélyből hozattunk vala ki, biztunk volt kezében, hogy

azokból magát adjuválhassa, mely opusok most is ott házánál vadnak. Annakokáért Kgdet intjük szeretettel sőt hagyjuk is, mindjárt azokat az opusokat mind egyig vegye maga kezéhez, vitesse maga házához, és míg az úristen innen alá viszen bennünket, viseljen szorgalmatos gondot reá. Magának is nyavalyásnak ha mi fragmentáit és historica consignatióit találja, azokat is vigye el, és annak is Kgd viselje gondját, el ne veszzenek. Ez idő alatt pedig Kgd gondolkodjék magában fölöle, kit gondolna és ítélhetne arra az állapotra illendőnek és elégségesnek lenni, ne maradnának enni sok szép dolgok perpetuum silentiumban. Valeat ne secus faciat. Cui in reliquo etc. Datum Hunnobrodii, die 12. Novembr. 1621.

Gabriel m. p.

A fejedelem kezével: Parancsoljon gyakorta Kgd Károlinak, az gyermeket tanítsa szorgalmatosan, és ne magyar scolákban való hitván szokás szerént, hanem more jesuitarum exerceálja az gyermek magát az oratio csenálásokban, legyen jó retor, orator, eloquens ha adatik. Az Kékedi öcsesét az jesuiták immár retoricában promoveálták volt, de nem akart pápistává lenni azt mondja, jóllehet féltvén attól, azért nem bocsátották vissza Bécsben, és mit proficiált volt ott való lakása? maga csak az mult télben ment vala, avagy tavasszal Bécsben. Ha az gyermeket attól nem félténem, jesuitával taníttatnám.

Külcim: Reverendo Petro Alvinczy etc.

(Ered. a gy.-fejérvári kapt. ltár r. a részében.)

Reverende fidelis etc.

Mi uram fejenként ebben az idegen országban papok nélkül vagyunk, bocsássa meg isten, mint valami oktalan állatok. Az mely ifju embert felküldött volt, három hétig ha szolgált megbetegedvén, haza kellett bocsátanunk. Im mostan hozattam egy szegény tanítót Ujvárból, mert ezen a földön papot sem találni, ki pápista s ki luteranus. Vala nagy reménségem, mely még most is biztat, hogy karácson innepire Kassára mehetnénk, az mint sollicitálni kezdtük az tractának maturálását imelítvén gyomrokat a német uraimnak az tatár hadak jövetelivel is, kik bizonyosan 13. praesentis szállottak prásári mezőre; eddig Dévát meghaladták, az szolnaki hidra hozatom őket meg akarván ezt az háládatlan Kgtek országát kártételektől Fátrán és Tiszántúl teljességgel oltalmazni. Mindazáltal csak ő sz. felsége tudja, végezhetjük-e el karácsonig az tractát avagy nem; mely

ha nem lehetne, avagy ha végben menne is, de az útban az tótok között kell rekednünk az sz. innepeken hogy tanítók nélkül ne legyünk. Ha Kgd meg nem bántódik véle és egészsége szenved, szeretettel intjük, jöjjön fel hozzánk vevén melléje egy jó tanítót még az Tisza mellékén avagy hol, a ki Kgdnek az innepeken segitene. Kgdet mi itt nem késleljük, ha szintén magunk innét meg nem szabadulhatnánk is, de az innepek után mindjárt alá bocsátjuk, az kit magával felhoz, azt mellettünk marasztván; avagy hivassa Geleit Kgd és hozza őtet magával el. Az város avagy az kamarások fogadjanak Kgd kocsija eleiben lovakat Trencsénig, onnét mi magunk lovain hozatjuk által Kgdet.

Nem is ártana Kgd ittfenn való létele kiváltképpen ha az tractának végben meneteli előtt érkezhetnék ide, mivel ezek az vármegyék követi csaknem mindnyájan németek, szintén annit kell vélek veszednem, mint az ellenséggel, ha nem többet. Ha pedig Kgdnek az feljövételhez kedve nem lenne, avagy egészségtelensége miatt nem jöhetne el, küldjen valamely jó eloquentiájú tudós embert mellénk, ne legyünk ilyen oktalan állatok módjára. Panaszolkodhatnám ezaránt az én tanítóimra, kikre annuatim egy néhány ezer frtot költött(em) computatis computandis, otthon nyugosznak és én, istennek igije nélkül kényszeritettem lenni; ha meg talállok halni is, mint valami oktalan állat, úgy kell meghalnom. Bene valeat. Ex Hunno-Brod, 24. Novembr. 1621.

Gabriel m. p.

Kivül Alvinczi kezével: Exhibitæ 26. Novembr.

Külcim: Reverendo Petro Alvinczy etc.

(Ered. Bethlen által sajátkezűleg írva Gy.-Fejérváron a káptalani ltár rendezés alatti részében.)

III.

A nikolsburgi béke megkötése után Bethlen haza ment Erdélybe; május 6-án érkezett Kolozsvárra nejével egyútt, de ez néhány nap mulva május 13-án meghalt. A temetési készülétek s készitendő sirmemlek ügyében következő levelét intézte Kassa városához és Alvincy Péterhez:

Gabriel etc.

Clarissime atque reverende item prudens ac circumspecte fideles nobis dilecti. Salutem et gratiam. Kgteknak Alvinczi és Varanai

uram kglsen parancsoljuk, hogy mindjáraást küldjön fel Eperjesre avagy Lőcsére azért az kőfaragó mesterért, ki az megholt cardínálnak készítette volt monumentomát s hivassa alá Kassára és conducálja Kgték mi számunkra; kívánjuk ezt tőle, hogy istenben boldogúlt idvözült szerelmes házas társunknak készítsen egy monumentomot, melynek ottbenn való elkészítéséhez semmiképpen nem foghat, mert talán ő nem is látott olyan monumentomot, az mineműt mi akarunk vele készítettetni, tudniillik az Báthori Kristoff monumentomának formájára hasonlót akarunk csináltatni. Kgték azért serio injungálja, hogy mindjáraást elkészüljön és egy néhányad magával az kikkel itéli, hogy véghez viheti, jöjjön be, hogy ugyan helyben Fejérvárátt magunk mutogathassuk meg, és adhassuk eleiben kívánságunk szerént formáját. Ittbenn mind alabástorom és márvány kőnek szerét tehetjük. Fizetésében előpénzt, ha mit kíván, praefectusunk hogy adjon, és elküldésében is Varannai uram Kgddelel együtt, hogy gondot viseljen, megparancsoltuk. Erre Kgtéknek legyen szorgalmatos gondja. Kgdet penig Alvinczi uram, szerelmes gyermekének hazaadása után hogy hozzánk besieessen, intjük, ilyen keserves állapotunkban legyen mellettünk szegény idvözült szerelmes házastársunk hideg tetemének eltakarásáig.

Kívánjuk azt is Kgd által az Tiszán túl való senioroktól, hogy magok közül böcsületes, tudós főembereket, ha többet nem is, nyolczat vagy tizet bocsássanak be, kik ad 29. Junii legyenek Fejérvárátt, condecoráltassék azoknak is böcsületes jelenlétekkkel szegénnek temetése.

Kassán is az szentegyházban való praedikáló széket és egyéb illendő székeket is Kgd vonyattassa be fekete posztóval, és harangoztassanak is, és ha illendő leszen egy castrum dolorist is erigáltatna Kgd az sz. egyházban, és akkorra, mikorra parentatiója leszen ittbenn szerelmes, istenben elnyugott házas társunknak, ott is predikállának és szép isteni intéseket tennének az predikátorok. Varannai uram Kgd kezében im más fél száz aranyat küldöttünk, melyet hogy mindjáraást egy kassai kalmár legénytől Krakkóban beküldjön, és fekete dupla dafotát vásároltasson, kglsen parancsoljuk; kiérkezvén, mindjáraást postán küldje be minekünk. In reliquo bene valeant, ne secus faciant. Datum in civitate nostra Kolosvár, die 15. Maji, A° dni 1622.

Gabriel m. p.

Külcim: Clarissimo ac rudo Petro Alvinczy etc. neonon prudenti et circumspecto Andreae Varannay judici ejusdem civitatis nræ Cassoviensis etc.

(A fejedelem saját kezű aláírásával ellátott ered. a gyfvári kápt. ltár r. a. acták.)

IV.

Az alább következő levelezés Bethlen Gábor és Alvincy közt politikai tartalmú s Bethlen második és harmadik támadása idejére esik s részben bizonyosságul szolgál, hogy a kassai pap mennyi buzgalommal igyekezett közvetítőül szolgálni a fejedelem s alattvalói közt, s mily híven támogatta őt minden dolgában:

Serenissime princeps etc. præmissis orationum mearum ad deum pro felici regimine Serenitatis V^{rae} jugiter fundendarum, suffragiis; officiorum meorum etc.

Az mely gonosz hírünk folyamadott vala kglis uram az deákok megölettetése felől, hamis volt, mert szorgalmatosan tudakozván felőle, semmit azon nyomon nem hallhattunk; sőt az Schellendorff uram felől való hir is heába való lehet, mert tegnap érkezének hozzám valami levelek Löcséről, melyek közt az Kolosvári Jónás deák fia az atyjának így ír: Én az opuliai præfectussal vagyok; az melyre indultunk volt, az árvizek miatt el nem mehettünk, hanem ide Krakkóban érkezünk békeséggel etc. Az levélnek datumja Krakkóból vagyon 15. Martii. Ehez képest irom felségednek, hogy heába való hir lehetett az is; hintegetni kezdettek vala itt is valami kozák hirt, némely úr felől való pártütést nagy hamisan. Oly ember dolga pedig, az kitől ez félenek nem kellene származni, de én nevet nem akarok neki adni. Kimutatta nilván, hogy irigységgel és ránkorrallal teli az szive; de ám legyen, isten neki.

Végezetre kglis uram akarom supplicatorie felségednek jelenteni: az herczeg ő felsége hivatott vala szállására, és nagy keservesen ugyan gyónásképpen jelenté, hogy immár sohúl ezer aranyánál több nincsen; ha azt is elkölti s valami indulásra való alkalmatosságot mutat az szent isten, semmibe módja nem leszen. Ha pedig tovább kell ez exiliumot szenvedni, koldulásra jut. Az nagy istenért kglis uram, eddig való dicsiretes gratiáját, melynek az keresztyénség között örök emlékezettel és magasztalással való hire elterjedett, felséged continuálja

rajta, bizony az jó hirnév felett, melynél ez világi dolgokban drágább nincsen, az szent isten felségednek bővséges usorájával megtéríti. Az herczeg is ő felsége az szolgálatra, ha kívántatik, alkalmatosb leszen. Et sic Serenitatem vestram elementissimæ dei benedictis protectioni commendo. Cassoviæ, 27. Martii, A° 1623.

Serenitatis V^{rae}

capellanus humilis

Petrus P. Alvinczy m. p.

Post S. Kglis uram, az felséged kglis annuentiája szerint Gönczről én irtam volt ide Kassára Róti Orbán uramnak, hogy mig felségednek újabb mandatuma nem érkezik, addég az felséged præsidiuma ne cedáljon. Vicekapitán uram is tempestive prohibeálta az gyalogokat mind az elöttök járóval egyetemben az kijövéstől. De ez közben az felséged Kassán emanátaltott mandátumával érkezvén Tornába, inconsiderate kijöttek az várból, melyet mindjára követett Móricz Mártonnak insolentiája. Az Kátai Ferencz uram jövait mind occupálta, gyalogit az várból mind eliminálta; ide mindnyájunkat iszonyu szidalmazással illetett. Ezek felett Kátai Ferencz uramat az papi székre (szent székeknek nem mondhatom) citálta csak ezért, hogy az felséged præsidiumát Tornába recipiálta. Mindezeket noha maga bosszujából cselekedti Móricz, de nyilván nem felséged gyalázatja nélkül, az mint némű-nemű szavaiból megtetszik. Felségednek alázatosan könyörgök, legyen tekinteti Felségednek Kátai Ferencz uramra; tessék meg kglis uram, hogy az igaz emberek nem árnyékhoz kapnak, midőn az Felséged fejedelmi köntöséhez ragaszkodnak. Ez nem az elmúltat fogja confirmálni, hanem az következendő hűséget Felségedhez conciliálni.

Külcim: Serenissimo dno, dno Gabrieli dei gratia etc.

(Alvinci által irt ered. a gyfejérvári kápt. ltár r. a. részében.)

Reverende fidelis etc.

Kgd levelét az mult szombaton adák meg, melyből értém az én utolszor irott levelemnek elvételét. Akarnám, ha azok az nyomorúlt emberek meg nem bolondulnának és præsidiumot be nem vennének, mert ha beveszik, bizonyos dolog, hogy veszedelmet nyernek magoknak; idem et unum, akár 300. embert vegyenek be, s akár 3000. mert jó 300. ember mindenkor birhat vélek etc. etc. Az vitézlő népnek aranyyal, tallérral való fizetés miatt occurrált difficultásokat az mi

illeti, sok papirostra térne arról való discursusom és censurám, ha realiter akarnék arra választ tenni, de üdöm nincsen hozzá, mert igen sok az gond rajtam, és semmi úton hozza nem érkezem. Mindazáltal irtam Korlát uramnak egy nehán szóval róla, Kgd olvassa meg; bizony nincsen uram vétkem, azonképpen Bellevárinak, bátor ne kárhoztassuk oly igen; maga látja és tudja Kgd, micsoda pénz bővebb azon a földön, hiszem nem tehet egyebet Bellevári, hanem az promulgáltatott valor szerént kellett elvenni proventusunkat, és ha úgy vötte el, másoknak is töllök el kell venniük, mert kárunkkal rajtunk nem veszhet, mint az sok rosz poltura, melyet köszönök Kassa városának etc. Az isten meg ne fizesse azoknak, kik az polturával való kereskedést szabadon engedék az conciviseknek meg, ha immár vén asszony módon kell átkozódnom. Im megparancsoltam praefectusunknak, hogy ezután el ne vegyen se aranyat, tallért, se polturát semmi proventusban, ám lássák az jó vitézlő népek, mint élnek. Ez aránt sokat panaszkodhatnám én is mezőn levén, némely emberek ellen, de mint eddig, úgy most is szenvedek. Ha én volnék kassai kapitán azzal az authoritással, melylyel Korlát uram collocáltatott, bizony elvennék minden rendek az promulgáltatott valorban az monetát; de így soha én oly jó rendeléseket nem tehetek, hogy ha ő kglme ily lágyan viseli magát, hogy akárki megállja, tartsa, melyet ha követni nem akarnak, én is egyedül bele fáradok. Az császár internuntiusi tegnaptontattak be, ma audientiájok volt, minden dolgok fallacia, procrastinatio; a mint jöttek, úgy expediáltatnak; itt is reá találnak. Szécsi kívánságát az Kgteknek adott resolutiójából bőségesen megérttettem, melyre sok szóval kellene választ tennem, ha de fundamento akar-nám az dolgot moliálni; de rövid szóval uram ez az válasz. Én Szécsinek egy pénzével adós nem volnék, mert Lipsére tizezer f. auctiót ígirt vala ő maga, kire én meghívén, kezében bocsátám; azután mint és hogy? s menni kárban forgott az a dolog, sok volna recenseálni; de utolsó maga keze írásával és pecsétés levelével bizonithatom, in mense Februarii Kassára küldött levelében nem tagadta maga is, hanem kívánta, hogy testimoniumot adjak neki az tizezer fl. summának felvétele felől, hogy ő is császárral irathassa az summára; és így csak az tizezer frtját küldjem meg az ő adta 20000. frtnak, az én 10000. aranyamat megküldi. Az levél ma is nálam vagyon; megküldtem Marusitól Prini uramtól, de megmásolta, mert császártól meg-

érkezett azonban Lipcsének inscriptiója, és csak az 1000 aranyat küldé meg. Igy tréfála meg, kin bizony igen busulok most is, nagy gyalázatnak tartván az jó urnak rajtam való szegezgetésit. De nem nézek semmire, hanem ha veszi, im ismét gratiánkban veszem, elfelelkezem dolgairól, kárt ő se kívánjon nekem, és én is, noha ezzel nem tartoznám az feljül specificált ratióra nézve, mindazáltal az ő tizezer frtját megküldöm jó bányai öt pénzes garasul, mert az tallér nekem 3. frtban áll; Kgd jól tudja, Pestalluczék úgy adták, Thimothe s az többi harmadfél frtban. Igen nagy károm lenne benne, de így ő sem vall semmi kárt, sőt szép hasznot, ha tizezer frt jó öt pénzes garast adok, azon mindjárt jószágot vehet, avagy akármit. Ha pedig az öt pénzes garast el nem akarja venni, vegye az tallért el 2. fr. 50. pénzben, lám Bécsben 7. renesben költhetik el. Ha azt sem akarja, vegye az aranyat el 4. frtban, lám Bécsben tiz renesben veszik el, és küldje csak az harmadfél ezer aranyat vissza Kgtek kezében, az harmadfél ezeret tartsa meg az tizezer frtéért, én is Enicskét cum pertinentiis megbocsátom mindjárt neki. Vegye jó akaratomat, sok tizezer frt hasznomat veheti jövődöben; ha pedig egyképpen sem akarja az igazságot, tartsa magánál; de ha megtart az úristen, igyekezem azon, hogy vérrel okádtassam ki velle data occasione; mert látja az isten, hamisan tartja az én pénzemet magánál. Tudom én, hogy ez esztendőben tiz-husz ezerrel megpótolná Szécsi uram (a)z én aranyamat, csak venném, de késő leszén akkor. Kgdnek ezután több dolgokról akarok írni. Ha mit érthet oda fel való állapotról, tudósítson Kgd. Bene valeat. Ex Kolosvár, die 28. Junii, 1623.

Gabriel m. p.

Külcim: Reverendo Petro Alvinczi etc.

(A fejedelem írta ered. a gy.-fejérvári káptalani ltár rendezés alatti részében.)

Reverende nobis sincere dilecte.

Kgd levelét ma vöttem együtt az monstrummal, kin nem keveset csudálkozom, bizonyosan merem magamnak suadeálni, hogy valami nagy romlás nélkül el nem mulik, portendál nagy veszedelmet; de nem Slesiában Braszlóban a mint Kgd írja, hanem Varsovánál az Viszlában fogatott; mihelt láttam az három igét R. P. F. én arra magyaráztam: Regnum Poloniæ frangitur, de én ahhoz semmit nem értek, hanem ex signis et circumstantiis coniectálok az sueciai

király által való ruináját az tenger felől való részéről, mivel német zászlók, fegyverek láttattanak rajta lenni. Az oroszán körmöl lábón az törököt conjectálhatni, alkalmasint is elkezdett effectumba, mert 25. Maji indult Cantamir szultán 50. ezer tatárral Lengyelországban rablani az Neszter mellett. Ezt Kgd bizonnal higye, az egész maritima classist, kit ezelőtt az hispanus ellen ki szoktak a portáról bocsátani, mostan azt is nagy készüllettel az Pontus Euxinusra expediálták az kozákok ellen; az hispanus ellen nem itilték szükségesnek, mivel minden kéncset mind magának a királnak, mely Indiákból szokott proveniálni, s mind azokkal levő sok s nagy gazdagsággal bíró árros embereknek kereskedéseket az algiriomi passával conjungálván magokat az hollandusok, elnyerték, és mostan 100 öreg hajó ment reájok. Mit rendelt isten az lengyel szomszédok felől, ő felsége tudja; örömet érteném a Kgd censuráját felőle. A pénzverők felől resolváltuk magunkat Varanai hívünknek. Legyen isten Kgdde. Ex Várad, 9. Junii 1624.

Gabriel m. p.

Oldalt : Vigilate uram interim in pace, minket tudósítson gyakorta, ha mit érthet bizonyost.

Más oldalon : Az mely theologus felől Kgd ir, kit Kgdnek commendál az a főember atyafi csak legyen elégséges, hogy felelhessen meg tisztinek, bizvást hivassa Kgd és iktassa be, állapotja lészen.

Külcim : Reverendo Petro Alvinci etc. ecclesiae Cassoviensis concionatori etc. fideli nobis dilecto etc.

(Eredetije Bethlen kezével.)

Reverende admódum domine etc.

Salute etc. Istentől etc. Ez elmúlt napokban irt vala Kgd egy levelet, melyben azt írja Kgd, hogy ő felsége az imperiumi és erdéli fejedelem bizonyos emberit küldené hozzám. Mivelhogy azon az hitván terebesi jószágunkon akarnak kapdosni, magam is oda sietni akarnék; ekkedig is csak azt vártam itt Murány alatt. Kgdet szeretettel kérem, tudósítson felőle, mikorra köllessen várnom, és mihez tartsam magamat. Ez mellett akarék Kgdnek erről is írnom, az mint ex inclusis nyilvánban megérti Kgd, mint legyen ide föl az állapot császár részéről; bizonyosan elhigye Kgd, ő felségének is ez szerint intimálhatja Kgd, hogyha eddig is az török mia akadályok nem lött volna, semmi okon el nem bocsátták volna az lengyeleket, hanem

egyátalyában ránk jöttek volna. Kgd okoson és jól gondolkodván ezekről, igen jó volna ő felségének mature provideálni mind magára s mind az országra. Az mi az én magam személye dolgát illeti, már oda föl az emberek engem el is temetnenek, de isten velem levén, gondot viselek én is magamra. Ezek után éltesse etc. Datum ex castello nostro sub Muran, die 12. Augusti, 1624.

Rndæ admodum dnis V^{rae}

amicus et servitor paratissimus

G. Szechy m. p.

P. S. Az kis czédulának az mássa, minthogy asszonyi irás, talám meg nem olvoshatja Kgd.

Az ígélet sokra viszi az embereket; istenért édes öcsém uram vigyáztasson Kgtek, és az nagy ember életére is viseljen oly gondot, hogy gonosz szándékjokat is ne vihessék véghez, az úr isten az ő igaz ecclesiájáért is oltalmazza meg.

Kgd Korlát uramnak is megmondhatja, hogy minden igyekezetek és elvégzett szándékjok az, hogy mind Szendrőben, Tornában és Szádvárában bevigyék az németeket; ekkedig is bevitték volna, de az török volt akadályokra, mivel az török egész Tapolcsánig is mind kijárt és rablott; az egész Mátyus-földe fölötte nagy bodulásban vagon. Az istenért Kgdet kérem, ez én leveletem szaggassa el etc.

Külcim: Reverendo admodum dno Petro Alvinczi etc.

O	ito
i	ito
t	ito
o	ito
i	ito

O	ito
i	ito
t	ito
o	ito
i	ito

(Ered. a gy.-fejérvári kápt. ltár r. a. részében.)

Serenissime Princeps etc. Officiorum etc.

Mely szorgalmatosan várja Szécsy György uram ő nga felséged követit egy nehány rendbeli leveleiből, melyek közül ezzel immár kettőt in specie felségednek beküldöttem megtetszik, mivel az felséged commissiója szerint én ő ngának úgy intimáltam volt, hogy felséged ottan hamar indítja követét, melyhez képest ő Ngához érkezhettének volna eddig, az mint azelőtt calculálja ő nga; de hiszem kglms uram nem ok nélkül esett haladék ez dologban, melyről talám nem ártana ő ngát tudósítani; ne hæreat animo anxio. Egyéb dolgokról is mit irjon ő nga ex inclusis megértheti felséged. Én az ő nga levelét, intése

szerént nem akarám elszaggatni, hogy Felséged inkább érthesse az dolgot. Felségedet alázatosan kérem méltóztassék az ő nga levelét elszaggatni, mert én assecuráltam ő ngát felőle, hogy az az levél szem előtt nem kezd lenni. Egyébb circumstantiák is az mint mutogatják az dolgok, nem hibálnak ez jegyzések, meghigye felséged. Contra quorum insultus et insidiosas practicas Deus præpotens Serenitatem V. clementer protegat. Cassoviæ 17 Aug. A. 1624.

Serenitatis V.

Capellanus humilis

Petrus P. Alvinczi m. p.

Külcim: Seren. Dno Dno Gabrieli Dei gratia S. R. I. Transilvaniæque principi etc.

(Eredetije a gyulafehérvári káptalanban rendezés alatti acták.)

Reverende fidelis nobis honorande.

Kgd levelét tegnap reggel vevén, Szenczi Mihály felől való gondviselését értjük, mely ebbeli forgolódását is Kgdnek kglsen agnoscáljuk. Irattunk mindjárt egy utilevelet, melyet ezen postától eleiben küldtünk, ha valahol előltalálja véle, jöhessen jobb móddal.

Az somogyiakkal mint bánjanak, különben ennél nem értettük, kiknek ótalmazások felől generalis uramnak serio demandaltunk. Irtunk némely secretumról is ő kglmének, melyet Kgddele hogy comunicáljon, admoneáltuk; nem árt arra gondot viseltetni.

Ugy esék értésünkre, hogy Kgd tisztitől bucsuzott volna, ki ha igaz, igen csudáljuk addig, mig annak ratióit meg nem értjük. Annak-okaért Kgdet szeretettel requiráljuk, hogy minket tudósítson mostani állapotja felől. Bene valeat. Albæ, 17. Junii 1625.

Gabriel m. p.

Kívül Alvinczi kezével: Exhibitæ 21. Junii.

Külcim: Reverendo Petro Alvinczi etc.

(A fejedelem által irt ered. a gy.-fehérvári káptalani ltár r. a. részében.)

Gabriel dei gratia etc.

Reverende fidelis nobis dilecte. Salutem etc. Veichardus Scultetust udvari doctorunkat bizonyos dolgainkban ad quasadam romani imperii partes bocsátván, mivel a felesége viselős, háza népét Kassára ki akarja vitetni. Kgdet azért kglsen requiráljuk és intjük, hogy doctorunknak feleségét és házanépét vegye protectiója és gondviselése

alá, ha miben Kgdet maga, avagy embere által requirálni fogja, mutassa jó akaratját és segítségét hozzája mindaddig, míg az mi dolgainknak végben vitele után doctorunk megérkezvén, találhassa háza népét kívánatos állapotban. Cui de cœtero benigne propensi manemus. Datum Albæ Juliæ, die 26. Junii, 1625.

Gabriel m. p.

Bethlen kezével: Én uram az doctor relatiójával contentus vagyok, és ha igaz az relatio, más tanácsot nem választunk, magától mindenekről értekezhetik, és az mi resolutionkat megoldvashatja. Meghagytuk neki, hogy Kgddel communicáljon mindeneket.

Kivül: Exhibitæ 6. Julii.

Külcim: Reverendo Petro Alvinczi etc.

(Eredetiye Gyulafejérváron.)

Reverende fidelis etc.

Hogy Kgd acquiescált az mi választételünkön és láttatik, approbálni akarják, egyebet sem irhattunk az egy igazságnál, mely írásunkat hogy transferálni akarja, nem bánjuk, ha ki offendáltatik rajta, arról nem tehetünk, mert ha igazat kellett írunk, annál egyéb nem lehetett. De minthogy olyan hertelen való írásunknak kelle lenni, úgy nem lehetett, a mint illendőképpen kívántatott volna, és per hoc hihető sok error lehet benne, mindazáltal mivel az rést alkalmasint attingáltuk, Kgd az deák stylussal elegantiát szerezhet az mi paraszt discursussal való írásunknak, és nem bánjuk azt is, bátor communicálja azokkal, a kikkel akar s Rákóczi urammal is. Maga dolgát a mi illeti, isten látja, mi azt tudtuk tegnapig, hogy ahoz való jószág legyen; im az Kgd leveléből értjük. Irtunk az commissariusoknak jó ratiókkal felőle, Kgd nevét nem is attingálván ebbén nak számáról csak . . papokat a kik jussokat prætendálják hozza, hogy minket requiráljanak és præfectusunknak . . . potentiát adunk, mely mellett véllek conveniáljon, mivel arról neveztetik az a kis jószág nem akarjuk onnét elszakasztani, sőt ha tudtuk volna nem odavalónak lenni, anni summát nem is igirtünk volna tőle etc. Az jószágot Kgd kezéből ki ne bocsássa, mivel az többinek is restitutiójit usque ad 15. Junii diferaltuk, addig lássuk, mire vihetjük az papokat. Bene valeat. Albæ, 30. Apr. 1627.

Gabriel m. p.

Külcim: Reverendo Petro Alvinczi, ecclesiae Cassoviensis pastori primario etc.

(Eredetije, mely sok helyen az olvashatatlanságig elmosódott Bethlen kezével.)

V.

A szónyi béke megkötését kellemes vidám napok követték. Ugy látszott, hogy a küzdelmes évek fáradalmait akarja a fejedelem s az udvar kipihenni; de ez idő alatt sem szünetelt törekvése az ország belső fejlődését emelni s főként a fejedelmi iskolát akarta akademiává tenni. Ugy látszik, hogy Opicz eltávozása után is folytonosan tett kísérletet külföldi elismert nevű tudóst honosítani meg ez intézetnél. 1622. augusztusában két külföldi tudós érkezett Kassára; 1624. júniusában ismét intézkedett, hogy egy theologus igtattassék be s egy 1629-iki levelében olvassuk, hogy Crell ez időben távozott Fejérvárról; de erről is csak e levélből tudjuk, hogy Fejérvártt volt. A többi tudósoknak pedig, kik Opicz után az országba jöttek, még neveket sem tudjuk.

Hogy mennyire szíven hordozta Bethlen a közerkölcsiség ügyét is, azt egy másik 1629-iki leveléből látjuk. Tassy Gáspárné, a kiről itt szó van, felesége volt a követségekben járt Tassy Gáspárnak.

Reverende fidelis nobis sincere dilecte.

Kegyelmed levelét elvevén fiától iratott bolond és merő méreggel való levéllel együtt, kiket nem kevés búsulással olvastunk, főképpen ebben Kegyelmed bánatját considerálván és tartván nagyobbnak, annak-utána udvarunkon tött gyalázatját, kiben semmit az levelek olvasásokig nem tudtunk; megnyugodjék azért benne, ebből is hozzája való szeretetünket s gratiánkat úgy akarjuk viselni, és azon lenni igyekezőnk, hogy disciplina alá való fogása után Kgdet megvigasztaljuk. Bizonyára alig láttunk rosszabbúl educált ifjat ennél arra nézve, hogy az pirongatás rajta kicsint fog, avagy semmit; est nimis Veneri addictus, örömet széljel sétálna, hogysesem az palotába ülne, de megpróbáljuk magunk, ha lehet-e valami jó reménség felőle. Az mennyi költséget ez kicsiny üdö alatt adott, fogyatkozás nélkül megérhette volna vele, mert három óra neki is, mint a többinek, fizetése megjárt. Váradon létünk-től fogva 4. hópénzt fizettünk udvarunknak, melynek öt hónapja még nincsen; szabad asztalhoz, 20. és 25. tál étekhez ül napjában kétszer,

skarlát köntöse. Rövid nap, ha élünk, informabitur Kegyelmed újabban.

Bojti Gáspár nevű historicusunkat küldtük vala Németországba a végre, hogy valamely tudós professorokat keresne és conducálna; kit noha Bécsbe küldtünk vala először azért, hogy magát præsentálja, császárnak megjelentse, hová megyen és salvus conductust kérne propter evitacionem suspicionis, de az cancellarius császárnál elbontotta, az jezsuitákat bélelvén neki; maga viva voce császár megmondta: volumus — inquit — suæ dilectioni sicuti hactenus, ita in posterum in omnibus gratificari, sed in spiritualibus omnino prohibemur; malleus quidem quotquot istius religionis doctores in toto imperio nostro inveniri possent, omnes venirent in ditiones ipsius. Mindazáltal Bojti magát istenre bizván, levél nélkül is elment Norimbergára, onnét Francofurtumba ad Mœnum és onnét egy városba, az hol amaz mostan Európában — az mint halljuk — legnevezetesebb theologus doctor Alstedius lakik. Háza is ott levén, és azt mind addig ostromolta, hogy az mi szolgálatunkra adta magát, noha Lugdunumba volt az főprofessorságra hivatalja. Ő kivüle más két professort is fogadott maga mellé, kiknek Bojti conventiót adott, és előre kinek 50. kinek 100 aranyat adott. Amazok is reversalist adtak magokról; in Majo kellettük alájönniek, ha az úristen megtartja őket. Egy Bornemisza nevű magyar is van ott benn Lugdunumban, a kit is igen dicsérnek, az is alá fog hozzánk jönni; de tegnap olvasánk Tarczali senior hivünk levelét, melyet Keserüi uramnak irt, abból majd csudául olvastuk, doctor Crellius hogy azelőtt sok utánavaló járásunkra sem akara itt benn maradni, és mostan ultro offerálja szolgálatját az bejövetelre igérvén magát. Mely ha úgy leszen, bizonyos jelét ismerjük az nagy úristen kegyelmének az mi intantumunkhoz, mert ha kedve, kegyelme ő szent istenségének nem volna hozzá, ilyen tudós embereket ily kevés kereséssel talám ex tempore nem találtunk volna. Kik ha bejönnek, úgy tetszik, nem lenne utolsóbb az fejevári schola némely németországi scholáknál. Nem az celebrisekről írjuk, hanem az két nevezetes tudós emberekről hoztuk be. Bene valeat. Ex Fogaras, die 7-a Jan. 1629.

Gabriel m. p.

P. Trans.

Külcim : Reverendo Petro Alvinczy ecclesiae Cassoviensis pastori primario fideli nobis sincere dilecto.

Exhibitæ die 13. Januarii anno 1629. (*Alvinczy Péter praesentatája.*)

(Eredetije, mely Bethlen írása, a gy.-fejérvári kápt. levéltárban, hibásan közölve Ötvös Ágoston hagyatékából Bethlen pol. levelei 459. l.)

Gabriel Dei gratia stb.

Reverende stb. Salutem stb.

Levelét kglmednek vöttük, melyben bennünket tudósít ott való Tassy Gáspárnének gonosz élete felől és sok időtől fogván isten ellen való magaviselése felől, melyről mi ezelőtt is nem az végre parancsoltunk volt kassai hiveinknek, hogy afféle isten eleiben felkiáltó rut vétkeket büntetés nélkül akarnánk lenni, hanem hogy az dolognak jobban végére menvén érthetnök annak állapota valósággal miben legyen. Azért immár értvén azt kglmesen az város informatiójából, nemhogy gratiánkat mutatnók ahoz a bűnös személyhez, de sőt inkább parancsoltunk kassai hiveinknek, hogy az mint az törvének igazságára nézve ellene pronuntiáltatott sententia vagyon, az szerént azt exequalják is. Az más dolgot az mi illeti, melyről bennünket kglmed megtalált, igen nagy különbséget látunk az Fuló uram irásában és kassai kapitányunk erről irt levelében, melyet ő is mindazáltal nem bizonyosan megtapasztalva, hanem hallomásképen ir. Azért az dolognak ezután jobban végére menvén mit kellessék felőle cselekednünk, meglátjuk, holott mód nélkül senki ellen procedalni mi nem is szoktunk. De cetero erga eandem stb. Datum in civitate nra Cibiniensi die 4 mensis Aprilis Ao Dni 1629.

Gabriel m. p.

Külcim : Reverendo Petro Alvinczi stb.

Alább Alvinczi kezével: 17. Apr. Ao 1629.

(*Eredetije a gyula-fejérvári káptalanban rendezés alatti acták.*)

A közművelődésre irányzott törekvések mellett a politika sem szünetelt; a szőnyi békével sem mondott le Bethlen régi tervéről, csak elhalasztá azt: kísérletet tenni Magyarország egyesítésére. Eddigi hadjárataiban meggyőződött, hogy a régi factorokkal nem érheti azt el, sem a magyarországi főurakkal. Más szövetségesekről kelle tehát gondolkodnia.

Második házassága Brandenburgi Katalinnal készíté elő utját. Rokoni összeköttetésbe jöven a brandenburgi választóval s a svéd királylyal, ezekben hitte feltalálhatni az új szövetségeseket. A svéd király háboruba bonyolódott a lengyel királylyal; azon törekedett, hogy ezeket kibékítse, s miután ez sikerült, Gusztáv Adolffal kezdett alku-dozásba bocsátkozni.

De mielőtt eredményre juthatott volna, súlyosan megbetegedett. Már halálát közeledni érezvén, aug. 17-éről Bornemisza János felső-magyarországi generalist s Alvinczy Pétert Rákócyhoz küldé titkos megbizatással. Ezek feladata volt rávenni Rákóci Györgyöt s általán a felső-magyarországi urakat, hogy halála után se bocsássák vissza Ferdinánd kezéhez a felső-magyarországi részeket; de nem tudtak kiegyezni. Október 4-ére újabb értekezletre hívta magához; annak sem lett eredménye. November 15-én Bethlen nagyravágyó terveit magával sirba vitte. Alvincy még egy néhány évvel túlélte őt, 1634. november 22-én fejedelmi urát és barátját ő is a sirba kísérte.

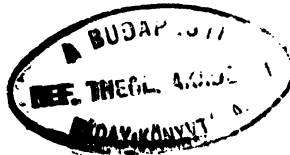
II.

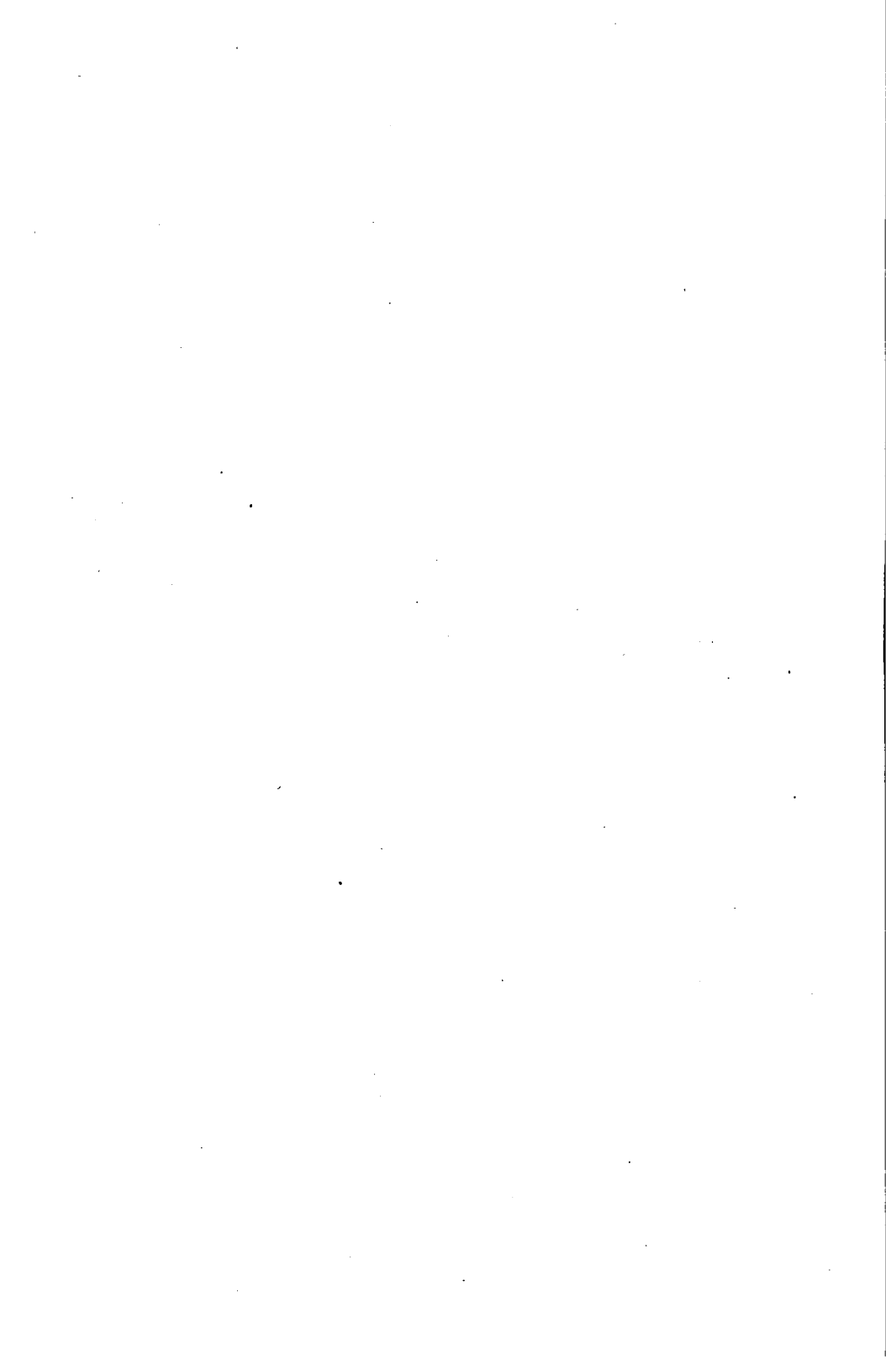
BELICAY JÓNÁS ÉLETRAJZA.

IRTA

KARSAY SÁNDOR,

SUPERINTENDENS.

A protest. theologiai könyvtár kiadói alig indíthattak volna meg a multa nézve kegyeletesebb, a jelen nemzedékre nézve tanulságosabb és a jövőre nézve irányadóbb vállalatot, mint midőn a folyó században elhalt legkitünőbb magyar protest. egyházi férfiak élet- és jellemrajzi kiadására vállalkoztak.

Tekintettel a kiadók programjára, egy ilyen jeles egyházi férfúnak, Belicay Jónásnak, k. hűgyészi evang. lelkésznek és a dunántúli egyházkerület kemenesali egyházmegyéje esperesének, akarok én is ezen sorokban emléktáblát állítani, egyrészt, hogy a valódi érdemet kegyelettel méltányoljam, másrészt, hogy a fiatal lelkészek előtt egy eszményképre mutassak, mely buzdítólag győzze meg őket a felől, mennyire képezheti ki magát egy falusi lelkész saját erejéből öntanulmányozás által, ha szép pályáján keresztül hivatás érzet, ernyedetlen szorgalom lelkesítik. — Csak néhány évig kísérhettem Belicayt életében figyelemmel, de ismerve multját, látva a korrallal haladó munkásságát, tapasztalva azt a köztiszteletet, mely őt környezte, és gyűjtve azon adatokat, melyeket életrajzához, habár gyéren is, megszerezhettem, egy pillanatig sem lehetett kételkednem afelől, hogy jeles papjaink sorában ő is helyet foglalhat. Ennek igazolására hivatkozom Kis János superintendens «Emlékezései életéből» című első füzetére (197 l.) a hol kövágó-eörsi lekipásztorkodását rajzolja s B-ról eként szól: «Belicay Jónással, ki akkor sz. antalfalui predikátor volt, oly szives barátságot kötöttem, mely 40 esztendőn keresztül szakadatlanul tartott s most is tart és sok örömet adott s most is ad. — Oly tudományszomjuhozó s oly jelessé lett autodidactot s amellettt oly nemes szívü embert mint ő, keveset ismertem.»

Igy nyilatkozik B.-ről Kis János; s ki volna erre illetékesebb mint ő, a ki maga is folytonosan tanult, munkálkodott lelkészi hivatásban úgy mint az irodalom terén. — A nemes jellem mellett külö-

nösen kiemeli B. tanulmányozási szorgalmát. Bámulatos is az eredmény, a mit e téren B. felmutatott.

Köztudomásu dolog, hogy lelkészeink most is többnyire szegény családok gyermekei, kiknek tanulási pályájokon sok nélkülözéssel kell küzdeni; mégis a mult és jelen közt annyiban különbség van, hogy ámbár jelenleg a tudomány drágább, mint volt hajdan, de aki tanulni akar és istentől vett talentomaival kereskedni kíván, annak kiképzését theologiai tanintézeteink több tekintetben megkönnyítik, minthogy ezekben a tanrendszer ki van bővítve s a szorgalmas tanulónak több oldalu segélyezést is nyújtanak. — B. hajdan nem hogy a szűkebb körü theologiai intézetben képezhetne volna ki magát, de mint alább látni fogjuk, még a főgymnasiumi osztályokat sem végezhetne. Magántanulásra lett tehát utalva s ezen úton fényes eredményt is mutatott fel. Tagadni nem lehet ugyan, hogy egy hivatal sem nyújt, ha nem is annyi alkalmat, de bizonyára több időt, mint a lelkészé, a tanulmányozásra; de mennyire sikeresebben haladhat mai nap ezen az úton az a theologus, ki alapot s irányt hoz ki magával az iskolából a gyakorlati életbe! B. ezen szerencsében sem részesülhetett. Mindent hivatás érzetének és vasszorgalmának kellett teremteni. E tekintetből tartottam az ifju nemzedékre tanulságosnak életrajzá-
nak közlését. Csak azt lehet sajnálnom, hogy ha bár 1845-ben halt el ezen jeles férfiú: mégis életéből, különösen tanulási módszeréről, kevesebb adatra tehettem szert, mint a mennyit celomhoz kívántam volna. — Azt a töredékes életrajzot is, mit saját jegyzetei után birunk, Kis János superintendensnek köszönhetjük, a ki nem irhatta meg saját életrajzát a nélkül, hogy azon jelesebb férfiakét is, kikkel közelebbi viszonyban állott, ne közölte volna, a mit kétségen tul csak ugy tehetett, hogy ezen rövidebb életrajzokat magoktól kérte ki.

Kis János, már fönnebb említett «Emlékezései» második közleményének harmadik részében, e cim alatt: Tanácsadóim és segítő barátim az irói pályán, így szól (44 l.) «Ezek közé leginkább számlálhatom Ráth Mátyást, Német Lászlót, Doktor Szentgyörgyi Józsefet, Kazincy Ferencet, Belicay Jónást, Szücs Istvánt és Zigán Jánost.» — Azután következnek az egyes életrajzok, előleges rövid bevezetés után, hol névszerint a három utolsóról eként nyilatkozik: «Belicay, Szücs és Zigán, mig hozzám közel laktak, gyakran meglátogattak s általam is gyakran meglátogattattak. Olyankor beszélgetésünk rend-

szerint predikátori s egyéb tudományos munkáinkat tárgyalták. Különösen gyakran elővétellett egyik s másik vagy kinyomatott, vagy még kéziratban létezett dolgozatom s róla véleményeink egymással közöltettek s barátságosan meghányattak s vettettek. S az ilyen közlések reám nézve nem történtek minden haszon nélkül.»

«E barátim mindnyájan nagy hálát érdemelnek tőlem s adóságotam máskép nem fizethetvén le, legalább életökről rövidebb vagy hosszabb tudósítást, milyent adhatok, ezennel adok.»

Ha Kis így nyilatkozik ezen szűkebb körü értekezletekről, mit szólhatott azokról Belicay, ezek pótolván ki tudományszomjuhozó lelkének a nélkülözött iskolát s adván neki oly irányt, a melyet haláláig hiven követett is, a mint azt életrajzából mindjárt látni fogjuk.¹⁾

«Belicay egy ideig Bellic nevet viselt, de ez előtt néhány évvel magyar nemesség birtokában létező rokonival magát törvényesen összekapcsolá s magával együtt maradékát is a magyar nemesség jogaiban részelteté. Öt már feljebb Emlékezéseim első közleményében jellemeztem; itt csak azt említem, hogy Komárom vármegyének Kocs nevű helységében 1764. novemb. 10-én született s életéről azon tudósítást, melyet megkérésemre velem közlött, saját szavaival itt következtetem:

«Honomban rhetorikát, vagy mint ott nevezték oratoriát végeztem 1780. évben. Akkor Sz. Lőrincze mentem s ott az oskolatanító segédje voltam két évig. 1784. Pozsonyba mentem, hol a tápintézetbe óhajtétek felvétetni, de többször megújított folyamodásom után is Sztrecskó György professortól így utasítottam el: carissime! vos hungari trans danubiani pertinentis ad gymnasium Soproniense, hic tu apud nos inter alumnos non recipieris. — 1785. Vadosfára mentem Kucséra Márton pred. urhoz, mint atyafihoz, hogy annak pártfogása mellett Sopronba mehessek. Ez fel is vitt magával István király napján, mely napon akkor — a vadosfai híres vereségtől fogva — nem volt szabad templomot nyitni (mely tilalom régen megszűnt) ajánlott ottan mind a rector prof. Farkas Ádám, mind Torkos József pred. uraknak; de a tápintézet betöltve levén, szándékom ott is megíúsítottatott s a tisztelve nevezett pred. ur által így utasítottam el:

¹⁾ Kis János superintendens emlékezései életéből. Második közlemény, Sopron. 1846.

carissime! discas, ferream adhibe diligentiam et confidas Deo! ¹⁾ Visszatérvén minden kilátás nélkül Vadosfára, habozások közt töltöttem ott az időt novemberig, midőn Sz. Andrásra oskolatanitói hivatalra szólíttattam, hová el is mentem s hol én nyitottam oskolát 1786. januárius havában. — De már március havában, minthogy orgonálni tudtam, hivatalt nyertem Nemes-Kérre, hova azon hó 16-án el is költöztem. 1792-diknek kezdetével Nagy-Geresdre vittem oskolamesternek, honnan 1799-ben Sz. Antalfára szólíttattam predikatornak, hova junius havában költöztem el s ordináltattam főtiszt. Nagy István superint. által Veszprémben jul. 2. Onnan 1803. Vanyolára, innen 1806, Nagy-Alásonyba; 1809-ben aug. 15-én pedig a francia háborúkori fegyverszünet alatt Kemenesi — Högyészbe jöttem, hol eddig, 1843-ig, midőn ezt irom 33 és félévet töltöttem el. Itt 1831. május 6-án a két concandidált barátimnak írásban a megyei gyűlés elé váratlanul terjesztett meglepő nyilatkozásuk következtében a szavazatok felbontatlanul hagyatván — közfelkiáltás által kemenesi esperessé választattam, mely hivatalt 11 évig viselvén, attól 1842. szept. 27-én Csengén tartott megyei gyűlésben, erőtlenségem érzetében leköszöntem. 1838-ban gr. Zichy István főispáni helytartó által táblalabiróvá neveztettem.

Oskolai pályám csonkán maradván, hivatalom folytatása mellett másokat tanítva magamról sem feledkezém el. — Tanultam. — Gondolkodva, studirozva olvastam Baumeister kiadása szerint a logikát, metaphysikát, psychológiát, theologia naturalist, Rubini ethikáját, többféle theologusokat, Hubertet, Seilert, Doederleint, Beiert, Tellert, e két utóbbinak «Magazin»-ját s másokat, kiknek munkáit a mennyire erszénykém engedte vagy megszereztem vagy jóakaróim s barátimtól kölcsönöztem. Ezek mellett az annyira szükséges német nyelv tanulását sem mulasztottam el. Megvettem Gotsched grammatikáját és Scheller szótárát. Salzmann populáris munkáin kezdve mindenféle

¹⁾ Az igazság érlelkében meg kell jegyezmem, hogy manap már sem Pozsonyból nem utasítatnak el a dunántuli ifjak, sem Sopronban nincs a tápintézetbe való felvétel bizonyos számhoz kötve; sőt valamint Pozsony az egyetemeség jellegét viseli magán, ugy a soproni tápintézetet élvezik még róm. kath. és izraeliták is. Hajdan 90-ig terjejt az alumnusok száma, ma már a 200-at is meghaladja.

megkapható német könyveket megolvastam s azokból némelyeket magyarra is fordítottam.

De a társalkodásnak is igyekeztem hasznát venni. Oskolatanitói hivatalom folytatása ideje alatt négy principálisom volt; de azok által nem sokat épülhettem, mert azon kívül, hogy koruknál is régibb hyperorthodoxus és jobb izlés nélküli férfiak voltak, irántam való jó hajlandóságukat, minden őszinte igyekezetem dacára, magamnak kivívni nem bírtam. Egyikkel azok közül tőzsomszédságban éltem 6 évig és noha hivatalos kötelességem teljesítése idején kívül is néha meglátogattam, székén soha sem ültem! Távobbb levő mivelte lelkü barátimnak társaságában kerestem s találtam táplálékot.

Annál szebb s kellemesebb csillaga tünt fel pályámnak homályos menyezetén Szent-Antalfára szerencsésen történt elköltözésemkor. Ott lettem szerencsés közelebbi érintkezésbe jőni azzal a szellemdús férfival, kinél nagyobbat szellemi tekintetben nem ismertem s nem ismerek, pedig őt nálamnál jobban senki nem ismeri, ft. superint. s királyi tanácsos Kis Jánossal, ki akkor kövágó-őrsi pred. volt. Az esztendőnek kellemesebb szakaszaiban, ritka pár hét mult el anélkül, hogy egymást kölcsönösen meg ne látogattuk volna, sőt még a zordon tél sem volt képes közibénk egészen elválasztó közfalat emelni! És ez a társalkodás, mily kellemetes, nyájas és épületes volt rám nézve! Ilyen együttlétünk alkalmával soha sem mulasztottuk el, hogy valamely hivatásunk körébe vágó tárgy felől ne beszélgettünk volna. Különösen nem mulasztám el kérdést tenni: mit, miről és miképen prédikált legközelebb s én is ugyanarról számot adtam mesteremnek s ezt követte a nyájas, világos és épületes bírálat! Szives volt ő némely kéziratait is ottan-ottan velem közölni, többek között lelkes és gyönyörűséges szent énekeit, melyekről sokat lehetne mondanom, de elég legyen itt azt megemlítenem, hogy azok közül valók a mi új énekes könyveink kitünő gyöngyei és hogy közvetve az én azok felől akkor nyert értesülésem s ismeretem következtében lőnek azok szent könyvünkbe besorozva. Ilyenek a 37., 105., 116., 130., 172., 265., 337., 342., 346., 379., 394., 410., 415., 428., 482., 505., 529., 538. és 539. szám alatt. (T. i. a dunántuli kerület énekes könyvében.) Ezek már az akkor velem közlött gyűjteményben megvoltak. Századunk első tizedében pedig (1811) a győri énekes könyv — kevés éneket kivéve — az ő dolgozata.

Ez volt életemnek az a szerencsés időszaka, melyben mintegy újjászületve még nagyobb iparkodással s önbizalommal törekedtem a cél felé.»

Ennyit tudunk magától B. életrajzáról. Rövid és szerény vázlat azon hosszú és tevékeny életpályához képest, melyet megfutott és azon nemes papi jellemhez képest, melynek példányképeül tündöklött. De igyekszem e hézagokat a már említett forráson kívül az egyházi jegyzőkönyvekből, még élő segédjének közleményeiből és saját tudomásom szerint a következőkben kitölteni s B.-t mint tanítót, lelkészt — esperest, — író és családatyát rajzolni.

Ámbár el volt B. előtt a tanodai képzés alkalmá zárva; mégis mint iskolatanító négy és mint lelkész is négy gyülekezetben működött. Mint tanító is, mihelyt hivatalát elkezdte, azonnal magára vonta a közfigyelmet, holott azon időben még nem voltak iskolalátogatók s nem tétettek az egyházmegyei gyűléseken a népnevelésről jelentések. Tanítókká is nem képzett ifjak, hanem Sopronból a syntaxisba vagy retorikába járók alkalmaztattak, a kik — mint Tompos Balázs naplójában megjegyzi — csak a végre vállalkoztak ha tehetésebbek voltak, ideiglenesen falusi mesteri hivatalra, hogy egy kis bizonyos summácska pénzt gyűjthessenek s így felebb való iskolákra mehessenek. — Azután nem is a tanítás volt akkor a főérdem és ajánlat, hanem a hang, éneklés és orgonálás. Mikor tehát a hivek a tanítót mentek hallgatni, nem iskolájában keresték fel őt, hanem a templomban hallgatták meg, hogyan tud énekelni. Még jó volt, ha az espereshez folyamodtak alkalmas tanítóért — kinek egyedül állott tisztében az iskolákat látogatni. Utasításokat is ettől nyertek a tanítók ily látogatások alkalmával; s miből állottak azok? egy példányát olvashatjuk Tompos Balázs veszprémi esperesnek kéziratban fennmaradt naplójában, mely a veszprémi esperesség levéltárában őriztetik. X. tanítónak meghagyja, hogy minden erejéből édesgesse a gyermekeket az iskolába; a gyermekek közt ne dohányozzék, a templomban írja le a prédikáció velejét; okosan gazdálkodjék; lovakat ne tartson; keressen magának jó, okos házastársat; kikeletkor exament is tartson. A tanító különös érdeméül szolgált, ha a lánykákat is tanította irni sat. — B. ily korban volt tanító s hogy tanítósa alatt már minden erejét és idejét nemcsak a tanításra, hanem az önképzésre is fordította, annak legfényesebb bizonyossága az, hogy mint nagy-geresdi tanító 36

éves korában a lelkészi hivatalra való felavatásra méltónak találtatott. Ez történt akkor a jelesebb tanítókkal, kiknek nem volt tehetségök a külföldi akademiákra menni, s mint a tapasztalás mutatja, az ily tanítókból a legjelesebb lelkészek is váltak.

B.-t e kitüntetés még inkább buzditotta a további önképzésre. «Tanultam gondolkodva — studiozva» így szól maga fennebbi életrajzában. De hogy ezt sikerrel tehesse, az önmivelődés, a tudomány egyik kulcsát, a német nyelvet kellett elsajátítania. — Elgondolhatjuk, hogy minő nehézségekkel kellett e tekintetben neki, mint magyar falusi lelkésznek küzdenie. De neki fényesen sikerült az. Így jutott el a theologiai tudományok forrásához.

B.-nál az akademiát, saját vallomása szerint, Kis János superint. szomszédsága pótolta. Buzgón fel is használta azt, nemcsak theologiai képzésében és egyházi beszédei kidolgozásánál, hanem, mint később látni fogjuk, egyházi költészeti tehetségének, melyre kiváló hivatása volt, fejlesztésénél is. Mint lelkész hiveinek mindenütt megnyerte bizalmát, szeretét s így szép hirnevet szerzett magának. Nagy gonddal kidolgozott egyházi beszédei épületesek és közkedvességűek voltak nemcsak a közrendűek, hanem a miveltebb osztályhoz tartozók előtt is. Néhány egyházi beszédét Kis superint. fel is vette azon prédikációs könyvébe, melyet 1807. kiadott. — Különösen híresekké lettek névnapi, menyegzői köszöntő versei és halotti bucsuztatói, ámbár ezeknek nem volt barátja, miután az egyházi költészetben ritka ügyességet szerzett magának. Minden nevezetesebb temetésre, a milyen pedig az urias Kemenes alatt gyakrabban adta elő magát, egyik szónokul meghivatott, akkor még szokásban levén a két szónoklat. Lelkészi közkedvességének bizonyosságul nem hozhatok fel világosabb adatot, minthogy 1823. a fényes nagy-geresdi gyülekezet — felülemelkedve minden balítéleten és tisztelve a valódi érdemet — nem habozott egykori iskolatanítóját kecsegtető ígéretek mellett lelkészeül meghívni. De mert kedves Hőgyészében is hiveinek közszerejét élvezte, nyugalmát és megalégedését találta, szeretett hiveinek körében megmaradt, a kik ennek hálás elismeréseül szerény kívánatait készséggel teljesítették is.

B. lelkészi teendői mellett sokat foglalkozott a népnevelés emelésével is. Mint volt tanító maga érezte annak hiányait, különösen egy tanítóképezde kiáltó szükségét. Igyekezett is e bajon segíteni.

E célból irt több, e tárgyra vonatkozó értekezést. Egy ilyen értekezését adta be az egyházas buzgóságáról ismeretes és miveltebb uri egyházakból álló kemenesalji esperesség gyűlésén 1826. mely azt nem csak maga meleg érdeklődéssel karolta fel, hanem ugyanazon évben még a kerületi gyűlés pártolásába is ajánlotta, a kerületi gyűlés pedig az ügyet véleményezés végett egy bizottságnak adta ki. — Ennek folytán a kerület a soproni tanárok egyikét — Szabó Józsefet — a neveléstan tanárára 200 frt évi fizetés mellett megválasztotta, a soproni kántort pedig 100 frt évi fizetéssel az orgonálás tanításával bízta meg. — S itt van B. kezdeményezése és több lelkes egyházi és világi férfi közreműködése után a soproni tanítóképezde első alapköve letéve, mely intézet jelenleg 1858 óta önállólag van berendezve s évenként három tanfolyamban — a kerület pártfogása és áldozatkészsége mellett — 40—50 növendéket képez a tanítóságra. — A kezdetlegesség a harmincas években korántsem felelt ugyan meg a nagy fogyatkozásnak, mert egyedül csak a neveléstan adatott elő hetenkénti két órában; de annyit még is lendített, hogy a leendő tanítók némi előkészülettel léphettek ki a gyakorlati térre. Magam is, ámbár theológiára készültem, növendéke voltam ezen primitív intézetnek, de épen nem szégyenlettem később, theologiai bizonyítványaim mellett, annak bizonyítványát is előmutatni. Vajha theologusaink jelenleg is, a hol arra alkalom van, látogatnák nem csak a bel- hanem a külföldi tanítóképezdéket is. Mert a népnevelés ügye csak ott halad előre, hol a lelkész is mint szakértő közreműködik, s miután ők rendesen az iskolalátogatók, — nélkülözhetnek-e bizonyos szakképzettséget a jelen viszonyok között?

B. 1831. azon kitüntetésben részesült, hogy a kemenesalji egyházmegye esperessévé választatott. Mely kitüntetésnek belső értékét fokozhatta előtte maga a választásnak módozata, mint érdemeinek legfényesebb méltánylása. Jelölt társai ugyanis, a kik szintén jeles lelkészek voltak, a valódi érdem előtt ünnepélyes nyilatkozatukkal önként visszaléptek, sőt a szavazatok félretételét is indítványozván, B. egyhangu közfelkiállással lön esperessé megválasztva.

Mint esperesnek tekintélye és erkölcsi hatása növekedvén, B. azt nem csak az egyházak helyes kormányzatára, hanem a népnevelés ügyének előmozdítására, sőt a soproni főtanodának, mint a kerületben létező egyetlen tanintézetnek felvirágoztatására használta fel.

— A soproni főtanodát akkor egyedül az ottani gyülekezet tartotta fenn. Minthogy pedig különösen a felsőbb osztályokban a tanerők szaporítása kiáltó szükségé vált, a mit a soproni gyülekezet önerejéből nem birt meg, a kerületnek kellett egy negyedik tanári szék felállításáról gondoskodni. B. ezen ügyben is az ügybuzgó pártfogók első sorában küzdött, a mi buzgalma mellett nemes lelkületéről is annál fényesebb bizonyosságot tőn, mivel maga a soproni iskolákat soha nem élvezte — sőt onnét, mint azt fennebb láttuk, mivel az alumneumban nem volt üres hely, — elutasítva lett; még is ő karolta fel annak ügyét leglelkesebben. Nevezetes amaz esperesi körlevele, melyet a gyülekezetekhez a soproni főiskola érdekében kibocsátott. Hadd legyenek nemes ügybuzgalmának emlékeül a körlevélnek legalább zárszavai itt feljegyezve; «Győzzünk le tehát tek. ns és szent gyülekezetek, tiszt. tudós férfiak és kedves barátim! minden nehézségeket és akadályokat, melyek ezen nemes és szent célra teendő áldozattételekben gátolni akarnának: tagadjunk meg magunktól inkább némely még ártatlan testi gyönyörüségeket is, hogy annak díján még nemesebb, tartósabb, sőt örökké tartó gyönyörüségeket válthassunk lelkünknek s az általunk épülésre és virágzásra hozandó oskolában a legkésőbb időkben világosságot és erényt nyerendő tanuló unokák még hamvainkban is rólunk dicsérettel s hálával emlékezhessenek és azt mondassák, amit a háladatos zsidók mondtak a nemes pogány százados felől Luk. 7, 4—5. Méltó, hogy jót tégy vele, mert szereti a mi nemzetségünket és az iskolát is ő építette nekünk. Reménylven s óhajtván, hogy beszédem nem pusztában elhangzó szó fog lenni, magamat stb. Nem is lett az. Hogy maradhatott volna a lelkes és köztiszteletben álló esperesnek kiáltó szava a pusztában elhangzó szó — a kemenesalji egyházmegyében, az Ostffyák, Radók, Káldyak, Vidorok, Berzsényiek s több jelesek szülő földjén? Meg is választatott a soproni negyedik tanár 1832. Csengén, ugyan csak a kemenesalji esperességben tartott kerületi gyűlésen. Ámde ezen tanári szék biztosítására tőkét kelle gyűjteni, a gyűjtött összeget lelkiismeretesen kezelni s biztosításáról is gondoskodni. B. ebben is nagy buzgalmat és erélyt fejtett ki.

A kerületnek énekes könyve újabb kiadásairól kellvén gondoskodni, B. mint e téren szakavatott, mindenkor célszerű javításokat hozott javaslatba. 1838. névszerint javasolta, hogy a győri énekes

könyvből a kerületibe néhány szebb ének vétessék át, ami meg is történt. Így született meg az utóbbinak toldaléka. Javasolta továbbá, hogy a passió és Jerusalemben veszedelmének története, mely utóbbi Sz. Háromság nap utáni 10. vasárnap szokott a templomokban felolvasatni, hagyassanak ki. Ez is meg történt.

Egy olyan buzgó és tekintélyes férfiú, mint B., nem kerülhette ki, hogy többféle kerületi megbízásokban ne részesüljön, mert az ügybuzgóknak akkor is az volt egyedüli és legszebb jutalmuk, hogy minél többet tettek, annál több bizatott reájok. B. aki minden szépet, jót és közhasznú ügyet melegen karolt fel, a reá bizottakban hiven és lelkesen el is járt. A maga hasznát soha sem kereste, a dicsvágy is távol volt a szelid és apostoli jellemű férfiú lelkétől. Szóval és írásban egyiránt felszólalt és küzdött minden visszaélés ellen, szent hévvel pártolva a célszerű reformokat. Szokás volt azon időben a ker. gyűléseket esperességenként felváltva egyik vagy másik népesebb s uriasabb gyülekezetben tartani, mely vándorgyűlések kifizetési költségeihez azután kivétel szerint a többi megyebeli gyülekezetek is bizonyos arányban hozzá járultak. Ez sok pénzbe került s még több pazarlásra adott alkalmat, egyik esperesség a másikon túl akarván tenni. B. ezen gyűlésezési szokást is helytelenítette. « Nagy költséggel tartatnak, írják egyike körlevelében -- ker. gyűléseink. Helyeslem azok nézetét, kik mondják, vessenek már atyaságok véget ama búcsujárásoknak és a szent lakomákhoz való contributionak. Menjen az, a kinek ott dolga van s költsenek a superintendens tisztségviselői a kerületi, — a seniorok és küldöttek az esperesség pénztárából, a többiek a magukéból » — Meg is lettek szüntetve az esperességenkénti vándorgyűlésezések s elhatározva, hogy azok felváltva öt városi nagyobb gyülekezetben tartassanak, a mi maiglan is gyakorlatban van.

A negyvenes évek elejétől fogva sokat betegeskedvén, ritkán szónokolt, de a templomban, mikor csak tehetett, megjelent hívei között mint hajdan János apostol. Káplánjának beszédeit szerette meghallgatni s megkívánta, hogy azokat neki előlegesen felolvassa; a mit annál szivesebben tehetett, mert az öreg urnak buzgó érdeklődését s az ígérez való vonzódását látta, tapasztalta s észrevételeiből is sokat tanulhatott. Utolsó jeles segédjének, ki utódja is lett, egy ízben így szólott: «nem volna immár szükséges predikációját felolvasni, teljesen megbízom; de szeretem hallgatni s jól esik lelkemnek ha fel-

olvassa.» És valóban jól esett a káplánnak is, így nyilatkozik maga, — kinek ezen életrajzban felhasznált néhány becesebb adatot köszönhetek — mert a templomba sem hallgatta senki nagyobb figyelemmel és buzgósággal beszédét, mint a két öreg hitestárs, férj és feleség. De még a buzgólkodó nyájnak is jól eshetett a 80 éves öreg pásztort körében láthatni és meggyőződhetni arról, hogy az még késő vénségében is jó pásztor és nem béres, — mert midőn már az elgyengült test nem hajolt meg többé a még mindig kész lélek akaratának, — legalább tisztos alakjával hirdette az igét, mint a 90 éves apostol, «fiacskáim szeressétek egymást.»

Nevezetes és nagyhatású beszéddel nyitotta meg 1842. az esperességi gyűlést, — melyben esperesi hivatalát utódjának volt átadandó — s az ösatyák, különösen az Ostffyak vallásos buzgóságára s az egyházért tett áldozataira hivatkozva, azoknak példáját utánzásul, ritka erélylyel, ékes szólással, mondhatni apostoli méltósággal a jelen nemzedék szívére kötötte s az esperességet, székét oda hagyva, megáldotta! S midőn ezen simeoni áldás után, — kétségentül annak erkölcsi hatása alatt, a már megválasztott utódja, a különben derék Magasi Dávid, hosszú ideig, szinte tulságig vitt szerénységével vonakodott az üresen hagyott esperesi széket elfoglalni, — szent buzgóságtól áthatva, szinte szent haraggal s buzgóságának még hamvadásában is fellobbanó tüzevel újra bele ült a már elhagyott elnöki székbe! «No, úgymond, ha senki nem akar neked édes esperességem szolgálni, itt vagyok én, megtörött test, szolgálok én, mig engedi a halál.» Nagy lett a hatás s köz a megilletődés s ekkor már az elébb vonakodó s megválasztott esperesnek kellett könyörögni, — hogy az öreg Nestor még egyszer elhagyja s neki engedje át székét, melyet tizenegy éven át az egyházmegyének javára s nevének dicső emlékére betöltött.

Ezentúl folytonosan házánál tartózkodott, sokat gyengélkedett, de lelkének élénk érdeklődése az egyházi és iskolai közügyek iránt utolsó lehelletéig nem változott.

Emlékezetre méltó még B. irói működése, mint szóló bizonyossága annak, hogy az ernyedetlen szorgalmu férfiú öntanulmányozás által mily szép sikert tudott e téren is felmutatni. — Kis János superint. fennebb hivatkozott emlékezései második közleményében B. életrajzát következőleg fejezi be.

«B. részszerint a hirlapokban, részszerint külön nyomtatva

közel két tucat nagy részint alkalmi versezeteket adott ki, melyek mindnyájan birnak azzal az érdemmel, hogy józan gondolatokat s érzeteket foglalnak magukban s szerencsés könnyűséggel vannak rimezve. Ezeken kívül irt számos szent énekeket is, melyek közül némelyek a győri énekes könyvbe vannak kisebb nagyobb változtatásokkal felvéve, ¹⁾ legnagyobb részint pedig külön kiadva ily cím alatt: Keresztyén halotti énekes könyv, mely munka már két kiadásban jelent meg 1816 és 1839. s halotti temetések alkalmával sok evang. gyülekezeteknél használtatik.

Kötetlen beszédben megjelent dolgozatai következők: A siket-némák segítségére serkentő predikáció, kinyomatva — igen hibásan — Kassán s néhai tek. Császár András ur mellképével ékitve.

Salzmann postillájából fordítva tizenkét predikáció, az általam szerkesztett predikációs könyv végén.

Néhai tek. Kisfaludy György hamvai felett tartott gyászelmélkedés 1835.

A hajdan Velence birtokában volt levantei szigetekbe, u. m. Corfu, Paxo, Buciutro, Pargo, Prevesso, Vonizza, Sz.-Mauro, Thincqui, Cephalonia, Zante, Strophadesek, Cerigo és Cerigotte szigeteibe való utazás. Francia nyelven irta az ifjabbik Prasset Saint Sauveur, korfui francia consul. Németből fordította Bellicz Jónás.

Ajándék, a protest. ikeregyházak növendékeinek, a tapasztalatlan gyermekeknek, serdülő ifjaknak s leányoknak vallásra s erényre serkentésül adja tapasztalásban megöszült jó barátjok Beliczay Jónás. Pápán a ref. főiskola betüivel 1845.»

B. ezen művei közt kétségentúl legbecsesebb halotti énekes könyve, mely 1877. már negyedik kiadásban jelent meg Hornyánszky Victornál Budapesten, kinek a szerző leánya, mint a könyv tulajdonosa, azt örök áron eladta. — A dunántúli új énekes könyv 1805., a győri 1811., Belicay halotti énekes könyve 1816. jelent meg először. Tehát a három egy évtized alatt. Mely körülmény bizonyosságul szolgálhat arra, hogy amazokkal nem csak kiállotta a versenyt, hanem hízagaik pótlására is jó szolgálatot tett, amennyiben azokban csak általános, ebben pedig ilyenek mellett különösen halotti esetekre való

¹⁾ A kerületi énekes könyvben a 443. számú ének is B.-tól való, a mint nevét a versek első betüi jelzik is.

énekek is foglalvák. — Belső értéke mellett hangosan szól azon körülmény, hogy már 64 év óta forog ezen jeles könyv hitfeleink kezén anélkül, hogy elévült volna, sőt azt nem csak Dunán túl veszi egyre több gyülekezet használatba, hanem azon kívül is.

Közlésre méltónak tartom itt az első kiadásokra irt előbeszéd-ből, — mely tanulságos tartalma — a következőket: «Ha ezen így elkészült könyvecske a sokaktól megismert e részbeni fogyatkozást csak részből is pótolandja, azt a tiszteletre méltó közönség nem másnak, hanem azon országiszerte közönséges tiszteletet s kedvességet nyert férfúval, már most oszlopemberünkkel, ftiszt. Kis János dunántúli superintendessel, főleg a mult század végső éveiben kezdődött szerencsés egybekötésemnek tulajdoníthatja. — Ez a hazánk Gellértje volt erre kalauzom, példám s ösztönzőm a kies Balaton parton! Ott halottam termékeny szép lelkének több csodált remekei között — szentebb muzsájának a vallás és erényt éneklő angyali hangjait — ott közölte velem szent énekeit barátságosan! Mit éreztem! úgy tetszett, mintha angyalok szólamlottak volna meg magyar nyelven s azokat hallottam volna magasztalni a magasságos istent! A mellettem így lobogó tűz egy szent szikrát pattantott lelkembe s egy szent sohajtás örökös foglyává tett azon buzgó törekedésnek, hogy a költészet ezen szentebb nemében előbbre való lépéseket tehessek. Tisztelt vezérem sejtette megfogamzott tüzemet, s mint valamely kegyes Vesta Szüz, a legbájosabb módon élesztette azt. Ezen szerencsés időponttól folytatott gyakorlás és próbatételek zsenge gyümölcse e jelen kis gyűjtemény. Ha énekeimben vezéreiméi mellett, hasonlithatlan muzsája bájoló szépségeinek itt-ott némely csak árnyékos vonásait találandja fel a kegyes olvasó, azt ne csodálja; mert a — szülemény csak némely vonásaiban is szülőjére üt!»

Midőn az énekes könyv már készen volt és csak sajtóra várakozott, — nem birta volna mégis azt saját költségén közrebecsátani, az akkori pénztelen, drága s mint maga mondja hidegvette vasidőben; ha nem találkozik egy buzgó és áldozatkész Nehemiás Nagy András rév-komáromi érdemes gondnokban, a ki mihelyt a könyv készenlétéről értesült, azonnal minden kérés vagy emlékeztetés nélkül az első kiadás egész költségét nemes szívvvel megajánlotta. A miért nem csak a szerzőnek, de az utókornak is hálás emlékü kegyeletét méltán kiérdemlette.

Nem fejezhetem be B.-nak, isten ezen kiválasztott emberének élet és jellemrajzát anélkül, hogy róla, mint családtyáról is ne szóljak s gyermekeiről is röviden meg ne emlékezzem. Mert lehet-e egy lelkésznek élet és jellemrajza hí s egész, ha csak szorosabb értelemben vett lelkészi működéséről szólunk s nem tekintünk be házába is, — valjon ott is mindenek ékesen és szép renddel folynak-e? Van a szószéken kívül még egy más hely is, mely erkölcsi jellemét kitünteti, pásztorkodását hivei közt hatásossá és üdvössé teheti, — ez a családi tűzhely!

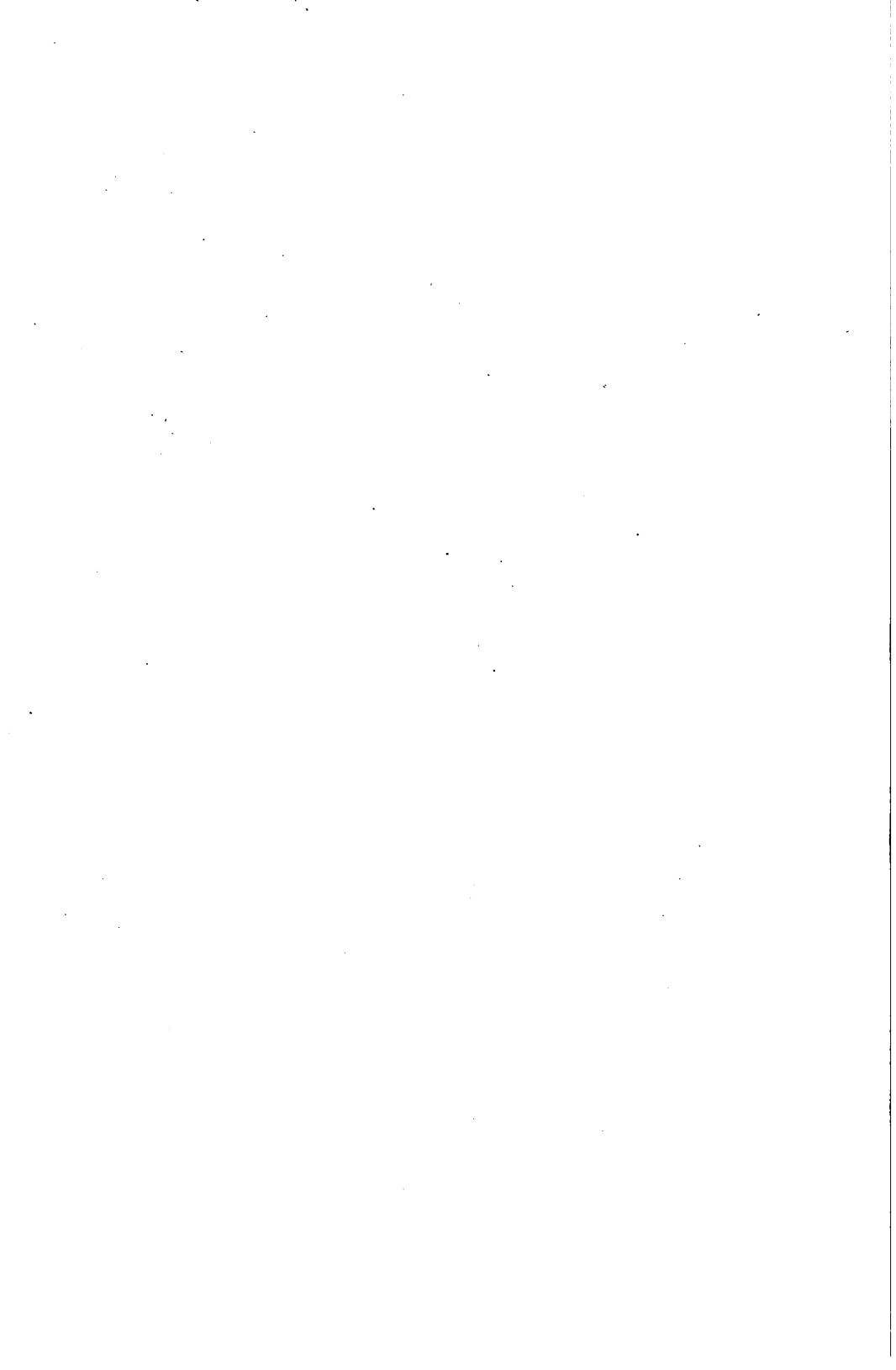
B.-nak ároni háza e tekintetben is megfelelt azon eszményképnek, melyet egy lelkipásztor házi életéről Pál apostol rajzolt Timotheus tanítványa elé (1 Tim. 3, 2 sat.) Családi élete példányképül szolgálhatott, de tiszteletben is tartatott. Fényesen tanuskodott erről azon körülmény, hogy uri családok házához adták gyermekeiket a confirmatiói tanítás ideje alatt. — Neje Nagy Rebeka istenfélő, okos és gondos nő volt; — mint papné értelmes, jószívű, meg dicsérték őt is már a paplak kapuibán cselekedetei; mint családanya páratlan gondosságu és gyermekeit okosan szerető. — Igy történhetett csak, hogy ezen tisztas papi családban középszerű jövedelem mellett is három derék fiú és két jeles leány növekedett. Az elsőik közül csak egy maradt a tudományos pályán, Jónás, — atyjának nem csak névleg, — de vallásos érzelemben is, különösen pedig a nevelés iránti buzgalmában örököse, a miről végrendeletében bizonyosságot tett az által, hogy nem levén családja, azon néhány ezer forintnyi vagyonából, melyet mint herceg Eszterháznak mérnöke megtakarított, három ezer forintot hagyott a soproni tápintézetre, — tehát azon intézetre, melyet atyja nem élvezhetett. — Imre fia, — budapesti bábosmester — a pesti polgárságnál oly nagy és köztiszteletben állott, a milyenre csak kevesen tehetnek szert. Értelmessége és becsületessége által oly nagy mérvben birta polgártársainak bizalmát és tiszteletét, hogy minden ünnepélyesebb alkalomnál, közhasznu intézetnél, még az utolsó koronázáskor is, képviselőjükül őt választották. Az apai nevelésnek nyomai nála vallásossága és egyházszeretete által is kitűntek. Székács Józsefnek, az első pesti magyar lelkésznek alkotásainál ő volt, mint sok ideig egyházzogdnok, jobbkeze. Midőn a forradalom után a magyar egyház alapjában megingott és Székács Oroszára — szülőföldjére — lelkészül meghivatott — ő volt másokkal

együtt különösen eszköz abban, hogy továbbra is Pesten — összegyűjtött hivei közt megmaradt. — Harmadik fia Benjamin, — kereskedő — a rév-komáromi evang. egyháznak volt erős támasza és sok ideig gondnoka. — Leányai közül egyik Keszthelyen alkotott tisztos és maiglan is vallásbuzgó családot. A másik szinte papné lőn s atyja szép lelkének, vallásos érzelmének, sőt költői szellemének maiglan is özvegyiségében élő örököse.

B. meghalt 1845. dec. 19-én 81 éves korában.

Márvány siremlékén ezen utolsó költeménye, melyet halála előtt öt héttel szeretett unokaleányának, ki őt ápolá, tollba mondott, hirdeti vallásos lelke érzelmeit, erős hitét és meggyőződését:

Örök elhunyasnak sötét éjszakája
Néma halgatásnak szomorú hazája;
A hol elenyészik tőlem az öntudat
Látom, megnyitod már előttem kapudat.
De bár borzasztó kép légy, tőled nem félek,
Tiéd csak porom lesz, Istené a lélek.
Az, övé, ő része, hát magához veszi
És boldogságának részesévé teszi.

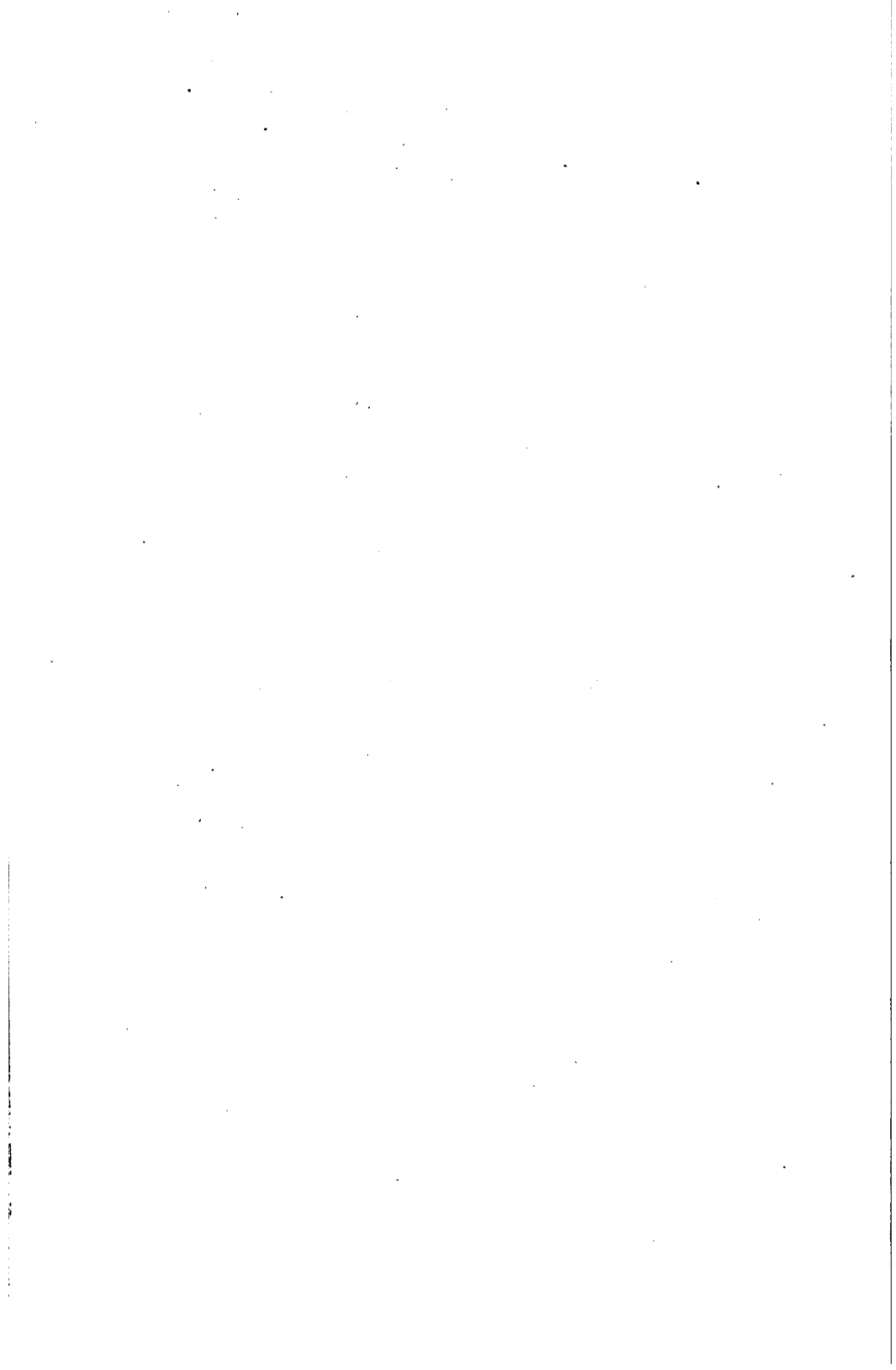
III.

VÁZLATOK A PAPSZENTELEÉS MULTJÁBÓL,

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BEREGIEKRE.

IRTA

SZEREMLEI SÁMUEL.

I.

Az új lelkészek fölszentelése róm. kath. fogalom szerint kizárólagosan a megyés püspök által teljesítendő kézzel, fölkenés, a kehely és tálka átnyújtása kíséretében.

A német és svájci XVI. sz.-beli reformáció elvei szerint pedig az űs keresztyén felfogáshoz híven a fölszentelés csupán ünnepélyes bizonyágtétel a lelkészi állomásra meghívás ténye felől; miből következik, hogy az egybeessék a beigtatással, mely nélkül fölszentelés ne is tartassék. Ez elvi állásponttól azonban a gyakorlat többé kevésbé eltért. A lutheri német egyházakban a fölszentelés egyértelmű a szentések kiszolgáltatására való fölhatalmazással, melyet legtöbb helyt a General-Superintendens ad, még pedig a konzisztórium zárt falai között. A vesztfáli egyházakban a fölszentelés már a gyülekezet jelenlétében a zsinat papja által teljesítettik.¹⁾ Zürichben a reformáció korában a városi előljáró mutatá be a gyülekezetnek az új lelkészt, kit ugyanakkor egyik szomszéd lelkész jelenlétében kézzel és beszéddel a dékán avatott fel. Bernben hasonló szokás állott fenn, csak-hogy néhol a kézzel is elhagyták. Glarusban, Appencellben semiféle fölvatás sem volt. Schaffhausenben a fölszentelést az antistes teljesíté.²⁾

Magyarországon az első prot. lelkészek, a mennyiben kath. módon fölszentelve nem voltak, a külföldi egyetemeken avattatták fel magokat, s e szokáshoz főleg a lutheranusok sokáig nagy előszeretettel ragaszkodtak. Kezdetben, esperesek és püspökök nem lévén, a közlelkészek avattak.³⁾ Attól fogva azonban, hogy ide haza a seniori vagy

¹⁾ Az elberfeldi Theol. Univ. Lexiconban az Ordination című cikk.

²⁾ Finsler Kirchliche Statistik der Reformirten Schweiz II. 643.

³⁾ Az 1555-diki erdődi zsinat czikkei. Tóth Fer.-nél tul a t. püsp. 256. magyarul Kiss Áronnál: A szatmárm. négy első prot. zsin. végzései 42. l.

dékáni hivatal szervezetett, az esperesek szenteltek a papi zsinatokon a lelkészi vizsga és disputatiók után. ¹⁾ De a felhatalmazás megadása helyenként a presbyterek vagyis a rendes lelkészek számára tartatott fenn. ²⁾ Minden jel oda mutat, hogy eleintén az exmissio, facultatio, ordinatio, consecratio egyszerre ment véghez, s úgy szólva azonos értelmű volt. A lelkészi kellő képesítettség ellenőrzése, mint a r. kath. egyházban, nálunk is az esperesekre nézett s leginkább a canonica visitatio alkalmával teljesítetett. A laza szervezeti viszonyok közt nem lévén nehéz lelkészi állást foglalni el, olykor a méltatlanoknak sem, ezektől a prot. papi testületet megtisztítani szintén az esperesek feladata volt.

«Senki ezután» így ír Honter 1543-ban «föl ne szenteltessék közöttünk, a ki az erkölcsből és a tudományokból előre meg nem vizsgáltatott, s a vizsgálat után méltó okokból és törvényesen elhivatást nem nyert. Ezután . . . senki a maga oktából fölszentelés után ne futkosson s készületlenül előállván rá ne tukmálja magát a gyülekezetre, dicsekedvén ő, hogy neki elhivatása vagyon : mert az ilyen haszontalan és botrányszerző szolgálakat, kik visszaélnék az elhivatás nevével s inkább rontanak, mint építenek, határozottan elutasítjuk. Azon megátalkodott s az evangyeliomi igazságnak gyalázatára való emberek pedig, kiknek az efézusi ötvös példájaként önmagukra és nem a valásra van gondjuk s haszonlesésből pártot ütnek a Krisztus tudománya ellen s kik nem átallják a magános misét pénzért bármely helyen kiszolgáltatni, se föl ne fogadtassanak az egyházi szolgálatra, se, ha fölfogadvák, meg ne tartassanak. Mert jobb, hogy ha néhány ember hasa korog, mintha sokak lelkei eltántorodnak az igazság mellől.» ³⁾ Hason értelemben nyilatkozik a dolog felől Gönci György debreceni lelkész 1577-ben, midőn a körülte divó eljárást a következőkép rajzolja. «A vándor és fiatal lelkészek nem fogadhatók be az egyházakba irás nélkül, melyben bizonyítványt mutatnak fel erkölcsük, tudományuk, előző életök és működésök sikere felől s uj lelkésznek nem ismerhető el és nem mozdítható elő senki a seniorok és a többi lel-

¹⁾ Felsőmagyarországi kánonok. III—VII. kánonok. V. ö. Baranyai kánonok VI.

²⁾ Gönci kánonok. VII. kánon.

³⁾ Honterus, Reformatio Coronensis. De Vocatione. Dück kiadása.

készek szavazata és bizonyítványa nélkül; . . . ezen kívül senki sem fogadható be, a kinek előzőleg törvényes meghívása nincsen; ide tartozik az is, hogy az egyházak és a seniorok elé állítatnak s a mennyei tan alapjai és a hit főbb cikkei felől kikérdeztetnek; végül, hogy ha az egyházi szolgálatra méltóknak íteltetnek, egyházaink közpecsétével megerősített bizonyítványt kapnak». ¹⁾

Feltűnő, hogy ezen leírásban a püspöknek a dolognál semmi rész sem jut, ámbár a püspöki igazgatás kánonilag már rég óta be lett volna hozva. ²⁾

A dolgok ezen rende maradt meg igen hosszú időn át a tiszán-inneni esperességekben. Itt találjuk a papszentelés tárgyában a leg-tisztább protestans elveket és szokásokat, ³⁾ melyeknek a felvidéki lutheranus papok is egyrészen hódoltak, mint a kik olykor a reform esperesek által szenteltették fel magokat. Ezen elvekről ama kor legnagyobb dogmatikusa *Pósházi* tanár következőkben értesít: «Nem szokás nálunk,» úgy mond Pázmány ellen vitázva, «hogy a püspök vagy esperest a kit akar, mintegy Ur borát, a községre vesse, hanem minden magános egyházgyülekezetnek hatalmában áll, hogy magának lelkipásztort hívjon és válaszson. A felszentelést a mi nézi, bezzeg abban a községnek egyéb része nincsen, hanem csak az, hogy a választott személynek magaviseletéről bizonyosságot tegyen. Többire az ts szokásunk (ha hol s néha különben esik, nem szinte rendszeren esik), hogy senkit addig felszentelni nem szoktanak, hanem a kinek valamely gyülekezettől hivatalja vagyon az egyházi szolgálatra. A felszenteléssel sem szoktanak hamarkodni, hanem midőn egy ideig a hivatott személy mind életében mind tudományában megpróbáltatott volna a hallgatóktól . . . De a pápistáknál máskülönbén van a dolog . . . szintén olyan az, mintha valakit királyságra koronáznának semmi ország nélkül, völegénynek mondanának, mikor semmi mátkája nincsen.» ⁴⁾ *Pósházi* elismeri, hogy a fölszentelés joga a püspöké, de

¹⁾ Georg. Gönczi, De Disciplina Ecclesiastica, (a m. n. muzeum birto-kában).

²⁾ Articuli Majores XX. XXI. kánonok.

³⁾ Az itteni lelkészavatás módját a zempléni esperesség régi j. könyveiből körülményesen leírja Hegedüs L. a S. P. F. 1859-diki évfolyamában 478. s köv. ll.

⁴⁾ *Pósházi*, Igazság Istápjá. 419. l.

magyarázatkép azt mondja, hogy püspökön «nemesak a szkófiomos süvegü és horgas botu nagy papokat értjük, nem is csak az esperest, hanem minden törvényesen hivattatott és igazán felszenteltetett isten igéjét prédikáló presbytereket¹⁾ Nálunk nem csak maga az esperes szokta kezét a candidatusra tenni, hanem mások is, a kik olyan tisztet nem viselnek. Azért ugy hozván a szükség, ha szintén püspök, esperes nem volna is, a felszentelés a presbyterek által igazán véghez mehetne. 1. Tim, 4, 14.»²⁾ A fölszentelés alakjáról ekép ír: «A fölszentelendő személyt mind tudományban, mind erkölcsben szorosán meg kell vizsgálni és próbálni, 1 Tim. 5, 22. Buzgó könyörgések által istennek be kell kommandálni, Act. 1, 24. Kézrátétellel meg kell áldani, és az által a cerimonia által a világtól mintegy el kell szakasztani, az isten szolgálatjára egyedül szentelni, 1 Tim. 4, 14. 2 Tim. 1, 6. A mi ezeken kívül vagyon a fölszentelésben, ugy mint a pápisták szokása szerint a felborotválás, bérmálás, felolajozás etc. mind csak a vanitástól vagyon.»³⁾

Az ország egyéb részeiben ezalatt az esperességek fölibe még egy hivatal állittatott; s a mint ez az egyházi szervezet kiegészítő részévé vált, a dolog természete szerint a papszentelési jogot is magának foglalta le; mitől fogva aztán az esperesek részint egészen elveszték szentelési jogukat, részint a hol még a szentelésbe befolytak, csak az alárendelt segéd szerepére szorítottak, minővel e szertartásnál a róm. kath. püspök mellett assistáló presbyterek bírnak.

Pápai Páriz ugy írja,⁴⁾ hogy a szász evangélikusoknál Viener Pál superintendens kezdi 1553-ban az ordinálást. E szokás átment az erdélyi reformatusokhoz, kiknek püspökei a fölszentelést olykor értéktelen irodai cselekménynyé változtatták át, mert az 1599-diki generalis synodusnak azt kellett határoznia, hogy «az ordinatio közönséges helyen, synodusban, nem pedig magánosan az ő kegyelme házánál legyen; hanem ha oly casus occurral, mely miá nem halasztathatik, — az ő maga dioecesisét convocálja olyankor.»⁵⁾ A felsőmagyar-

¹⁾ E szó nála annyit jelent mint: «rendes és törvényes egyházi szolgák».

²⁾ I. m. 421. l.

³⁾ U. o. II. 544.

⁴⁾ Rudus Redivivum 141. l.

⁵⁾ Bol. Smirnai Sz. Polikarp. 49. l.

országi lutheránusok az ordinatiót szintén a superintendensekre bizzák, hogy azt a legközelebbi inspector, senior és néhány szomszéd lelkész társaságában a «wittenbergi egyház szertartása szerint» teljesitse, ¹⁾ de a valamivel későbbi semptei cikkekben ²⁾ már csak magától a superintendenstől várják azt, ki e szertartást «a kath. egyháznak nálunk ekkorig fennálló szertartása szerint» tartozzék végezni. A dunántuli reformátusoknál a papszentelést az esperesek segédkezése mellett a püspök teljesíté. «Megesketjük őket» így ír Samarjai, az agenda író, «a szent háromság egy istenre, hogy egyéb idvességre való tudományt annál, mely a próféták és evangelisták irásokban vagyon befoglaltatván, az istennek tiszteletére magok se higyenek igaznak lenni s másokat se tanítsanak affélére, . . . : «a szent bibliát is kezekben adván az egyházi tiszt elvételének külső bizonyosságára a szent gyülekezetnek vénei (kiket presbytereknek és senioroknak nevezünk) a püspökkel egyetemben egymás után kezeket fejekre tészik azoknak, és bőjtölvén imádkoznak érettek, kívánván nékiek a szentlélek sokféle ajándékát.» Tiltakozik a kenet, pilis nyírás és fejer kámsa ellen.³⁾ A komjáthi kánonok a kibocsátást — kézrátétel, bőjtölés, imádkozás és éneklés kíséretében a püspökre bizzák.⁴⁾

A tiszántuli ref. kerületben a papszentelés a seniori testület számára tartatott fenn, melyben a püspök mint egyik senior és a generalis synodus megbizottja vett részt, a nélkül, hogy kiválóan előtérbe lépne. Világos ez az 1567-diki debreceni szervezkedési szabályokból, melyeket több tiszáninneni esperességek is aláírtak, s melyekben rendeltetik, hogy a papok a közgyűlésben, a presbyterek collegiumában az egyház tudós előljárói és püspöke által ordináltassanak,⁵⁾ de még világosabb Gönci Gy. fentebbi előadásából, melyben a tényleges eljárás rajzát láttuk. Ez egyébiránt nem is lehetett másképen, mert a szervezkedéskor alapul elfogadott Helvét Vallástétel a püspököt egy vonalba helyezi a seniorral, presbyterekkel, pásztorokkal és tanítók-

¹⁾ Articuli Solnenses V. VI. Épen ilyen intézkedés van a szeptemberi zsinati végzésekből. Szeberényinél, Corpus Max. Mem. Synod. 36. l.

²⁾ V-dik cikk.

³⁾ Samarjai, A helv. valláson levő ecclesiáknak egyházi ceremoniájokról. Lőcse. 1636. 142. l.

⁴⁾ V. oszt. VIII. kánon.

⁵⁾ Articuli Majores XIX.

kal,¹⁾ s határozottan azt tanítja, hogy az új papokat a seniorok rendeljék hivatalra közönséges imádkozással és kézrátétellel.²⁾

A seniorok s még inkább a tractusok nagy féltékenységgel őrzik lelkészképesítési jogukat, melyek egyébaránt az egyházi rendszabályok által is eléggé körül voltak bástyázva. S e jogok, habár a fölszentelés a püspökre vagy generalis synodusra szállott is át, folytonosan a leglényegesebbek, sőt az egyedül lényegesek voltak. E tekintetben az ország különböző kerületei közt főben járó eltérés alig mutatkozott. A jelöltek tudományos képzettségének, igazhitiségének, erkölcsi magaviseletének megvizsgálása s megbirálása által s a felhatalmazás megadása által az esperességeken fordult meg minden, úgy hogy a superintendensnek a puszta végszertartáson kívül csak még arra kellett ügyelnie, teljesítik-e jól a tractusok kötelességeiket.

Ezek közül az esperesre annyi volt bizva, hogy rendkívüli esetben a legközelebbi partialis synodusig exmittalhatott valakit,³⁾ s a censorokat előlegesen kinevezte s kitűzte a bibliai alapmondatot, melyről a jelöltek egyházi beszédet írni tartoztak. A tulajdonképi felhatalmazás a presbyterektől eredt;⁴⁾ a képesítettséget ezek bírálták meg, kik a többi jelenlevő papokkal együtt, azon kívül hogy a jelöltek bizonyítványait átnézték, őket a theologiai tudományokból rendszerint a gyülekezet előtt kikérdezték s disputációra is vonták. A jelöltek egyike ez alkalommal a hívek előtt prédikált is. Vizsga után az új lelkészek esküt tartoztak tenni hivatalukra,⁵⁾ s általános gyakorlat szerint az esperestől felhatalmazást nyertek hivataluk folytatására s képesítettségi bizonyítványt is kaptak.⁶⁾ Úgy látszik, hogy ha az esperességek komolyan teljesíték vala tisztöket, ezen felül a püspöki ordinatio akár el is maradhatott volna, melyről öntudatosabb theologusaink úgy is igen csekély véleménynyel voltak. «A papfelszentelés» így ír Nádudvari, ki egyik legalaposabban képzett tudós

¹⁾ XVIII. Rész, IV-ik §.

²⁾ XVIII. Rész, VIII. §.

³⁾ Borsodi kánonok VII. Komjáthii kánonok II. oszt. V. kán.

⁴⁾ Gönczi kánonok VII.

⁵⁾ Can. Append. XII.

⁶⁾ A beregi, békésbánáti és szatmári egyházmegyék gyakorlata. Ez utóbbikét l. Kiss Kálm. Szatmári Ref. E. megye Tört. 111. l.

lelkészünk volt a mult században, «presbyteriumot illet, akár álljon az csak papokból, akár elegyesleg papokból s igazgató vénekből; nem teljességgel szükség ide, hogy püspök szenteljen. Vétkesen is fordítja a magyar fordító az episkopust püspöknek. 1 Tim. 3, 12.»¹⁾ Zoványi püspökségében generalis synodusok nem tartatván, a püspöki ordinatio elég hosszú ideig meg is szünt, s az ordinálást tractusonként magok az esperesek teljesítették.²⁾

Ez azonban csak kényszerüségszülte ideiglenes intézkedés volt, mely abban találja magyarázatát, hogy azon időben kormányi tilalom miatt generalis synodust tartani nem lehetett. Mihelyest ez meg engedve, a kerület nemcsak visszatért a régi szokáshoz, hanem a püspökség fogalma, a központi hivatal természete és feladata szerint s az egyházmegyei eljárásoknál tapasztalt lényeges fogyatkozások miatt mind több-több befolyást is ragadott magához. A Geleji kánonokban az egyházkerületi vizsgálat már reudszeresítették; míg az 1610-diki gen. synodus a püspök irányában teendő engedelmisségi esküvel s az 1620-diki az ordination kívül az alkalmas jelöltek felőli tractusi jelentéssel még megelégszik.³⁾

A mult század közepe táján egyházi életünkön és közigazgatásunkon nem csekély mérvű elgyöngülés, lazulás és kimerültség révén erőt: ennek orvoslására hoztattak 1762-ben Vecsei János püspökségében a tiszántuli „*Constitutiók*“. A gyülekezeti és egyh. tisztviselői élet és működés minden ágára kiterjeszkedő részletes Utasítás, vagyis jobban egy, a velőkgig ható serkentő szózat ez — paragrafusokban! A maga nemében valódi classicus munkálat, telve lélekkel, bölcseséggel és erélylyel, — melynél különb művet az orthodoxia alig képes Magyarországon felmutatni. — E szabályzat általános része a papszentelésről és a jelöltekről következőkép intézkedik:

¹⁾ Nádudvari, Prédikációk. 1741. 618. I.

²⁾ Tóth Fer. Tul a tiszai püsp. 163. Kiss Aron a SPF. 1859. évf. 48.

³⁾ Can. Append. XXXII. XII. — Nem tudom eldönteni, mennyi mértékben érdemelhet Tóth Ferencnek (Tul a tiszai püsp. 99. l.) az az állítása, hogy engedtetett volna meg először az, «hogy a seniorok valakit előre a szoros vizsgálatás megesvén magoktól is a prédikátori hivatalra kibocsáthatnak és a püspöknek felszentelés végett a közsinaton ajánlhatnak», — mely adat egyéb értesítésekkel nincs összhangban.

VII. «Mulhatatlanul kell tudni a superintendensnek, micsoda készületű és erkölcsű prédikátorok származnak be a superintendentiába. E végre valaki ebben a superintendentiában akar prédikátor lenni, előre jelentse magát a superintendensnek, a ki életéről, erkölcséről testimoniumát is előkérven, vizsgálja meg mind idehaza való mind kívül való professorairól, ha voltanak, tudománya eránt is egy néhány kérdések által próbálja meg, vagy ha nem érkezne, másnak, a ki alkalmas, committálja s referaltassa magának. E pedig mulhatatlanul így legyen, s egy senior is senkit előbb censurára ne admittaljon, annyival inkább tractusába be ne vegyen. Minek utána pedig megvizsgáltatott, a superintendens testimonialét adjon neki és engedelmet, ha józan életű embernek és másként is alkalmasnak találtatott, hogy a superintendentiában valamelyik tractus esperestje által ad censuram et exmissionem admittáltasson. Mindazáltal egy candidatust is erővel a seniornak nem obtrudálhat a superintendens, examenért is a candidatustól semmit nem vehet, hanem az examenért és exmissióért az tractusnak marad a honorarium mint eddig. Minek utána pedig a seniortól exmittáltatott . . . tartozik a senior superintendensnek azután pro ulteriori censura et manum impositione sistalni. Etc.

VIII. Szorosan megvizsgálják a candidatust mind a superintendens mind a seniorok mindeneknek előtte erkölcséről, ha nem fajtalan életű-e, avagy részeges, vagy veszekedő, vagy hivalkodó, vagy kevély, világszerető? a kegyességben gyakorolta-e magát? szereti-e az isteni tiszteletet? nem valami pajzán esküvő vagy káromkodó-e? nem másunnét extermináltatott vagy dispositus-e? E végre jó tanubizonyysága legyen egész életéről, oskolában a professoroktól, mesterségben az ecclesiától, a predikator subscriptiójával, azon kívül az esperesttől, a kinek tractusában szolgált, akadémián való laktáról s a t., — különben senki censurára is ne bocsáttassék. Etc.

IX. A candidatus censurája ne disputációból álljon, hanem kérdezkedve legyen; nem holmi oskolai elmefuttató többnyire haszontalan dolgokról, hanem a theologiából a Helvetica Confessio és Palatina Catechesis szerint. A kérdezkedés közben maguk a censorok objiciálnak a mint a dolog hozza magával, a szentírásbeli helyeket az originalis textusokból olvassák, ha csak lehet, a candidatusok etc.

X. Azon legyenek a censorok, hogy a theologiának nagyobb és

szükségesebb részeiből megpróbáltassék a candidatus, és így a próba nem valami futó és a nagyjából legyen.

XI. Nem elég csak a systemából tudakozni, hanem egynehány casusit a lelkiismeretnek elő kell hozni és azokból is meg kell vizsgálni; ugy szintén az ecclesiái igazgatás, a szent sacramentumok s egyebek iránt, ha ilyen vagy amolyan casusok adnák magokat elő, mit cselekedne? megkérdettség.

XII. Micsoda könyvei legyenek seriesben adja elő; azokról is meg kell kérdezni, hogy ismeri-e azokat? tudja-e micsoda vallásuak voltak azoknak auctori?

XIII. A censorok magok egymással ne disputáljanak olyankor, a mint sokszor megszokott esni — de a nagy maga gondatlanságból hanem mindnyájan a candidatusra hallgassanak és nagy csendesség legyen.

XIV. Ha észreveszik a censorok, hogy a candidatus nem arra való, hogy szentírást magyarázzon, arra ne is kénszeríttessék, hanem parancsoltassék meg, hogy az hitnek fundamentomos ágazatiról tanítson, az erkölcsökről vagy kegyességről, a szent históriákat olvassa és az hallgatónak idvességekre alkalmaztassa, legtöbbször catechetica prédikációt mondjon.

XV. Sőt mivel a mi ecclesiáink nagy részént igen szegény és együgyü emberekből állanak, bár akármely tudós legyen is a prédikátor, elméjére kell adni mind mikor exmittaltatik, mind a visitatiókban, hogy a szórszálhasogató és igen munkás magyarázatoknak békét hagyjon, és minden Criticat, zsidót, görögöt, deák mondásokat, szükségtelen antiquitásokat, nagy nehézségeket, mélységeket, próféciák, emblemak és nehéz typosok forgatását házánál hagyván — kathédrrára csak azokat vigye, a melyekből bizonyosan épülni fog a tudatlan község, és a melyek legközelebb a hitre és az életnek szentségére tartoznak.»¹⁾ stb. stb.

Az egyházkerületi legszigorubb utasítások egymást követték: de attractusok papi vizsgái alól kikerült egyének képzettségével a gene-

¹⁾ Constitutiones Venerabilis Superintendentiae Transtibiscanae ad regimen Ecclesiarum in ejusdem gremio existentium pertinentes, in Congregatione diebus 8 et 9, Junii Debrecini ao. 1762. Celebratae. A békésbánati ref. e megye j. könyvében II. köt. II. rész 1. s köv. ll.

ralis synoduson még sém lehettek megelégedve. Ugy látszik, hogy e nagy fontosságú feladat végzésére a megyéken a kellő erő, igyekezet, idő és alkalom egyaránt hiányzott. A censorok leggyakrabban fiatal papok és csak most vizsgázott iskolarektorok voltak, a jelöltek valódi képzettsége ritkán nyomoztatott ki, a bírálatnál értetlenség és lágy-szívűség, hogy nemondjuk: táglelkiismeret, harapódzott el. Az egész intézménynek nem volt meg az a serkentő hatása a jelöltekre, melynek nem szabad lett volna hiányoznia. Ezerhét száz nyolczvanhatban a superintendentia indíttatva volt azt a határozatot hozni, hogy a jelöltek ezután a facultatio előtt a püspök elébe álljanak, hogy az tudományukat és erkölcsüket kellően megvizsgálhassa; 1810-ben pedig az végeztetett, hogy a tractusokon történt felesketés és ünnepeles kibocsátás után el ne mulasztják a confirmatio végetti bemenetelt a kerületi gyűlésekre.

Ez volt a papszentelési kérdés állása Tiszán tul, mikor miatta a beregi egyházmegyében a superintendentia iránt rég óta lappangó elégedetlenség nyílt viszálylyá fajult.

II.

Irodalmi uton mindeddig nem lévén földerítve a tiszántuli e megyék superintendentiává lett egyesülésének története, arról, hogy Bereg minő viszonyban állott kezdetben a kerülethez, kevés bizonyost tudhatunk. Abból, hogy 1567-ben az Art. Majoresnek s ezeknél fogva a püspöki igazgatásnak Bereg is aláírt, bajosan következtethetni ezen vidéknek a többi tractusokkal egyenlő alárendeltségét; mert hiszen ama cikkeknak az előszó szerint a tiszáninzeni papság nagy része is aláírt, mely pedig a püspöki igazgatást nem fogadta el. Valószínűbb az az állítás, hogy Beregnek kezdetől fogva kiváltságos helyzete volt a többi egyházmegyék közt, minek tudata azon e megyében folytonosan fenn is maradt. Annyi tény, hogy a XVI. század vége felé ez a vidék teljes önállóságra törekedett, a mint ez az ottani esperesnek Gyarmati Miklósnak leveléből kitetszik. Ezen esperes t. i. 1593. jun. 11-én egyházmegyéje meghagyásából az alatta levő papságot a Csengerbe kiirt superintendentialis gyűlésen való megjelenéstől eltiltja. «Minthogy tulatiszai egyházak superintendentese» így ir Gy. «a mi egy-

házunkat ismét maga alá rendelni és leigázni akarja az által, hogy minket az iskolatanítókkal együtt hivatalvesztés alatt a maga zsinatjára hi: annak okáért az egyházmegyei gyűlés nevében szintén hivatalvesztés büntetése alatt kötelességökké teszi» a lelkészeknek s tanítóknak, hogy «azon zsinatra ez e. megyéből senki semmi szin alatt el ne menjen; minthogy azon *szabadságot, melyet őseinktől nyertünk s melyet az elődök számunkra ekkorig sértetlenül fenntartottak* isten segedelmével épségben kívánjuk utódainkra hagyni, s nem akarjuk, hogy a szolgálatnak igájával ismét megkötöztessünk, melytől ők igen sok és igazságos okok miatt *régebben és folyvást vonakodtak*, végezetre pedig azt magukról lerázták.» A tractus fentebbi büntetése azután Kereszturi Máté kölcei iskolatanitón végre is hajtatott, mint a ki a tiszántuliak zsinatjára elmenni bátorzkodott.¹⁾ Gyarmathi körlevele azonban elárulja azt is, hogy Bereg ezt megelőzőleg már a többi tractusokkal coordinatióban volt, csakhogy ez nem volt állandó, a minthogy az egyházmegye jegyzőkönyvei azt tanusítják, hogy e vidék a kerületi gyűlésekre sok ideig nem járt, esperesét maga confirmálta és eskette fel, az új lelkészeket saját esperese által ordináltatta mingyárt a vizsgálat és az exmissio után. Valószínű azonban, hogy közte és a superintendentia közt később valami egyezményféle jött létre, melynél fogva ez utóbbik 1609. és 1629-ben Bereg külön jogait elismerte.²⁾ Az ezen utóbbik évben keletkezett egyházkerületi végzésben³⁾ ugyanis ezt találjuk: «A beregiek seniora küldött társaival együtt az unio fenntartása végett tartozik a generalis synodusokon megjelenni, s ha körülményeik úgy hozzák magokkal egyházi bíróságuk által föllebbezésre kitűzött ügyeiket a generalis synodus elébe terjesztteni, s föllebbezett ügyeik eldöntését ettől várni. Azonban a vidék távolsága és az utazás nehézségei miatt megengedtetik, hogy egyházi szolgálkat az ige hirdetésére kibocsáthassák és azokat gyülekezeteik előtt nyilvánosan

¹⁾ Gyarmathi levelét és a Kereszturira vonatkozó értesítést, ugy szintén a beregiek papszentelési vizsályaára vonatkozó összes adatokat, okiratokat s t. eff. bold. *Átányi Dániel* csonkapapi lelkész s beregi e. megyei levéltárnok közölte velem, ki azon tractus története és levéltára ügyében nagy érdemeket szerzett magának s pár év előtt hunyt el késő vénséget érvén.

²⁾ Lampe, Hist. Eccl. Reform. 607.

³⁾ Art. Append. XXXIV. Lampe-nál i. h.

ordinálhassák.» Zoványi superintendenssége idején a beregi esperes és több lelkészársai valami házasság fölbontása ügyében visszaélest követtek el, melynek megtörlésakép az erélyes Zoványi az esperest és a többi beregi lelkészeket hivatalukból kitette. A fensőbb hatóság ezen szigoru eljárása pedig arra indította a későbbi beregi espereseket, hogy azok ezentul *saját tractusok ellenére* rendszerint elmentek fölesküdni a superintendenshez, a mit annyival inkább tisztökben állónak ismertek, mert az egyházmegye küldöttei a generalis synoduson már rég óta következetesen megjelentek.

Mint már fennebb láttuk; a mult század vége felé a tractusok gyarlósága és elégtelensége a lelkészi képesítés tekintetében mindinkább kitűnvn: a beregiek papszentelési kiváltságukkal igen nehéz helyzetbe jutottak. A kerület 1789-ben végre a legnagyobb csapást mérte rájuk, kimondván határozattal, hogy nekik a papszentelést *többé meg nem engedí*. Erre pedig az a sajnos, sőt szégyenletes körülmény szolgáltatott alkalmat, hogy a beregi egyházmegyének jegyzője a lelkészi kibocsátásról és felavatásról hamis bizonyítványokat állított ki. A tractus azonban ugy vélekedvn, hogy egyes tisztviselő vétkeért nem lehet igazságosan az egész egyházmegyét büntetni s azt ősi szabadalmától s evangyeliumon alapuló jogától megfosztani, ellenmondott a superintendens határozatának, még pedig oly határozottsággal, mely ellen a kerület mit sem tehetett. Így történt, hogy a beregi esperes ezután is minden háborítás nélkül ordinált.

Az ekép függőben maradt ügy azonban végre is eldöntést kívánt, s e felett kikerülhetetlen volt, hogy az evangyeliomi jogalapon álló tractus és a célszerűségi tekintetek által vezérlett superintendens erejüket nyílt harcban össze ne mérjék.

Ezt maguk a beregiek idézték fel az 1812-dik évben, midőn Vekerdi N. Mihályt választák esperesöknek.

Vekerdi Nagy Mihály (szül. Nagybajomban, Biharvármegyében 1748-ban, tanult Debrecenben és Jénában) erélyes, rendtartó, igazságszerető és nagymunkásságu férfi volt. Ő maga hajlott korára nézve nagy nehezen volt rábirható az esperesi hivatal elvállalására. «Hatvannégy esztendősen vagyok már», így szólt Vekerdi választói előtt, «és most álljak-e mégis elő a jónak és gonosznak megítélésére s az esperesti nehéz terhü hivatal viselésére. Hadd menjen vissza, kérlek, a ti öreg és elfáradott szolgátok a maga ideig való szállására, és hadd

haljak meg az én kerecseni ¹⁾ Pathmosomban... Harminchárom esztendeje lesz áldozócsüörtökön, mióta a prédikátori szentséges hivatalnak terhét hordozom, hatot sem tölthettem el egészen ezen esztendők közül a magános prédikátorságban, 27 esztendeje már a mióta a tractualis ítélőszék táblájához vonattattam a hittel való és más közönségesebb, annál fogva terhesebb szolgálatra, még pedig, ha nem dicsekedésképen is, de igazán mondhatom, hogy mint Hitteus Uriást, úgy engemet is, midőn az idő úgy kívánta a harcnak súlyára állítottak! Hátha 15-ödfél esztendeig viselt notariusi hivatalomnak terheire térek, nem hazudok ha bizonynyal állítom is, ha azt mondandom, hogy ezen 15-ödfél esztendőnek elforgása alatt, ha nem többet is, de bizonyosan irtam és dolgoztam annyit, a melynél többet egész század alatt élt minden notariusk is előttem nem dolgoztak» s t. eff. A szabadkozásnak azonban utoljára is csak az a vége lőn, hogy Vekerdi engedve az erőltetésnek, magát a hivatalra felajánlta, s midőn kijelenté, hogy ő fölesküdni Debrecenbe el akar menni, «elbocsáttatott ugyan» az egyházkerületre hivatalának «még bővebb megerősítettése végett», de azzal a világos kikötéssel, hogy «midőn a superintendentialis végzések és rendelkezések magtartására esküszik, az esküvés formájában benne legyen ez: *Salvis tamen juribus et privilegiis Venerabilis Tractus Beregiensis.*»

Vekerdi egyházmegyéje ezen határozata által a kerületnek igen kemény ítéletét vonta magára, melynek következtében az új esperestől a megerősítés megtagadtatott s Vekerdi a zöld asztalhoz sem bocsáttatván *subselliumba, oldalpadba ültettetett.* ²⁾ A superintendentia ez alkalommal kimondá, hogy «a beregi tractusnak s ennek seniorának az új papok ordinalását illető már századok óta félbenszakadás nélkül gyakorolt jussát igazságosnak lenni teljességgel meg nem esmeri s ugyan ennél fogva meg sem is engedi», egyszersmind kijelenté azt is, hogy míg az egyházmegye le nem mond papszentelési jogáról s magát és esperesét e részben is alá nem veti a superintendentia közgyakorlatának: addig esperese nem fog elismertetni és megerősíteni.

A beregi egyházmegye e végzésről nem csekély felháborodással értesülvén s a tractusnak az esperes oldalpadba való ültetése által

¹⁾ Itteni pap volt elválasztatása idején.

²⁾ 1812. máj.

lett meggyaláztatását különösen zokon vévén, rögtön gyűlést tartott Beregszászon, a maga jogait egy Széles András papi ülnök által szerkesztett terjedelmes iratban kifejté és védelmezé s a körmönfont dolgot az egyházkerületre beterjeszté. Ez azonban olvasatlanul visszautasítá azt, megbántva érezvén magát a beregi munkálat címében levő ezen kifejezés által: „*A superintendentialis remonstratoria való mentő felelet.*“ Mire az egyházmegye (1813. jul.) viszont kinyilatkoztatá, hogy habár a superintendentia «néminemü hierarchiát kívánna gyakorolni ezen egyházvidék ellen és ettől vak engedelmességet kívánna . . . s az egyházmegyét erőszakkal akarná kiütni a kánonokon épült és mind a seculumoktól fogva való usus mind a törvény által megerősített jussából, . . . nem kívánja tovább a főtiszt. superintendentiát terhelni ebben a materiában való több írásokkal; és minthogy ez ügyben fél is bíró is a superintendentia nem lehet, reservalja a maga ügyét a következő *nationalis synodusra*“. Az egyházmegye mind e mellett a kerületi gyűlés azon végzésének, hogy a beregiek az augusztusi debreceni gyűlésre követeiket küldjék be, eleget tenni kívánván, azokat megválasztá, s azzal az utasítással látta el, hogy adjanak meg ugyan minden tartozó tiszteletet a superintendentia fejének, de a mellett jelentsék ki a tractus nevében egy felől az ősi jogokhoz való ragaszkodásukat, másfelől a feletti sajnálkozásukat, hogy habár az egyházmegyének az ordinatio dolgában semmi formális kihallgattatása nem történt meg, sem ellene bírói törvényes végzés nem hozatott: mégis az esperes «csufos megaláztatása» s az ügynek függőben tartása által az egyházmegye büntettetik. Továbbá megbíztattak a képviselők azzal is, hogy ha a superintendentia ezen ügyben eddigi magatartását folytatná s az egyházmegye ellenére határozna, e határozatot intra dominium azonnal föllebbezzék a nemzeti zsinathoz, vagy ha ezt a kerületi gyűlés el nem fogadná, a királyi főséghöz.

A debreceni intéző körök ekkor egy időre levették e kérdést a napirendről s ugylátszik halasztás által reméltek boldogulhatni, bár már előbb ígéretet tőnek, hogy az ügyet le fogják tárgyalatni. A beregieket bántotta ez eljárás, mert követeik pontosan elutazgattak a kerületi gyűlésekre, s az ügy még sem vétetett elő azokon. Végre az egyházmegye 1814. januárban kinyilatkoztatá, hogy e huzás halasztás által nem engedi magát tovább bosszantani, s ha a superintendentiá-

nak a legközelebbi Pál-napi consistoriumától jó végzést nem nyerend, «ügyét bizonyosan a felséges thronus eleibe viszi.»

Ekkor Debrecenben is belátták, hogy a várakoztatási politika mit sem ér; egyszersmind oly eljárási módot állapítottak meg a beregiek irányában, mely a superintendentiát céljához tökéletesen eljuttatá.

Az 1814. évi aug. 30-án a beregiek egyházmegyei gyűlést tartottak Beregszászon, melyen az egyházkerület két küldötte jelent meg a hirneves Budai Ézsaiás főiskolai tanár s Földvári József a hatalmas szónoki tehetségű debreceni lelkész és esperes személyökben, — oly célból, hogy, mint a hivatalos megbízás szólott, «a beregi tractus nagytekintetű és nagytiszteletű külső és belső előjáróit és azon egyházvidékbeli más előkelőbb tiszteletes atyafiakat egybegyűjtván, birják rá őket arra, hogy a *szenteknek egyességéért*, vallásunk tekintetiért, és a törvényes rendnek, illendőségnek megtartásaért a kérdésben levő dolog minden szelidséggel, engedelemmel és a keresztyén békeség kívánásától vezéreltetett igaz és egyenes indulattal complanaltassék».

Beregben, hol a superintendentiával való viszálykodás sokaknak fáj, készséggel fogadták a feléjük nyújtott békejobbót s a debreceni küldöttek tiszteletreméltó és nyájas fellépése s tapintatos bánásmódja a kedélyeket egyszerre átalakítá. Ezek elmondák, hogy a beregi ordinatoról szóló XXXIV-dik Appendixnek az egyházkerület jegyzőkönyvében semmi nyoma sincsen, hogy az ordinálás a nemzeti fejedelmek diplomái szerint csak a superintendenst illeti, s hogy a régi kánonok, a jó rend, illendőség és az egész Magyarország példája mind azt hozza magával. Az egybegyűltek nem adták meg egyszerre magokat, s különösen nem felejtették a *subselliumot*. Azt mondák tehát, hogy «az *ordinatio jussáról* való tanácskozáshoz nem lehet előbb nyomósan fogni, hanem minekutána a főtiszt. superintendencia ezen tractusnak seniora megvettetése által lett sérelmét megorvoslandja, annak a főtiszt. consistoriumba legközelebb adandó alkalmatossággal való meghívása, *competens gradusának* megadása és abba való beállatása által.» Mindamellet az egyházmegyei gyűlés, addig is míg ez megtörténék, küldöttséget nevezett ki az egyezkedési pontok formulázása végett.

«Ezek így meglévén» ugy mond Átányi az egykoru elbeszélő, a tiszteletes fraternitas közül is beszóllítottak mindenek, kik ez alkal-

matossággal Beregszászban számosan megjelentek és capacitaltatván a fennforgó dolog eránt megigérték, hogy tractualis seniorunknak maga illendő helyébe és rangjába törvényes és szokott móddal leendő beállíttatása után, valamit a tractuale consistorium fog végezni s meghatározni, abban átaljában megnyugosznak.» A küldöttek azzal a meggyőződéssel hagyhatták el Beregszászt, hogy a csomónak kellő irányban megoldhatásához a kedvező hangulatot fölébreszteniók sikerült. Az októberi superintendencialis gyűlés ezután kinyilatkoztatta, hogy hajlandó Vekerdi esperest «competens gradusára bevenni és föleskettetni . . . *salvo tamen jure superintendencie*, és ezután is csak ugy engedhet a superintendencia a több tiszt. tractusokhoz hasonló jurisdictiont és activitast a beregi tiszt. senioroknak, hogyha a beregi tiszt. tractus is a több tractusokkal egyenlő subordinatiót fog observálni.

Az egyházkerületi gyűlésen Vekerdi és több beregi küldöttek is jelen voltak, azonban erre a végzésre nem voltak elkészülve. Meglepetve néztek össze, majd kijelenték, hogy azt nem fogadhatják el, mert ők egyházmegyéjük számára valami «privumot» kívánnak ezen-
tulra is biztosítani s ellenmondanak a többi tractusok módjára való «egyenlő subordinationak». Sőt Vekerdi, heve által elragadtatva azt is mondá, hogy rá nézve «a superintendencie consistorium tagjának lenni nem becsület». s t. eff.

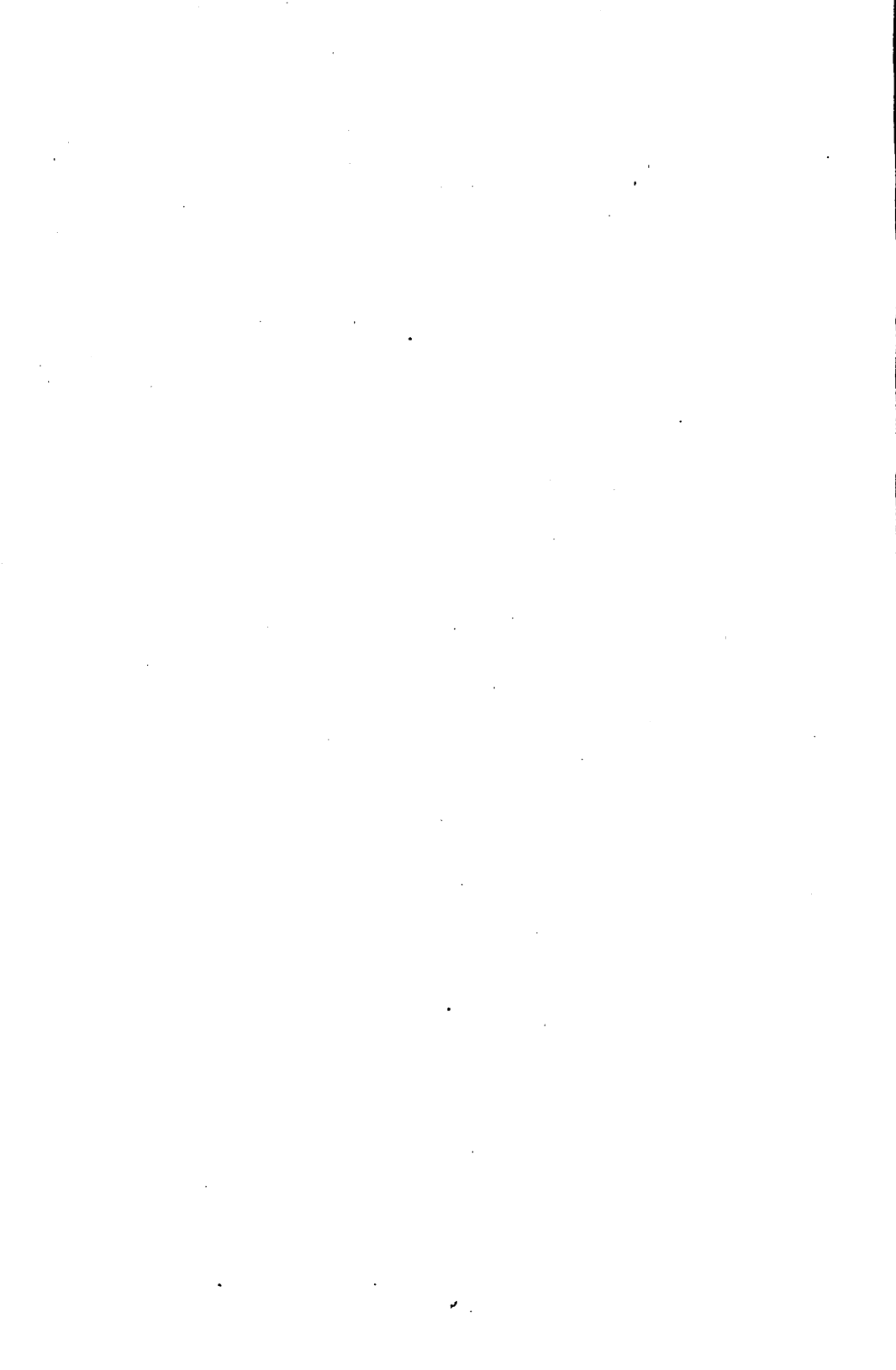
A kerület férfiai azonban jobban voltak tájékozva a Beregben uralkodó hangulat felől, mint a beregi küldöttek; azért határozatba ment, hogy a beregi egyházmegye nyilatkozzék: helyesli-e követéinek álláspontját és szavait? Az egyházmegye (1815. febr. 21.) a kérdésre bizonytalan választ adott. Kijelenté ugyanis, hogy az egyházkerületi gyűlés többet kívánt Vekerditől és küldött társaitól, mint a mennyit azok teljesíthettek volna, kik egyébaránt «az elejekbe szabott határon szintén tulmentek» átlépven utasításukat; kijelenté, hogy az egyházmegye is hajlandó az egyességre, ennek föltételeit épen most készíteti, — egyébaránt kéri, hogy Vekerdi bocsáttassék be a superintendencialis gyűlésbe.

Ez azonban megtorolni akarván Vekerdi multkori föllépését, minthogy az ő esperesi hivataloskodása ellen időközben panaszok is terjesztettek be Debrecenbe, őt az 1815. augusztusi ülésben hivatalától felfüggeszti s a tractus további kormányát ideiglenesen *Lipcey* segédgondnokra és a főjegyzőre bizza. Előbbiknek egyidő óta már

nagyon szíven feküdt a superintendentiával való kibékülés s ez irányban fel is használta minden befolyását. Más felől a Vekerdiért csapás is megfélemlítőleg hatott az ősi jogok hiveire. Így történt aztán, hogy midőn még azon évi szept. 26-án az egyházmegye Beregszászon ismét összegyülekezék, ez alkalommal kereken lemondott századokon át gyakorolt evangyeliumi jogáról, mint a mely «nem a mostani időkhöz való» s a tractust ellenkezésbe is hozta az egyházkerülettel, — kiköte azonban, ugy látszik csupán a hátrálás tisztessége okáért, hogy ha valamikor Debrecennél még távolabbi helyre kellene a felszentelendő lelkészeknek utazniok, vagy a Debrecenbe juthatást közlekedési akadályok meggátolnák: az egyházmegye ismét élhessen a maga szentelési jogával.

Vekerdi látván, hogy az általa képviselt álláspontot tractusa oda hagyta, a másnapi ülésben esperesi hivataláról az esperesi cím megtartása mellett lemondott s csak arra kérte még egyházmegyéjét, hogy mivel ő «a pernek áldozatául esett», érette a tractus vesse közbe magát a superintendencia előtt. Azonban minthogy a lelépett esperes és az egyességet tökéletességre vivő segédgondnok közt feszültség jött létre, miközben Vekerdi a segédgondnok személye kiscbbítéseig és az egyházmegyei pecsét kiadásának megtagadásaig ragadtatta magát: az elbukott esperes megaláztatásának ezzel még nem lett vége. Ugyanis az egyházkerület 1815. novemberben vizsgáló bizottságot küldött ki ellene, mely előtt Vekerdi kénytelen volt visszavonni a segédgondnokot sértő nyilatkozatokat. Csakhamar ezután tarpai jövedelmes papságát is el kelle hagynia.

Az egyházkerület pedig 1816-ban elismerést és dicséretet szavazott Lipcseynek, ki azonban e szereplés után jónak látta a segédgondnokságról sietősen leköszönni.

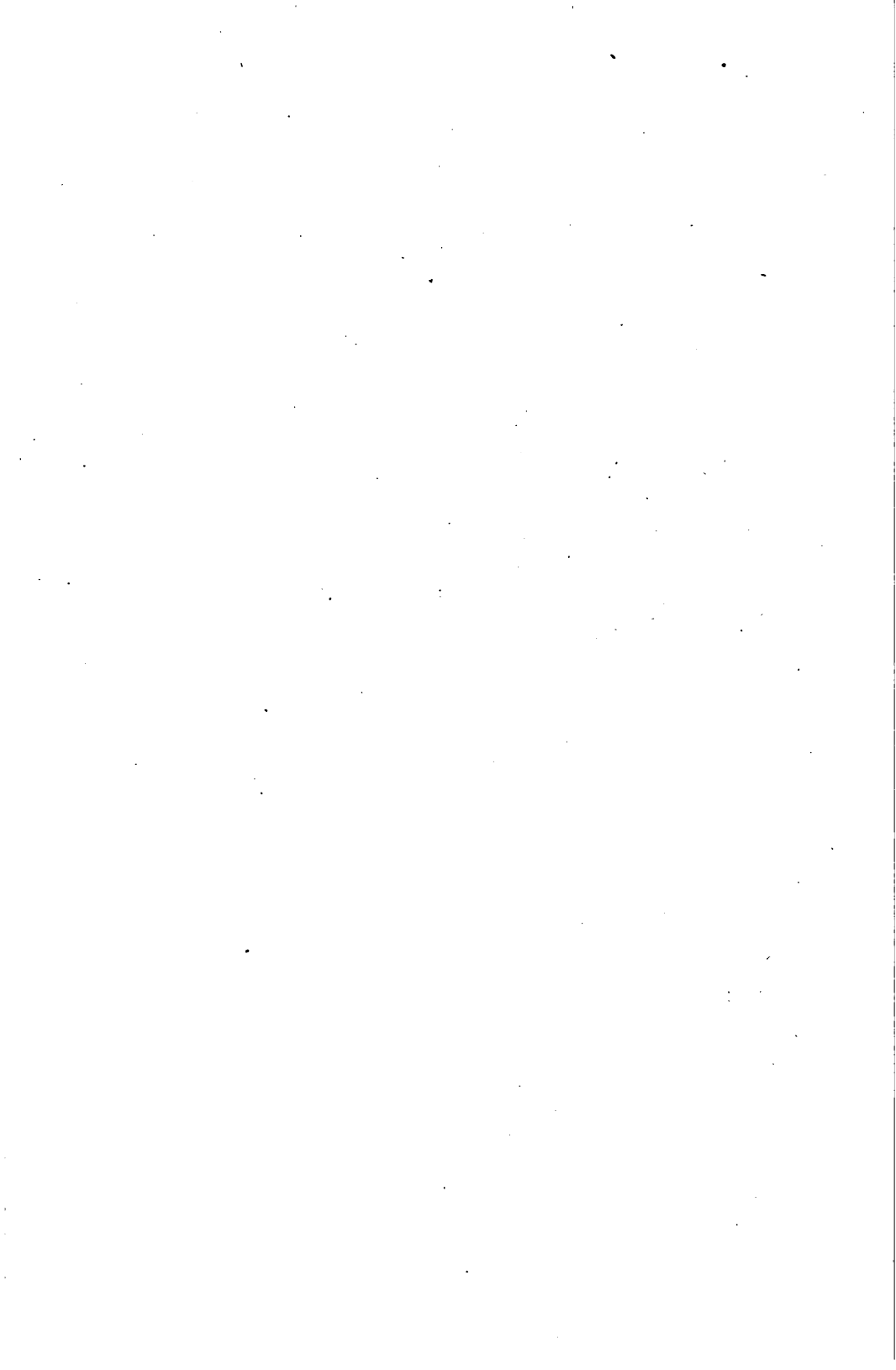
IV.

AZ ERDÉLYI REFORMÁLT EGYHÁZ

KÖZOKTATÁSI ÁLLAPOTA A MULT SZÁZADBAN.

IRTA

JAKAB ELEK.

I.

BEVEZETÉS.

A protestantismus közoktatás- és köznevelésügyi önkormányzatát az újabb parlamenti kormányzásformák között is léteztetése által kijelölt és föltételezett bizonyos határok közt fentartani el levén határozva: ebből szükségképen következik annak bebizonyítására kötelezettsége, hogy az oktatás és nevelés ügyét saját érdekei és célja szerint, de a magasb állami célokkal összhangzólag képes önkebelében maga elintézni, úgy, hogy a saját tanintézeteiből kikerült, tanulását bevégzett ifju a mellett, hogy jó protestans, egyszersmind derék hazafi s a különböző állampolgári hivatásokra a törvények által megkívánt képességekkel biró egyén is legyen.

E jog és törekvés nem új, ez a multból ránk szállott hagyomány s oly történelmi örökség, melynek századok óta van élete, a mi az alkotmányban gyökerezik s szükségessége és életrevalósága a protestantismusnak a magyar állam és alkotmány irányában teljesített nagy szolgálataival van igazolva, valamint azon tény által is, hogy az ország művelődésére, főleg az irodalom művelésével nagy mérvben befolyt, s ahoz ma is tényleg a legjobb erőket adja.

A magyarországi protestantismus ilyképen felfogott önkormányzata a multban erőt, a jövőre nézve kezességet talál azon viszony és állapot ismertetésében, melyben az erdélyi evang. reformált egyház a mult században azon ország kormányához és a római katolikus valláshoz állott.

Mária Terézia császárné és királyné egyik főtörekvése Erdélyben a római katolikus vallás megerősítése s a más vallások gyöngítése volt. Azon eszközök közt, melyeket ő e céljára felhasznált, egyik az volt, hogy Kolozsvárott országos lyceumot állított egyetemi ranggal

s a kir. főkörmányszék mellett 1767-ben egy római katolikus bizottságot (*Commissio catholica*), melynek feladatává tette az oktatás és nevelés által hatni a többi hitvallások gyöngítésére. Ez, a mellett, hogy a katolikus érdekeket védte, megtámadta a reformátusok, lutheránusok és unitáriusok vallásos és egyházi intézményeit, jogait, birtokait; a maga hatósági körébe vonta a papság, templomok, iskolák, a nevelés és tanítás ügyét, tankönyveket adott ki, megszorította a protestansok könyvnyomtatási jogát, vizsgálat alá vétette vallásos könyveiket, elvétette templomaikat s iskoláikat, újak építését akadályozta, szóval: sokban és sokszor a protestantismus lételet támadta meg, mit az hamar felismert s önállása és jogai védelmére a szükségeseket sietett szintén megtenni.

A reformátusok számban tulnyomók voltak, vezérhitfelekezet régóta, a főnemesség nagyobb része hiveik közé tartozott, erősek és bátrak. Félig az ő érdemök, hogy Erdély a mult században római katolikussá nem lett, a más fele-rész a másik két vallás közt oszlik meg: a lutheránust német rokonszenvei és nyelve, az unitáriust magyar nemzetisége s hitéhez való mély ragaszkodása mentette meg, rendkívül megapadt számban. A református nagyok átlátták, hogy az oktatásnak és nevelésnek iskoláikban egymástól különbözése káros, s hogy a királyné kormányának s különösen a római katolikus bizottságnak ügyeikbe avatkozását, az általa alapított lyceumnak s más számos nevelőintézetnek ifjaikra való csábító hatását csak úgy akadályozhatják meg, ha valamennyi tanintézeteikre nézve — az elemi iskolákon kezdve a theologiai tanfolyamig — a kor színvonalán álló meghatározott egyforma tanrendszert hoznak be s azt egészében és részleteiben kötelezővé teszik az iskolák felügyelő gondnokaira, tanáraitra, tanítóira, tanítványaira és a szülőkre nézve.

1769-ben, tehát a római katolikus bizottság életbelépése után mindjárt két évvel, az erdélyi evang. református főtanács átlátván azon hiányt, a mi fő és alsóbb iskoláik nem egyforma s nem állandó tanítási rendszeréből származik, gr. Bethlen Pál elnöklete alatt, b. Kemény Simon kolozsvári főtanodai, gr. Bethlen Dávid maros-vásárhelyi, gr. Bethlen János székely-udvarhelyi és ifj. gr. Teleki Sámuel nagyenyedi főtanodai felügyelő gondnokokból, Déézszi Lázár György ev. reform. püspök, Ajtai Mihály n.-enyedi, Ince István, Benkő Mihály és Kovásznai Sándor maros-vásárhelyi, Kis György sz.-udvarhelyi és

Bodoki József kolozsvári főtanodai tanárokból álló *közoktatási bizottságot* nevezett ki, utóbbinak jegyzősége mellett, mely Maros-Vásárhelyen azon évi június havában összegyűlvén: közegyetértéssel egy *új tanítási rendszert* állapított meg, melyet az ev. reform. főtanács helybenhagyott s megtartását a mostani és következő időkbeli iskola-felügyelő gondnokoknak, rectoroknak és tanároknak s minden alárendelteknek komolyan kötelességévé tette és megparancsolta 1770. jul. 8-án Nagy-Szebenben Tamássy Mihály főtanácsi titkár aláírása alatt kelt rendelete által.

«A bizottság a főtanácshoz koronként beadott tervjavaslatokból mindazokat kiválasztotta — ugymond a munkát — a mik a tudományok jobb és könnyebb uton való előmozdítására szolgáltak s így jött létre azon *tanítási és tanulási rendszer*, mely szerint minden tantézetökben a tudomány, a jó erkölcs és az isteni félelem nagyobb gyarapodást vegyen, megállíttatván mind a tanítókra nézve: mit? miképen? mennyi idő alatt? mennyit tanítsanak? mind a tanulókra nézve: micsoda könyveket olvassanak? mit? mily renddel és móddal tanuljanak? szóval: az iskolában forgó egyéneknek mi legyen hivatala és kötelessége?»

A munkálatból az tűnik ki, hogy az a falusi vagy ugynevezett felekezeti népiskolákra nem, de csak a collegiumokbeli tanításra és nevelésre terjedett ki s az ottani egész tanfolyam két főrésze oszlott: I. *alsóbbra*, II. *felsőbbre*; az *alsó* állott egy *előkészítő osztályból* (*Classis*), ez volt az *olvasni és írni tanuló gyermekeké*, és nyolc más (mai néven: *algymnasiumi*) osztályból, melyek nevei ezek: I. *declinisták* és *comparisták*, II. *conjugisták*, III. *grammatisták*, IV. *syntaxisták*, V. *rhetorok és oratorok* osztálya, VI. *költészeti osztály* (*Poetica*), VII. *görög nyelvi osztály* (*Classis Graeca*), VIII. *logikusok osztálya*.

A *felsőbb* tanfolyam I. szaka volt a *theologiai*, II. a *philosophiai*, III. a *philologiai*, IV. a *jogi* (a kolozsvári collegiumban).

A tanrendszer-tervezet mindkét tanfolyam mindenik osztályát külön pontban tárgyalja, meghatározza a tantárgyakat, tankönyveket, előszabja a tanítás módját és a fegyelmet. Részint diákos magyarsággal, nagyobbára latinul levén a munka készítve: én lényegét hiven s felfoghatóbban adom elé, észrevételeimet végére hagyva fenn, hogy neveléstani íróink és tanáraink ugyszólván forrásul használhassák a dolgozatot, mely a terjedelmes előadásból és sokat ismétlő részletezé-

sekből egyszerűen és áttekinthetőbben állítja eléjük az akkori erdélyi protestans tanügyet.

I. FŐRÉSZ.

Az előkészítő osztályokról.

Ezek beosztása és szervezete, tanítók, tantárgyak, tan- és olvasókönyvek. Elméleti és gyakorlati tanítás. Ellenőrzés a tanításban.

A gyermekeknek lenni kell magán vagy házi tanítójuknak s csak miután ezek segélyével jól, folyólag olvasni megtanultak, vihetők be az osztályba; ha szegény fiuknak nincs magántanítója, a pædagogarcha rendeljen, s az tanítsa be a hátrább részletesen előadandó módon; tankönyvük legyen az *Abeczdarium* (Abécés-könyv), mely midőn ismét kinyomatik, a nyomtatás helyén levő irodalomtanár (*Professor Litteraturae*) a szükséges és előforduló latin szókkal bővítse ki, közölvén szándékolt bővítéseit s javításait a többi collegiumok irodalomtanáraival is.

a) **Az alsó tanfolyam** I. osztályát teszik: a *declinisták, comparisták*. Ezek egy osztályban tanítandók, mert mindkettő tárgyai a nevek (*Nomen*). A *conjunctikát* tehát mint nehezebbet ezentul külön tanító tanítja; de sem az elsőket, sem az utóbbi nem a *Rudimenta* című könyv szerint, minthogy abban sok fölösleges példaidezet és minta (*paradigma*) van; hanem a németországi iskolákba bevett *Cellarius* grammatikája szerint, melyben csak a szükségesek foglaltatnak. Mikor majd ez is kinyomatik, egyik lapon a szónyomozás (*Etymologia*) magyarul lesz, a másikon latinul, mint a Bél Mátyás, pozsonyi iskola-gazgató által Lőcsén nyomtatott *Cellarius-féle* grammatikában. Ennek így elkészítése a maros-vásárhelyi philologiai tanárra bízott. Ez osztályban tanítani kell még a kis *Cellarius-t* és kis *Catechesis-t*, s a tanító Hübnernek a szentírásból szedegetett szebb-szebb történetkéit is olvastassa a gyermekekkel, s igyekezzék azokat lelkökbe csepegtetni. A II-dik vagy *conjunctikai osztályban* a *Cellariusban* levő ige-paradigmák megtanulása mellett, oly latin könyvecskét kell a gyermek kezébe adni fordítás végett, melyben a közéletben előforduló szólásformák megvannak; ilyen a sok helyt elfogadott *Longius Colloquiuma*, melynek használási módja hátul, a tanmódszerről való részben megvan. Hogy az igazi latin nyelvnek bár zsengéjét a gyermekek már ez

osztályban elsajátítsák, jó lesz *Eutropius* Római Története két első könyvét fordíttatni s az ott elbeszélte történeteket velök megértetni. Ezen kívül a kis Catechesist szentirási helyekkel világosítva magyarázzák a tanítók, s a Cellarius *Vocabularium*-ában levő szokat a módszertani részben hátul irt módon taníttassák. A III-ik vagy *grammatisták osztályában* a Cellarius-féle grammatika mellett a classikus írókat: *Phaedrus* meséit, *Eutropius* Római Történetét, a *Palatina Catechesis*-t szentirási helyek nélkül, a *Nagy Cellarius*-t vagy *Liber Memorialis*-t, ugy, a mint a módszertanban írva van. A IV-ik vagy *syntaxisták osztályában* ugyan a Cellarius grammatikája mellett olvas-tassanak: *Cornelius Nepos*, Cicero válogatott levelei (*Epistolae Selectiores*), Cellariustól *Liber Memorialis*, *Catechesis Palatina* szentirási helyekkel, *Cornelius Nepos* könnyebb megérthetése végett *Cellarius Compendium Geographiae Antiquae* című könyve, megmutattatván a növendékek előtt a könyvben előforduló helyek; az újabb földrajzra nézve gr. *Lázár János* által fordított geographiából tanítsák a tanulókat. Az V-ik vagy *rhetorikai osztályban*, melyet hosszas vita következtében soroztak a syntaxis után, kézikönyvül az e végre kinevezve volt irodalomtanárok javallatára a Németországon és Magyarországon is Debrecenben kinyomatott *Freyer*-féle Oratoriát fogadták el, mely táblákra van osztva; de minthogy abban sok van, a mi a gyermeki elmét felülmulja, meghatározták, hogy a collegiumok tanárai vizsgálják át, legelőbb pedig a maros-vásárhelyi s ha annak munkálatát nem hagynák helybe, ugyanaz dolgozzék abból egy új rövid kivonatot (*Compendium*), közölje tanártársaival s mikor helybenhagyták, nyomassék ki s mindenütt az legyen a tankönyv. Classikus írókból fordíttassanak: *Cicero válogatott beszédei és levelei* (*Orationes et Epistolae*), *Justinus* Historiája, a számtan *Wolf Compendiuma* szerint, a hittaniak és földrajzi tárgyuak (*Catechetica et Geographica*) az eddigiek szerint. A VI-ik vagy *költészeti osztályban* a Cellarius nyelvtanához mellékelt *Poesison* kívül *Ovidius Metamorphosisa*, *Virgilius Aeneise*, *Horatius* válogatott odái magyaráztassanak és taníttassanak a collegiumokba régebben beküldött s itt is hátrább megírandó módszertani utasítások szerint. A VII-ik osztály a görög (*Classis Graeca*). Ez elválasztva a logikától, azért lett külön osztály, hogy e nyelvet az ifjak jobban megtanulhassák. Görög nyelvtanul elfogadtatott a *Golianus-Weller*-féle, görög szótár segélyével, bővebb gyakorlatul *Lucianus*

párbeszédei, *Hemsterhuis* kiadása szerint, *Cebes* görög táblás könyve elemeztetés végett. VIII-ik osztály a *Logika*, külön tanítandó Baumeister Logikája és Ontológiája szerint. A mathesis is naponként tanítandó, a kiszabott órákban.

A tanítás módszere hátrább lesz előadva, a mibe beigtatandó az enyedi tanmódszer (*Methodus*) a tanítóknak tanítványaikról való társalkodásáról s a gr. Teleki Sámuel megjegyzései a nyilvános vizs-gákról.

A tanítás egyforma menete ellenőrzése végett minden főtanodánál pædagogarcha állítandó; most legyenek az irodalomtanárok, Székely-Udvarhelyen az igazgató-tanár, kik ügyeljenek: alkalmasak-e a tanítók? a kiszabott tantárgyakat a megállapított módszer szerint tanítják-e? tanításuk sikere látszik-e? a köztanítókat és uri szülőkhez való tanítókat jól megválasztják? ajánlásaik nem részrehajlók? Jó tanítókat nem kell gyakran változtatni, meg kell hagyni 2—3 évig; ha nem alkalmasok, dörgő-morgó természetűek, a tanítványok nem kedvelik, sőt félnek tőlük, ez előtt is el kell mozdítani. Kötelesek a tanárok az uri rendek gyermekeire jó lelkiismerettel gondot viselni. Mind a nyolc alsó osztályban köztanító (*Praeceptor Publicus*) van.

II. FÖRÉSZ.

A felsőbb tanfolyamról.

A felsőbb tanfolyam tudományszakai, személyzeti szervezete, tantárgyak, tankönyvek és órák szabályozása. Átmenetel az alsóbb osztályokból a felsőbb tanfolyamra.

E tanfolyamban minden tantárgyra rendes tanár (*Professor*) van alkalmazva, négy tanszakra oszlik. *Első a hittani*, tanítják a theologia tanárai (*Professores theologiae*) és pedig 1. a *dogmatikát* vagy vitázó theológiát (*Theologia Elenctica*), 2. *catechetikát*, 3. *erkölcsi theológiát*, 4. *egyházi történelmet*, 5. a *prédikálásmódot* (*Methodus concionandi*). Ezen tanfolyam 4 évre terjed s az elenctikának két-két évenként kétszer kell eltaníttatni. Az első két év alatt a reggeli órákban ez, a délutániakban az erkölcsi hittan és prédikálásmód; a második két év délelőtti óráiban ismét a vitázó hittan, a délutáni órákban az egyházi történelem, mindig hétfőn, kedden, csütörtöken két-két órán; a pénteken délutáni tanítás vagy nem tanítás a tanárok tetszé-

sére hagyatik, azért, hogy a vasárnapi valláskérdezésekre (*Catechisatio*) elkészülhessenek. A vallásból kikérdezés a vasárnapokon délután magyar nyelven legyen; reggel pedig a theologus diákok tartsanak remek vagy próbaprédikációkat; ha ez nem lehetne, prédikáljanak az elsőbb diákok; szerdán vagy szombaton legyen nyilvános vitatkozás (*Disputatio*), az ujonnan diákságra felavatottak (*Novitius*) pedig öngyakorlás végett prédikáljanak. Az ünnepekre ekkléziákba és uraságokhoz kimenő diákoknak dictáljanak a tanítók két vagy három prédikációt, hogy készületlenül botránkozást ne okozzanak s az idősebb diákok prédikációit szorgalmasan vizsgálják meg.

Második tanszak a philosophiai. Ezen tanárok szakmai eltanítására három év határozatott; tárgyaik: a logika, metaphysika, tiszta mennyiségtan (*Mathesis pura*) számtan, a mértan és háromszögmértan, kísérleti physika és természeti philosophia, természetjog, gyakorlati philosophia, alkalmazott mennyiségtan (*Mathesis applicata*) u. m. csillagászat, földrajz, kortan (*Chronologia*) és napóratan (*Gnomonica*). Minden hétfőn, kedden, csütörtökön és pénteken két-két órai tanítás vitás tárgyról, hetenkint szerdán és szombaton vitatkozások (*Disputatio*).

Harmadik a philologia. Ez is három év alatt elvégzendő; tantárgyak: a világtörténet, zsidó és görög nyelv, római, görög, zsidó régiségek, hazai történet; hétfőn, kedden, csütörtökön és pénteken két-két órai tanítás, szerdán és szombaton a tanítványok kikérdezése vagy elemzés. E felett tanítandó a hazai irodalom is minden évben, a szükséges írókat az irodalomtanárok választják meg, a miknek magyarázatra fölvételében megegyeztek, kinyomatják.

Negyedik tanszak a jogi (a kolozsvári collegiumban). Az ottani jogtanár tanítja a hazai jogot (*Jus Patrium*), polgári jogot, természetjogot; a hazai jog mellett a hazai történetet, és pedig a fennemlített négy napon reggeli 6-tól 7 óráig, délutáni 1-től 2-ig köteles tanítani. A napi órarend úgy állapított meg, hogy reggeli 6-tól 7-ig tanítsanak az elsőbb tanárok (*Praeses*-ek), 7—8-ig a philologia tanárai, 8—9-ig a philosophiai, —10-ig a hittanárok; délután 1—2-ig az elsőbb tanárok, 2—3-ig a philosophia, 3—4-ig a philologia, 4—5-ig a hittan tanárai, 5—6-ig a magántanítók, 8—9-ig az énektanítók. (*Cantus Praeses*). A tanítók kötelesek az illető tanszakok irodalmi műveivel tanítványaikat megismertetni, utasítani, hogy mely könyve-

ket s mily renddel és móddal olvassanak és tanuljanak, a forrásokat hogy jelöljék meg, a jó könyvek íróiról őket kötelesek felvilágosítani, megjelenésök helyét megnevezni, mert a könyvismeret már magában a tudásnak jökora részét teszi.

* * *

Az alsóbb gymnasiumi osztályokból a felsőbb tanszakokra átmenés s ezek osztályai.

Ez a mult századi protestans oktatásnak igen nevezetes része volt, mely a mai tanrendszerben lényeges átalakulással jelenik meg a theologicum seminariumokban. Az átmenés különböző formaságokkal történt a tanuló ifjak szülőinek társadalmi s vagyoni állása és saját jövedő céljaik, részint az egyház és illető hitfelekezet szükségei szerint. Mikor az ifjak a nyolc alsóbb osztályt elvégezték, két részre oszlottak: egyik az egyházi vagy papi, másik a világi pályára érezvén hivatást, az egyik osztálybeliekből lettek az ugynevezett *felöltözött vagy togás diákok*, a másik rész polgári öltözetét megtartotta, az iskolában és annak törvényei alatt élt, nem papságra, de külső hivatalokra készült, *világi állású diákoknak* (*Publicus-oknak*) hivattak. Az elsők felöltözés és beavatás előtt a tanárok vagy legalább a pädagogarcha előtt megvizsgáltattak, s ha sem akkor, sem később az évi vizsgák alkalmával szorgalmuknak elegendő jelét nem adták, sem az iskolai jótéteményekre joguk nem volt, sem benn nem maradhattak; hanem három év alatt a collegiumból ki kellett menniök, vagy magukról másképen gondoskodniok, szükséges levén felavatás előtt azt is kinyilatkoztatni, hogy egyházi pályára szándékoznak lépni, mert más jutalmi voltak ezeknek és más a világi állású diákoknak.

A felöltözött diákok két osztályra különítették el, az *első osztálybeliek* kötelezték magukat három évig tanulni a *philológiában*: a világtörténelmet, görög, diák és zsidó nyelvet, római és görög régiséget; a *bölcsészetben* a tiszta mennyiségtan mindenik részét, u. m. számtant, mértant, logikát, metaphysikát, a theológiából a catechetikai leckéket. A három év elteltével e tudományokból nyilvános vizsgát állottak ki s úgy léptek át a *második osztályba*, melyben a philológiában a zsidó régiségeket, zsidó fordítást és hazai történelmet, a *philosophiában* a kísérletekkel járó physikát és természeti philosophiát, a termé-

szetjogot és gyakorlati philosophiát, alkalmazott mathesist u. m. a esillagászettant, földrajzot, időszámítás- és napórakészítés-tant (Gnomonica), a *theológiában*: vitázó és erkölcsi hittant, egyháztörténelmet és prédikálási módszert kellett tanulniok. Ez osztályi tantárgyak három vagy négy esztendő alatt taníttatván el: akkor közvizsgát kellett belőle tenni s a kik alkalmatlanoknak találtattak, az intézetből eltávolítottattak; az igyekezők tovább is ott és kedvezményeikben megtartatván. Ezek járhatták mindkét osztály előadásait s magán tanulmányt is folytathattak. Mindkét osztály kölcsönösen járhatott be egymás előadásaira; de a világi hivatalokra készülők nem voltak kötelesek járni: zsidó és görög leckéket, zsidó régiséget, a prédikálás tanát. Minden év végén nyilvános vizsgálatnak kellett lenni a tanárok és felügyelő gondnokok jelenlétében, melyre mások is, különösen a papok meghivattak, Év folyamában a hittan és bölcsészettan tanárai tartoztak tanítványaikkal értekezéseket dolgoztatni s azokat megbírálni; a nyelvészettanárok szintén a latin irodalomban jártasság szerzés végett leveleket, szónoklatokat, beszédeket irattak, megbírálták s hibáikat kimutatták. Az ily vizsgák alkalmával mind a jótétemények, mind az ösztöndíjak (*Alumnium*) a kitünőknek íteltettek. A beiratásnak év végén, juniusban kellett lenni, hogy szeptember 1-én a tanítás pontosan kezdődhessék; a tanév vége junius utolsója volt, addig elkerülhetlen szükség esetén kívül senki el nem távozhatott. Évközben a sátoros ünnepekre három heti szünidő adatott, vásárok (sokadalmak) alkalmára 3 nap; minden szülő s uri rend és patronus felhívott, hogy a tanulókat és alumnusokat a kiszabott időn túl otthon ne tartsák; a tanárok, hogy a tanítókat jó lelkiismerettel válasszák meg, s a régi kegyes alapítók és utódaik alapítványairól ne rendelkezzenek, hanem az alumnusok kinevezését bízzák az ifjakat jobban ismerő tanárookra.

A tantervben a *Székely-Udvarhelyt* levő *gymnasiumról* néhány külön intézkedés van azon okból, mert ott csak egy tanár volt s mellette társtanár (*Corrector*). Meghatározottatott, hogy a tanár a vitázó hittant (*Dogmatico-Elenctica Theologia*) minden két-két évben a reggeli órákon tanítsa és végezze el, hozzá adván egy kis prédikálási tant, világtörténelmet, melyet minden évben szintén végezzen el; továbbá a zsidó és görög nyelvet fejtegetve magyarázó modorban; ezen kívül logikát, metaphysikát, számtant és mértant, minden napra három tan-

óra levén kiszabva; szerdán, szombaton pedig azokat a gyakorlatokat kellett megtéetnie, melyek a Colleginmoknak meghagyva voltak. A tanár köteles volt, hogy mindezt négy év alatt elvégezze s a vitázó hittant minden évben folyvást tanítsa. A társigazgató teendője volt, hogy tanítson görög és római régiséget, latin irodalmat, földrajzot és catechetikát, szerdát és szombatot kivéve minden nap három órán, vasárnap egy órát catechizálva. Ezen tudományokra két év szabattott ki, mi alatt a latin irodalomnak is megszűnés nélkül taníttatni kellett. Tankönyvek választását az igazgató és társigazgató együtt intézték el. Az érdemsorozás és tanítási módszer itt is az volt, a mi a többi collegiumokban. A tanároknak 'év elején az iskola törvényeit fel kellett olvasni, azok megtartásáról gondoskodni, az engedetleneket megbüntetni, a megátalkodott vakmerőket az iskolából kizárni; azokat, kik a leckék alatt szerteszet járkálva, órákat mulattak, ha bevehető okot nem hozhattak fel, két garasig meg kellett büntetni. A tanórákra felügyelni, hogy szorgalmasan tanítsanak s magukat a törvényekhez és a rendeletekhez alkalmazzák, a felügyelő gondnokok (Curator) joga és kötelessége volt, a kik a hanyagokat elsöbben megfeddették, azután megbüntetés végett a főtanácshoz följelentették, a másodizben is hibázók fizetésöktől megfosztattak, harmadizben hivataluktól is elmozdítottak.

«Ezek azok — így végződik a munkálat — miket a bizottság a főtanács ítélete alá bocsát, bizva, hogy a mely pontok abban isten dicsőségére, a tudományok öregbitésére és a közjónak előmozdítására céloznak, a mire mindnyájan törekednek, helyben hagyja és megerősíti.» ¹⁾

II.

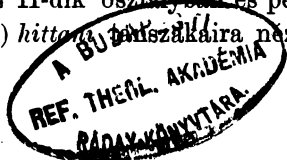
A TANÍTÁS MÓDSZERTANA. (*Methodus Studiorum.*)

A bizottság ezt mint önálló dolgot kapcsolta az előbocsátottakhoz s arra mint az általa javallott tanrendszer kiegészítőjére több helyen hivatkozik. Legelől általános elvül ki van benne mondva, hogy

¹⁾ Aláírva azok által, kik már az előzményben meg voltak nevezve, berekeszti a sört *Bodoki József* jegyző, ki e munkálatot a tanügyi bizottság jegyzőkönyvéből írta és dolgozta ki.

a tudást nyelvek által lehet megszerezni; s minthogy az több nemzettek közt oszlik fel, több nyelvek megtanulása által, melyek közül a legtöbb tudományi kincsesel bir a latin; ezért annak megtanulása első és fő szükség, a miben eddigelé két utat követtek az iskolák, az egyik a *grammatikusok tanrendszere* volt, a mi azonban szabályaiknak és példáiknak tulzott bősége és szörszálhasogató okoskodásai által unalmassá és szárazzá tette a nyelv tanulását. Még is sokan voltak, kik hosszú ideig e rendszert tartották legcélszerűbbnek, dicsérték, könyveket irtak róla, így Mormius, Schenkel és mások. Cassiodorus szerint: «a grammatikusok iskolája a szók nagy mestere, az emberi nem disze, tanulták ezt nem csak a bölcsek, de Róma császárai, consulai, hadvezérei stb.» Mások ellenben s köztük a nyelvészek legjelesebbike Facciolatus Jakab Quintilianusra hivatkoztak, a ki szerint grammatikailag beszélni még nem teszi azt, hogy valaki szépen beszél latinul; ugyan ő egy jeles beszédében a latin nyelvnek a grammatikusok módszere szerinti tanítását megtámadta, elveit megcáfolta, azon tant állítva fel, hogy a ki a nevek és igék hajlítását emlékezetébe jól bevészte, a latin nyelvet legbiztosabban megtanulhatja a régi classikus írók műveinek gyakori olvasása és ékes irályuk követése által. Erasmus szerint tanítható az ifjunak nyelvtani szabály is, de minél kevesebb, s ebben a Német- és Magyarországon ismeretes Cellarius nyelvtana követendő.

Ezek előbocsátása után, arra nézve, hogy az erdélyi református iskolákban minő módszer szerint tanuljanak és tanítsanak, a tanügyi bizottság itt is, követve a tantárgyak beosztási rendszerét, két részre osztott utasítást dolgozott ki, t. i. *először* az alsóbb classisokra vagy mai néven algymnasiumi, *másodszor* a felsőbb vagyis diáki osztályokra nézve; az elsőt illetőleg külön utasítást, azaz bizonyos törvényes rendszabályokat (*Canones*) hozott javaslatba, melyek szerint az ifjuság mind a grammatikában és latin nyelvben, mind a jó erkölcsökben és kegyességben oktattassék s jelesen *előbb*: I. a *köztanítóknak* általában, II. az *Abécetanítóknak*, III. a *declinisták és comparisták*, IV. a *grammatisták*, V. a *syntactika*, VI. a *rhetorika*, VII. a *poetika*, VIII. a *görög nyelv*, IX. a *logika* tanítóinak; *azután* a felsőbbek vagy a diáki osztályok tanmódszeréről tette meg javaslatait, ott is *először* egész általánosságban, *azután* az I-ső és II-dik osztályban és pedig az utóbbinak a) *nyelvtani*, b) *bölcsészeti*, c) *hittelem- és hittudományi* tanterveire nézve.

ELSŐ RÉSZ.

Az alsóbb osztályok tanítóinak adott utasítások.

I. A köztanítók utasítása általában.

1. A bölcsesség kezdete az isten félelme; a tanító tehát saját belső buzgóságától indítatva igyekszik arra, hogy a gyermekek szívét isten ismerete és félelme hassa át, azt megismerjék, szeressék, kegyesen tiszteljék. E célból tanítsa a legelső osztályban a *Kis Catechesis*-t, a felsőbbekben a *Palatina Catechesis*-t, azt magyarázza, tegyen nekik értelmök képzése végett felfogásukhoz mért kérdéseket, az ismertebb vitás kérdéseket, kivált a felsőbb osztályokban, röviden és kis mértékben, a Catechesis határai közt, érintse; jó lesz megemlíteni tanításközben: mi a mohamedanus, zsidó és keresztyén vallás? melyek a keresztyén hitfelekezetek? innepek alkalmával említendőek istennek az emberiség és egyház iránt mutatott jótéteményei, melyekért azokat megszentelni szokás; urvacsorához csak azok bocsáttassanak, kik kegyesség, jó erkölcs és értelmesség által a vallásban korukhoz s felfogásukhoz illő előhaladást tanusítottak. E célból a zsoltárok is szorgalommal tanítandók.

2. A tanító a tanítványok felfogásához mérje tanítását, velök való szelid bánással édesgesse s birja tanulásra, arra igyekezzék, hogy a növendék benne csaknem atyját tekintse.

3. Verés és szidalmazás tanításközben meg nem engedhető. Plagával ütni különösen nem szabad; ha még is megátalkodott ifjui rosszaság és hanyagság kivánná, vessző használandó; súlyosabb hibákat a felsőbbekhez jelentsen föl. A gyenge elméjüeket nem veréssel, de buzdítással lehet nagyobb igyekezetre birni, felélesztve bennök a nemes versenyt és becsületérezést; kihivhat az osztályban más jelesbeket, hogy vitatkozzanak meg, a melyik jól felel, dicsérje meg, a másikat feddje meg; a jók iránt még hibáknál is kimélőnek kell lenni, ha az nem eltökélt rosszaságból származott; a szorgalmasokat ki kell tüntetni a röstök felett, hogy a dicséret és feddés iránt élénkebb legyen a tanítványok érzéke.

4. Délelőtt egymásután két órát tanítsanak 7-től 9-ig, délután is 1—2 és 3—4 közt két külön órát, a magántanítók mindkétszer felkérdezik az osztályban tanítandó tantárgyakból tanítványaikat. A felsőbbshire nélkül semmit tanítani nem szabad.

5. A mit meg kell tanulni a növendékeknek, gyakori magyarázat, kérdés és feleltetés által tanítják meg rá, hogy élesedjék inkább ítéletezójök, mintsem emlékezetök fárasztassék; meg nem értettet tanultatni nem szabad; a tanító egyet-kettőt tanítás után azonnal kérdezzen ki; a gyöngébb felfogásuakat a magán tanítók figyelmébe kell ajánlani; megfeddésnél az ok mindig kifejezendő.

6. A figyelem ébrentartása felette fontos; nem csak egygyel, többel is kell tehát feleltetni, a tanított tárgyból egymásután 3—4-szer is kikérdezni, sorban elmenni hozzájök s jegyzéseiket megnézni s a t.

7. Ha unalmat vesz észre a tanító valamely tárgy iránt, azonnal hagyja félben s halaszsa máskorra, térjen könnyebbre s gyönyörköd-tetőbbre. Unalmas a tanítványok előtt a sok olvasás, emléztetés, tulságos gyakorlatok; ezt szitkokkal s veréssel megkedveltetni nem lehet; a tanítónak durvának, feldult arcunak fontos ok nélkül lenni nem szabad.

8. Műveltségre kell igyekezni, parasztság s a szép és tisztességes elhanyagolása káros az iskolára nézve. Keresse a tanító az alkalmat, hogy minden nap szívére köthesse növendékeinek: mi a tisztesség és becsület, az illő és nem illő, az igaz és nem igaz stb. Becsepegtetvén ez az ifju lélekbe, csodálatosan idomitja őt az erényre s eltartóztatja a vétektől.

9. A számtan és földrajz a gyermekek korához és felfogásához mérten adandó elő.

10. A tanító vigyáz, hogy növendékei beszédnél és feladataikban jól ejtsék ki a szókat s jól hangsúlyozzák a mondatokat, hibáikat azonnal igazítsa meg. Szoktassák őket szépen és ékesen íráshoz, mi végre minden osztályban legyenek rézbe metszett betük s írásminták, a mit hiven utánozzanak.

11. Meg kell szoktatni, hogy otthon is folytassák iskolában elkezdett tanulásukat.

12. Helyes okból távol levén a köztanító, helyét az osztályok felügyelője pótolja mással.

13. Mind a magán, mind a köztanítók tartsák meg gondosan a szabályokat, a köztanítók vigyázzanak: ha vajjon a magán tanító is e szerint tanítanak-e? s ha nem, a felsőbbségnek azonnal jelentsek.

14. Minden tanító ugy teljesítse kötelességét, hogy szorgalma a vizsgákból kitünjék.

15. A vizsgákon magát dicsekedőnek mutatni nem helyes, kérdezen abból, a mit tanított; vigyázzon, hogy tanítványainak *Napló*-ja legyen, s abban naponkénti munkájuk szépen s gonddal beírva, mit a tanító szorgalmasan javítson ki. E gyakorlatok: stylus, levelek, versek, körmondatok, chiáik, beszédkek. Ezeket a közvizsgákon elő kell terjeszteni.

16. Szerdán és szombaton minden köztanító szavaltatja növendékeit, a magántanítók catechizálják — kikérdezik őket a tanultakról s még egyszer jól megmagyaráznak nekik mindent, a mit héten által tanultak.

II. Az Ábécetanítók utasítása.

1. A tanító kötelessége, hogy a serdülőket nyájás bánással iskolába édesgesse, őket a tudományok szeretetére bírja, hogy hajlamaikat mihamarább megismerve, tanításhoz kezdhessen; durván s mogorva tekintettel ne nézzen rájuk, a lassu elméjüeket vesszővel, korbáccsal ne verje, ezáltal sok nemes lélek butult el s a kis gyermekek az iskolába mint a mézsárszékre menni irtóznak.

2. Mikor a tanító egy például felvett betűt megismerni s kimondani tanítja növendékét, írja le azt szeme előtt, nevezze meg, azután a gyermek kezét megfogva, irassa vele is után, mondassa ki, s addig ne hagyja el őt, míg a betű képe és neve emlékében nem maradt. Így tegyen rendre a többi betűkkel is, de játszodva, hogy meg ne unja s a betűket mind megismerje.

3. Az egyes betűk megismerése után, a tanító elébb két, azután több betűs szótagot mondat, mond el maga s kérdezi fel tanítványától, minden alakulását a szótagoknak megismerteti, azután képzeletből is állitva össze szótagokat.

4. A szótagokat egyszerre, a betűknek külön-külön kimondása nélkül kell olvasatni, nem úgy, a mint eddig szokásban volt, például *a, b, ab*, hanem egyenesen így: *ab* sat.

5. A gyermekek az eléjük adott szótagokat, a mik gyakran szók is szoktak lenni, írják is le, olvassák el, hogy az által az olvasást ítéletök segélyével könnyebben megtanulják.

6. Olvasási gyakorlatnál az «elemi könyv» (*Liber elementarius*) és a Kis Catechesis használandó.

7. A «Mi Atyánk»-ot, «apostoli hitvallást» és «tiz parancsola-

tot» (*Decalogus*) elébb magyarul, azután latinul könyv nélkül tanulják meg.

8. A tanítónak igyekezni kell, hogy a gyermekek már ez osztályban a latin nyelv némi ismeretével birjanak, tehát olvastasson velök latinul, az «elemi könyv» végén levő szókat tanítsa meg könyv nélkül, a tanító mondja el elébb előttük, azután mondassa el velök fenhangon, hogy a helyes kiejtést megszokják, a hibákat javítsa meg.

9. Okos és tanult tanító a szó-tanítás közt mondatokat (*phrases*) és szokottabb szólásformákat is eltanultat velök, például mondassa: *fáj a fejem* latinul: *Caput mihi dolet, megrágtam az ujjamat*: *vulneravi digitum sat.*, de olyat ne tanítson, a mit jeles szerzőkből igazolni nem tud.

III. A declinisták és comparisták tanítója utasítása.

1. A latin oktatásnak magyarul kell történni, használja ugyan a tanító a: *genus, numerus, casus, declinatio, comparatio, adjectivum, substantivum* latin szókat, de azok jelentését nem értelmezéssel (*definitio*), hanem magyar példákkal magyarázza meg; vegyen fel egy magyar szót, ejtegesse (*declinatio*) mindenik esetben, mind az egyes, mind a többes számban, tanítványaival is tétesse azt; így hamar megismeri hány eset és szám van s melyek azok? Irja le a tanító az esetek végző betűit táblázat alakjában jobbra, tegye elébe balra az esetek és számok kezdő betűit. Így a dolog jobban megmarad emlékezetében.

2. Ezen módszer szerint a tanító írja fel táblázat alakjában az első *declinatio* jellemző jegyeit (*Typus*) elébb egyes számban, például hozzon fel több szót, ejtegettesse, s miután a tanulók ejtegetni, s azt magyarul is kimondani jól megtanulták, át kell menni a többes számra s ugyanazon eljárást és módszert kell követni a többi *declinatio*knál is.

3. Eközben vegyen fel például a tanító különböző ejtegetésű (*declinatio*) egyszerű szókat minden névelő (*articulus*) nélkül, azután adja hozzá őket nevekhez, melléknevekhez (*substantivum, adjectivum*), s elébb külön tanítsa meg ezek ejtegetését, azután a névhez kapcsoljon melléknevet, s úgy ejtegesse mindenik eseten végig s mindkét számban, mindig megértetve magyarul is.

4. A melléknevek összehasonlítását (*motio, comparatio*) a tanítványok tanulják meg a nevező vagy első esetben, s a további ejtegetést

az első, második és harmadik ejtegetési alak (*declinatio*) szerint könnyen végbe viheti.

5. Ez osztályban megtanítandó a névmás ejtegetése is mindenik esetben s mindkét számban, ez is táblázat alakjában iratván fel.

6. A nemek közötti különbséget — a mi a magyarban nincs meg — értesse meg a tanító jól; kezdje meg a mellékneveknek nevekkel összekapcsolását, a kétféle szó különböző értelmét nem a névelők-ből (*articulus*), de a szók jelentéséből és végződéséből magyarázván ki, még pedig latin nyelvtani szabályok által, de magyarul és a gyermekek felfogásához mérten.

7. A tanító mindezekhez vegye példáit Cellariusból (*Vocabula primitiva*), tanítson meg nekik néhány praepositiot, conjunctiot és adverbiumot; ő mondja azokat elébb maga fenszóval, vigyázva a jó kiejtésre, mondassa után tanítványaival; mikor már tudják, mondassa közülök egygyel s kövessék valamennyien; így mintegy játszodva tanulják meg azokat. Jó lesz, ha a jók közül egyet felhiv, hogy az válaszszon ki például elébb latin, azután magyar szót, s társaitól azok értelmét egyenként kérdezze meg. De ezt kifárasztásig vinni nem szabad.

8. Ez osztályban tanítandó a főnévnek melléknévvel, a praepositiónak a casusokkal összekapcsolása (*constructio*).

9. Kömetszetben levő példákon kívül, irjanak a tanítványok elébb főnévejtegetéseket, azután melléknévejtegetéseket, azután a kettőt összekapcsoltan; midőn irják, fejezzék ki, minő példány szerint irnak, s a mit leirtak, bővebb öngyakorlat végett tudják megmondani emlékezetből a tanítónak vagy tanulótársuknak.

10. Számtant és földrajzot felfogásukhoz mérten kell tanítani.

11. A Kis Catechesis és Hübner Szent Históriája nevezetesebb részei magyarul szorgalmasan olvasandók.

III. A conjugisták tanítója utasítása.

1. Az igeajtogatás tanításánál jó lesz elébb valamely magyar igejt személy, szám és idő szerint a különböző igemódokban ajtogatni.

2. Latinul mindenek előtt a cselekvő ige megtanítandó annak sokféle haszna tekintetéből. A többi cselekvő és szenvedő igezt az okos tanító az igeajtogatás egy mintájából (*Typus*) könnyen külön

táblázatba foglalhatja, kijelölve az idők és személyek igeragjait elébb a jelentő, azután a kötőmódban, a mi nem nehéz, ha a tanítványok a a jelentőmód ragjait elméjükben jól megtartották.

3. Cellarius „*privitivumait*“ ez osztályban mind tanulják meg a gyermekek, úgy, hogy a latin szókat magyarul, a magyarokat latinul tudják megmondani. Legelőbben olvassa fel a tanító, azután a tanulók egyike, ezt kövessék összes társai, tisztán, fenhangon, addig, míg minden szó megmarad emlékezetökben.

4. A mintában (*Exemplar*) levő szókon kívül irjanak conjugatiókat is, s mondják ki magyarul, a magyar conjugatiókat latinul, kapcsolják össze, írják le a betüket úgy, mint a mintában van.

5. Joachimus Langius Tyrociniuma utmutatása szerint magyarul fogalmazott rövid mondatokat irjanak le azon szókból, melyeket közelebbről tanultak, azokat latinul magyarázzák meg, s hasonlókat fogalmazzanak emlékezetből, rögtönözve is.

6. A tanítók ügyeljenek arra, hogy tanítványaik tökéletesen tudjanak conjugálni, a mit Langius Colloquiumai fordítása s Eutropiusból és Langiusból való dictálás által célszerűen elérhetnek.

7. A megelőző osztályban tanítottak itt is ismétlendők, nehogy a tanulók emlékezetéből kimenjenek.

8. A hazai nyelvjárások kikerülése végett az infinitivusok, supinumok és gerundiumok használata alaposan betanulandók.

9. A földrajzot illetőleg ahoz, a mit eddig tanultak, hozzáadandó a hazai és szomszéd országok földrajza is.

10. A Kis Catechesis szentírási bizonyítékokkal együtt szorgalmasan tanítandó.

IV. A grammatisták tanítója utasítása.

1. A nevek nemeit illető nyelvtani szabályok, melyek tanítása az eddigi osztályokban megkezdett, szorgalmasan folytattassanak.

2. A szabályokat valamely classicus író, Phædrus vagy Eutropius, olvasása közben (melyek az osztály olvasókönyvei) ismételni s az emlékezetbe jól be kell vésni. Átmegy ugyan a tanító futólag a szónyomozás szabályain, de ezt a rövid és világos magyarázatot elemzésnek kell követni hazai nyelven s a tanítónak növendékeit is ki kell kérdezni.

3. Szótanulás végett megtanulandó Cellarius *Liber Memorialis*

cimű könyve, s hogy emlékezetben inkább megmaradjon, ugy kell intézni, hogy a tanuló egy szó által többnek leszármasztását és összetételét elsajátítsa.

4. Irálygyakorlatul a tanító nyomós magyarázása után, a tanítványok fordítsák magyarra Phædrus meséit, azután magyarról latinra szintén Phædrus szavaival.

5. A nyelvtani elemzésnél idézzék emlékezetbe az első osztályokban tanultakat, főleg a nevek, névmások és igetők hajtogatását és összeszerkesztését, mindaddig, míg a tanulók a szabályokban semmit sem hibáznak.

6. Az irányban gyakoroltatnak magyarról latinra fordítás által is, de az iránygyakorlatok legyenek rövidek, egyszerűek s azon szókából valók, melyeket a növendékek Langiusból, Phædrusból, Eutropiusból és Cellariusból tanultak; nyolc versnél több ne legyen, a helyesíráásra különös gond fordítandó.

7. A mintákat a leggondosabban és tökéletesen utánózni kell mindenféle írásban.

8. A szónyomozás szabályai megismertetése után a tanító a syntaxis inkább előforduló szabályait is megtanítja az öregebb tanítványoknak, hogy gyakorlataik képzésénél legyen némi alapjuk.

9. A földisméből tanulják Európa határait, minden ország fővárosát, egyetemét, nagy folyóit. A városok, valamint egyéb nevezetes helyek neveit is valamely kedves emlékű eseménnyel kell kapcsolatba hozni, mert így jobban megmarad az emlékezetben.

10. A számtanból az összeadás és kivonás tanítandó.

11. Vigyázzon a tanító, hogy haszontalan szóözönnel, üres, hangzatos beszédekkel a tanítványok fülét el ne butítsa, plagától, veréstől óvakodjék, vidám arccal, röviden és világos előadással tanítson, a tanítottat tőlük kérdezze ki, ne tanítson olyat, a minék az életben hasznát nem veszik. A kik ez osztályban másképen akarnak tanítani, mint hitvány szószatyárokat, szépen hangzó üres cimbalmokat és durva verekedőket az iskoláktól távol kell tartani.

V. A syntaxis tanítója utasítása.

1. A syntaxis szabályait érett ítélettel kell tanítani.
2. A szabályok tanulása nem levén főcél: azokat azonnal alkal-

mazni kell; erre szolgál Cornelius Nepos, a honnan azokat ki kell keresni s megtanulni ismételt olvasás és a tanítványokkal közlés által.

3. Ismeretesek levén már a főbb szabályok: a tanító kezdje el az egyszerű mondatkötés (*syntaxis simplex*) magyarázatát, a kitérészeket és jegyzéseket kerülve, a tankönyvül felvett latin szerző művét fordítva, magyarázva, összeállítva és szétbontva, utánozva, sat.

4. A szerző mondatkötéseit magyarázván, először annak természetes, azután mesterséges menetére tegye figyelmesekké hallgatóit, a mit azok többször is mondjanak el; a szerző művéből elvont szabályokat adja elő mindaddig, míg emlékezetökbé egészen betapad.

5. Ezután a tanító az ékes mondatkötésre (*syntaxis ornata*) megy át, hol Heineccius nyomán a szabályokat előadja s az authorból vett példákkal megvilágosítja; hogy pedig az emlékezetben inkább megmaradjon, ismét és ismét elmondja és mondatja.

6. A szabályok egyes példáinál kitünteti, hogy lehetett volna azokat ékes alakba átváltoztatni? s miben áll azon ékesség?

7. Figyelmezteti tanítványait, hogy elébb mindig egyszerű példákat keressenek, s azután térjenek át az ékes mondat szerkesztésre különben a latin nyelv vele született szépségeit felfogni és elsajátítani nem fogják.

8. Mind a magyar, mind a latin nyelv sajátosságait igyekezzék tanítványaival gondosan megismertetni.

9. Irálygyakorlatképen főként olvassák Cornelius Nepos-t, azután, Cæsar némely válogatott leveleit, tisztán, fenszóval; a központosásra jól vigyázva, helyesen hangsúlyozva. Elvégezvén a tanítvány egy mondatot, a tanító abból kérdést intéz hozzá, s a szerző szavaival feleltet; azután a kérdezést elhagyva, a szókat természetes rendben helyezteti el, megkérdezi azok magyar értelmét; az ily kérdések tételénél szem előtt tartandó ama vers: *Quis, quid, ubi, quibus auxiliis* stb.?

10. Hasznos lesz, a mit olvastak, magyarul leírni, s félre tevén a könyvet, latin nyelven a szerző szavaival ismét és ismét elmondani.

11. Az ékesebb mondatokat olvasásközben ki kell jelölni s megmondani, hogy lehet velök élni.

12. E végre valamely rész olvasása után mondjon a tanító tanítványainak toll alá rövid és egyszerű, nem szövevényes, úgy szerkesztett mondatokat, hogy azok fordításánál a latin irónál olvasott mon-

datokat és körmondatokat használhassa. Jó, ha az ilyen gyakorlat folyvást a tanító jelenlétében történik.

13. Hogy a tanítvány nyelvtani alakokban választékos lehessen, elő kell őt készíteni, hogy szókban ne szükölködjék, szabatosan fejezze ki magát, barbarismust és köznapias kifejezéseket kerüljen.

14. Cellarius *Liber Memorialis* című tankönyvét itt könyv nélkül meg kell tanulni.

15. A tanulók gyakorolják magukat az írásban először magyar, azután latin levelek fogalmazása által, erre tárgyat lehet venni Cicero-ból. Hasznos lesz előadni: hogy kell a levelet írni, aláírni, összefogni, lepecsételni?

16. Minden tantárgynak legyen Napló-ja (*Diarium*), melybe beírják ékebben írt gyakorlataikat, a minták utánzásait (*Imitatio*), hogy azokból vizsgálatkor szorgalmuk megítéltethessék.

17. A földrajzból tanulják a négy világrészt, a régi földrajzokból különösen a hajdani Görögország részeit, szigeteit, melyek Cornelius némely kiadásában megvannak. A számtanban tanítandó a szorzás és osztás.

VI. A retorika tanítója utasítása.

Mint minden művészetnél és tudománynál: úgy a szónoklatban is legfőbb szabály a példa és gyakorlat. A mit a föltalálásról és érvelésről közönségesen írni szoktak, kár nélkül elhagyhatók. A ki szónoklata tárgyát jól ismeri, nem indul ily szabályok után, ha pedig nem ismeri, ezekben gyöngye menedékre talál. A mennyiben mégis a szabályoknak van valami hasznuk, azok a logikába tartoznak, mint az indulatokról való tudomány tartozik a bölcsészet körébe. A szónoknál fő az indulat; ha ő nem ég, hallgatóit lángra gyujtani nem fogja. Az elrendezés (*Dispositio*) is, a mit a retorika egy részének állítunk, a bölcsészet körébe tartozik. A ki e kettőt bírja, ismeri a szónoklat szabályait is. De mivel a rhetorok könyveit meg kell érteni, ebből a tanítóknak kötelességei származnak.

1. Azokat, a mik a rhetorikában a feltalálásról és elrendezésről taníttatnak, magyarazzák meg röviden, velősen, tisztán.

2. Az ékesszólásra, s arra, a mi a beszédet széppé teszi, fordítsanak különös gondot.

3. A képleteket (*tropus*) és figurákat példákkal világosítsák meg, de hallgatóik elméjét azokkal tul ne terheljék.

4. Tanítványaiknak az irány tulságos cifraságát ne engedjék meg. Egy szónok sincs, a ki beszéd s irásközben gondolja képleteit, sőt gyakran olyakat használnak, a miket eddig nem tudtak, vagy rég elfeledtek volt. A pillanat lelkesedése, utánzás és gyakorlat az, a mi e téren legtöbbet teszen.

5. A körmondat és dicsversek (*Chria*) fontosságát ismertessék meg velök alaposan.

6. A körmondatokban való gyakorlat legyen elsőbben magyarul, azután idézhető latin példa is, vagy a kettő együtt.

7. Gyakoroltassanak a tanítványok kivált a levélírásban, mert ez leggyakrabban előfordul az életben. E célból a tanítók olvastassák Cicero leveleit, s írásmódját igyekezzenek velök elsajátíttatni.

8. A tanító javítsa ki tanítványai gyakorlatát, most egyikét, majd másikat; mert a kiét soha sem javítja ki, soha elő nem halad. A kikét nem érkezik kijavítani, magántanítójukkal tésesse meg.

9. Kiejtésben és szónokias előadásban való gyakorlás végett hetenként az osztályban Cicero egy-egy válogatott beszédét szavaltassa el a tanító, miután előbb azt jól megtanulták; és hogy a belső indulatokat arccal, kézzel s az egész test mozgásával hogyan fejezze ki, a tanító mutassa meg.

10. Olvassák: Cicero válogatott leveleit és beszédeit, Justinust, ezeket a tanító előbb tisztán érthető szóval olvassa el s a szónoklat idejét, okát és kimenetelét szorgalmasan magyarázza meg. Célszerű különböző korszakbeli latin írókat is olvasni, a miben Heineccius utmutatását kövessék.

11. A római régiségek ismerete a római irodalommal oly benső összeköttetésben van, hogy azok ismerete nélkül a tudósok műveit megítélni nem lehet. Azokat tehát a szorgalmas tanító Nieport-ból magyarázza meg.

12. A földrajzot és számtant nagyobb részben tanítsa a tanító, mint az eddigi osztályokban.

13. A magyar és latin helyesírásra fordítson nagy figyelmet itt is mint a többi osztályokban.

VII. A költészet tanára utasítása.

1. A szótagok mértékét illető szabályokat itt elő kell adni; nagy szolgálatot tesz a mit a megelőző osztályokban a nevek és igék

kiejtéséről és hangsúlyáról a jó tanító növendékeinek már megtanított.

2. Olvasandók: Ovidius *Metamorphosis*a kiválóbb helyei, Virgil *Aeneise*, Horatius válogatott ódái, ha előbb a tanító minden könyv velejét jól megmagyarázta.

3. A költők fordításánál a vers kedvéért szétszórt tagu körmondatokat természetes rendjökbe vissza kell helyezni, mert a nélkül megérteni nem lehet.

4. Az így visszaállított versek magyarra vagy prózai latinra fordítandók, míg a tanítványok jól megértették.

5. A költészeti szabályok némi megértése után meg kell magyarázni: mi a láb? vers? s ezek különböző nemei? azután elő kell venni valamely költő művét, a vers-szakokat lábra osztani s a tanítványoktól megkérdezni: milyen az első láb? milyen a második? mekkora minden szótag?

6. Miután a versek és lábak közötti különbséget megismerték, irasson a tanító velök verseket: először *Adonicus*-t, azután *Hexameter*-t és *Pentameter*-t sat.

7. Jó lesz megpróbálni: hogy tudják a tanítványok a természetes szórendbe helyezett vers-szakot ismét szabályos versbe szedni, a magyar verseket könyv nélkül latinra fordítani, ugyanazon igék megtartásával, egy vagy több szó kicserélése által, a latin szerző verseit úgy megváltoztatni, hogy a mérték meg ne változzék.

8. Minden tanítványnak legyen *Napló*-ja, melybe a jelesebb szerzőkből kivont szebb részek beírassanak, s ezeket a tanítványok könyv nélkül tanulják meg.

9. A tanító kijelöli azon szókat és szép mondatokat, mikkel a költők élni szoktak, hogy tanítványai közönséges olvasmányokkal a költői irány szépségét el ne rontsák.

10. A földrajzból és számtanból eddig tanultakat itt bővebben kell tanítani és kifejezni.

11. A magántanítók különös gondot fordítsanak arra, hogy ez osztályban különösen Phædrus meséi alaposan megmagyaráztassanak.

VIII. A görög osztály tanítója utasítása.

1. A vallástudományra szánt órákban a tanító a Catechesis-tanítást szorgalmasan folytassa s igyekezzék, hogy a tanulók a hit-tani igazságok egybefüggését értelmesen felfogják s megértsék.

2. A görög nyelvet úgy kell tanítani itt is, mint fennebb a latinról volt mondva, t. i. a szabályokat röviden és világosan kell előadni s fordításközben a tanuló emlékezetében mintegy meggyökereztetni.

3. A paradigmák, t. i. szók és igék ismerete s elegendő szó meg-tanulása után (a mit Pasor szótárában s bármely görög Glossarium-ban híven találhatni) azonnal fordíttassék az Uj Szövetség, Cæbes táblája, Lucianus Dialogusa, a melyek fordításában, elemzésében és magyarázásában a tanító azt a módot kövesse, a mit a latin írók művei magyarázatánál.

4. A számtan *Wolf* Compendiumából, a földrajz az eddigieknél bővebben adassék elő.

IX. A logika tanítójának utasítása.

1. Ez osztály tanítója Baumeister Logikáját, valamint az Onto-logiát tisztán s értelmesen magyarázza.

2. A bölcsészeti meghatározásokat ugyanazon író műve azon részből veszi, mely *Definitivum* nevet visel s azokat tanítványaival megtanultatja.

3. A catechetika, számtan, földrajz itt még nagyobb mérvben tanítandó.

4. Minthogy ezen osztály tanítója naponként csak 3 órát tanít, a logikusok e tárgyon kívül matematikát is hallgatnak.

MÁSODIK RÉSZ.

A felsőbb vagy diák osztály tanításrendéről.

Sok függ attól, mi módon taníttatik valamely tudomány és szép-mesterség. Mint a háboruban nem a nagy sereg és sok erő, de az győz, mely jól begyakorolt, ügyesen rendezett s okos terv szerint működik. Sokan a tudományokban is hamarabb célt érnek, mert ismerik a rövidebb utat, a mik a Compendiumok; mások — mint Plautus

szól — a folyam mentét követik s ennek hosszu tekervényei miatt csak későre jutnak el oda, a hová igyekeznek.

Hogy a diák ifjuság tudja: minő rendet kövessen a tanulásban, itt röviden utasítás adatik számára. Az egész diákság két felsőbb osztályra oszlik.

I. Az első felosztály tantárgyai.

1. Mielőtt az ifjak az alsóbb osztályokból, a vizsga után, a mi egy évben egyszer, junius vége felé történik, a tanárok ítélete következtében a tógás diákok rendjébe beiratnának, a tanítók előtt ki kell jelenteniök: ha az egyházi vagy világi pályára szánták-e magukat, hogy a kik világi életet akarnak folytatni, némely, nekik nem okvetlen szükséges tudományok tanulására ne szorittassanak, minők: a görög és zsidó nyelv és tudományok s a prédikálásban. De ez nem azt teszi, hogy ezeket s kivált a görögöt teljességgel ne tanulják, mert a ki a tudományt szereti, ezt mellőzni nem fogja.

2. Ez osztály tantárgyai: *a)* az egyetemes történelem, *b)* görög és római irodalom, *c)* görög és római régiségek, *d)* zsidó nyelv, *e)* logika, metaphysika és tiszta mathesis, számtan t. i. geometria és trigonometria, *f)* a catechetikai előadások. Ezeket a görög és zsidó nyelven kívül a világiak is tanulják. Az elősoroltakat a tanárok három év alatt végzik el, az ifjuságnak tehát ez idő alatt szorgalmaskodnia kell; akkor vizsgát adván, a szorgalmasok a második osztályba lépnek elő, a többiek vagy az elsőben maradnak, míg a hiányt pótolják, vagy kiutasítatnak. De hogy az utolsó vizsga annál inkább biztosítsák, mindhárom év végén az azokon kiszabott tantárgyakból vizsgát állani kötelesek.

3. Bár ezen osztály tanulói nem kötelesek a következőnek tantárgyait tanulni, valamint a második osztályiak sem ezen elsőkéit; mindazáltal ha tudányszeretetők arra ösztönöznék, egyik sem zárható el, hogy a másik tantárgyait hallgathassa és tanulhassa.

II. A második felosztály tantárgyai.

1. Ez osztályba felbocsátottak kötelesek tanulni: A) *A philologiai tanszak*-ban: *a)* a zsidó régiségeket, *b)* a zsidók könyve elemző és exegetikai magyarázatát, *c)* a latin történelmet. B) *A bölcsészeti tanszak*-ban: *a)* a kísérleti physikát és természeti philosophiát, *b)* a ter-

mészetjogot (*Jus naturae*) és gyakorlati bölcsészetet, c) alkalmazott mathesist, t. i. csillagászatot, földrajzot, kortant és napóra-tant. C) A hittani szakkból: a) a vitázó dogmatikát (*Theologia Dogmatico-Elenctica*), b) erkölcsi vallást, c) egyházi történelmet, d) prédikálástant.

Mint hogy a theologia tanára a rendszeres hittudományokat minden két évben egyszer, négyben kétszer végzi el, a mely idő alatt az itt említett tantárgyakat is előadja, nem lehet kétség az iránt, hogy a saját javát ismerő ifjúság ez osztálybeli vizsgáknál is magát igyekezőnek fogja bizonyítani.

2. Hogy mindkét osztály tanulóinak előmenetele nyilván megtessek, kötelesek minden tudomány-ágból dolgozatokat (*pensum*) és gyakorlatokat készíteni; ezeket a tanárok jelenlétében teszik, a kik nekik erre az utat megmutatják, a jeles tudósokat s írókat megnevezik. Ezen dolgozatok a *philologusoknál* a következők: levelek, kis szónoklatok, beszédek; a *bölcsészeknél és theologusoknál*: értekezések (*Disputationes*), de a melyek ne legyenek bőven, tudományfitogtatólag írva, hanem röviden, velősen és úgy, hogy mind a fenforgó tárgy, mind az arról irt régi nagy nevű írók műveinek alapos ismerete abból kitűnjék.

BEREKESZTÉS.

Ezek azok, miket az erd. evang. reformált egyház a maga iskoláiban a tanítást és nevelést illetőleg megállítani jónak látott. Ha nincs is ezekben tisztán kimutatva a leghelyesebb ut, de legalább ösvény van jelölve, a melyen, ha a tanítók és tanulók rálépnek, könnyebben eljutnak akár a legmagasabb tökélyre is. Hogy a jó isten, neve dicsőségére s a közhaszonra, ezt a törekvést megsegítse, mindazok, kik azok készítésében részt vettek, buzgó szívvél kéri s esedezik.

Mint az előzményben: úgy itt e zárszóban is ezen tanulási terv, rend- és módszer mindazon pontját szentül megtartani és másokkal is megtartatni ohajtják és rendelik a maguk, az erdélyi ev. reformatus főtanács és az összes hitrokonok nevében és képében. Szébenben, az elől megmondott évben és hónapban: Gróf Lázár János m. pr., Gróf Teleki László m. pr., Bárány Bánffy Farkas m. pr.¹⁾

* * *

¹⁾ A m. tud. Akadémia birtokában levő gróf Teleki-gyűjteményből, egykoru másolatról.

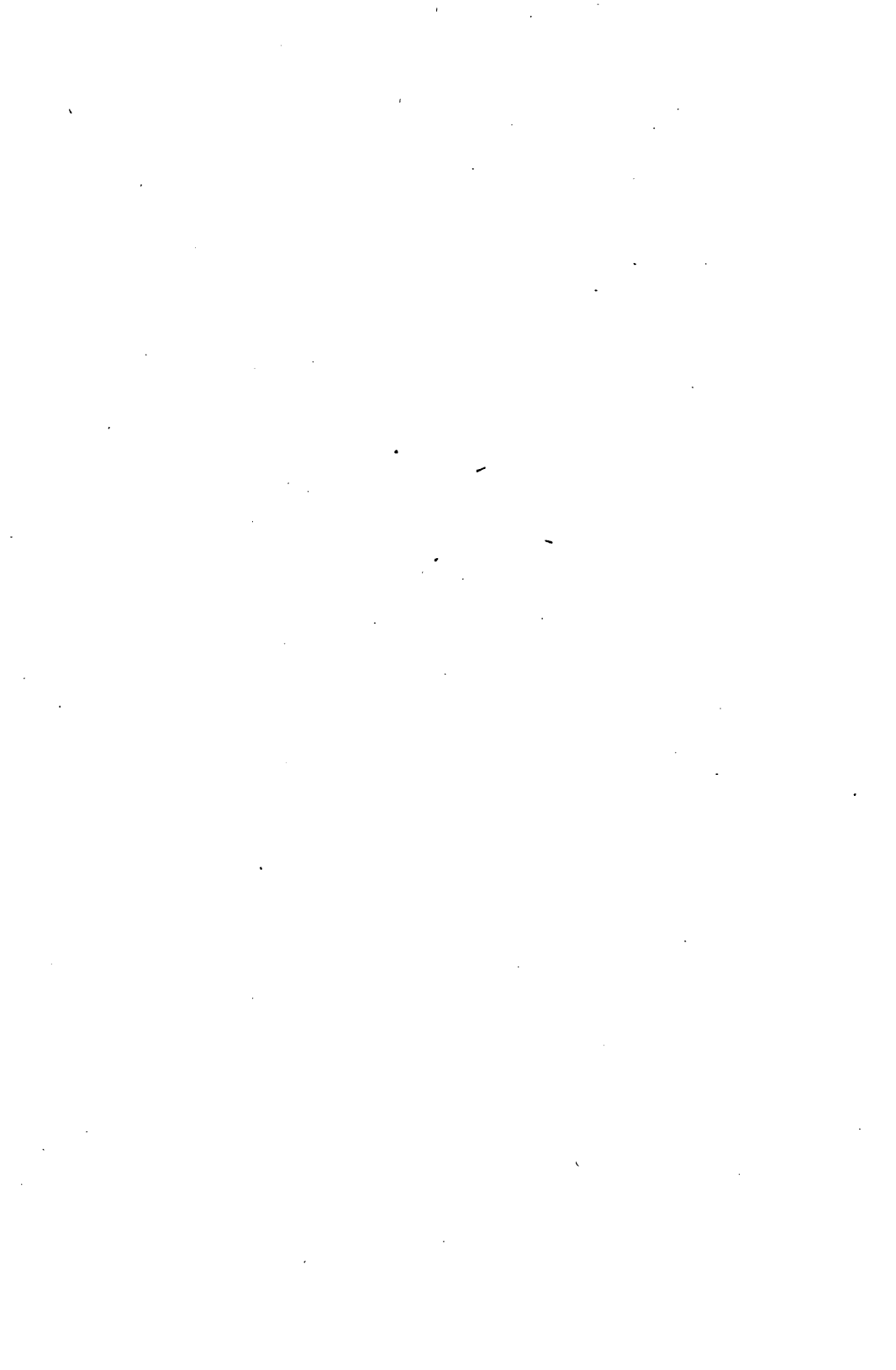
Eddig a nagybecsü egyházi közbégzés. Lehetne dicséretére sokat joggal elmondani. De az arra nem szorult. Hogy az erdélyi ev. reform. egyház főgondnokai és tanárai a tudomány, közoktatás és nevelés methodikája azon magaslatán állottak, melyet e munkálat mutat, büszkeséggel tölthet el minden igazságérzőt és elfogulatlanul ítélőt. Száz évvel ezelőtt oly elvek voltak abban kimondva, melyek csak nem rég kezdettek hazánkban általánosan érvényesülni. Nem részletezem. A szakemberek itélik meg. Örvidenek, ha vele az oktatás- és nevelésügy barátinak tetsző dolgot cselekedtem volna. Megjegyzést érdemel, hogy a mult században az unitárisoknál is ez a rendszer állott fenn azon kis különbséggel, hogy náluk a költészet a rhetorika előtt tanították s a görögnek nem volt külön (IX.) osztálya. Náluk nyolc év alatt végezte el az ifjuság az alsó gymnasiumi tanfolyamot. E század negyedik tizedében Brassai tanárrá választatván: az ő nagy tekintélye és sürgetései következtében, és az ő elvei alapján változott meg e hitfelekezeti kebelében a régi tanítási rend és mód, behozatott a magyar nyelven tanítás s a háromszázados *classis-rendszert a szakoktatás rendszere* váltotta fel.

V.

AZ EPERJESI MÉSZÁRSZÉK.

IRTA

SZEREMLEI SÁMUEL.

A magyarországi protestánsok sorsa *I. Lipót* király uralkodása egész idején nyomorult és vigasztalan volt, a mint csak lehetett oly fejedelem alatt, kinek saját akarata nem volt, s ki a kormányzásban a lelkiismereti szabadság vakbuzgó ellenségeinek, egyszersmind legnagyobb részben a legelvtelenebb és leghitványabb embereknek engedett szabad kezét.¹⁾ Minthogy pedig a jezsuita befolyásnak sikerült a nemzet főurait és a lakosság nagyobb részét már előbb eltántorítani az ev. hit mellől s azokat fanatizálni a protestantismus ellen; s minthogy a lelkiismereti és polgári közszabadság ügyére nézve a külpolitikai helyzet sem szolgáltathatta azt a támaszt és oltalmat, melyet korábbi időkben: ezért egyházaink ekkori állapota nemcsak siralmasnak — hanem valóban reménytelennek és kétségbeejtőnek mondható.

A protestánsok e szerencsétlensége ugyan közös volt a nemzeti törvényes szabadság és az alkotmányos jogok minden híveivel, mert az irtás munkája, melyet *Lipót* polgári és katonai tisztviselői folytattak, ellenök is szintugy irányult. De a veszély nagyságát épen az mutatta, hogy az ellen a nemzeti közvélemény s a polgárok sértett jogérzete méltóképen nem is nyilatkozhatott, orvoslást szerezni pedig teljességgel gyöngé volt.

Az elkeseredett evangélikusok és a hon egyéb vallású polgárai ugyan már régóta nyílt fölkelésben állottak elnyomóik ellen; de az ország nagyobb része a kuruc, labanc és török hadak egyaránt kegyetlen fosztogatásai miatt anyagilag ki lévén merülve, — *Tököli* fölkelő vezérnek gögös és erőszakos eljárása, melyet olykor párthíveivel és a protestánsokkal is éreztetett, sem lévén alkalmas a lelkesedés táplá-

¹⁾ *I. Lipótnak és tanácsosainak jellemzését l. Paulernél Wesselényi és Társai Összeesküvése I. 39—44.*

lására, az erdélyi fejedelem pedig titkon maga is Lipót kedvét keresvén s e miatt a fölkelőknek semmi hathatósabb segílyt sem nyujtván, a török hatalma végre, a magyar nemzeti fölkelések e szokott természetes támasza, mindinkább roskadozván, — a győzelem reménye a fölkelők folyton ritkuló sorait huzamosb idő óta elhagyta. *Tököli* hasztalan kéri a pápa közvetítését a béke érdekében «*Ő szentségének csókolván szent lábait*»¹⁾: *X. Kelemen* elődeinek hagyományos politikája s a római katholicismus érdeke által vezéreltetvén, határozottan *Lipót* mellett foglal állást, s a francia királyt, ki eddig a fölkelőket pénzzel segélyezé, rábirja, hogy egy ideig *Lipót* ellen semmit se tegyen. Vele a bajor és szász választófejedelmek, a német birodalom frank és sváb kerületei, valamint *Sobiesky* János lengyel király frigyét kötnek, s az egyesült haderők a törökökre egymás után mérik a legnagyobb csapásokat s egymás után foglalják el legerősebb váraikat. A *Bécs* ostrománál szenvedett nagy vereséget *Buda*, *Simontornya*, *Pécs*, *Szeged* stb. visszafoglalása követte, melyek ismét visszaadatnak a nemzetnek. *Károly* herceg győzelemittas seregeivel *Apafy* minden tiltakozása ellenére megszállja Erdélyt is, melynek átadása iránt különben már azelőtt megkötetett az egyesség. A nemzetet a győzelmek, *Eszterházy* Pál nádor buzdító szózatai és a fölkelőknek hirdetett *közböcsánat* mindinkább föllelkesitik a különben is utált török ellen, úgy hogy a legkitünőbb kuruc vezérek önként térnek át *Lipót* zászlói alá, hogy «a hazát a pogány járom alól felszabadítani» segítsenek. Felső Magyarország, hol *Tököli* hivei legszámosabban voltak, részint önként, részint erőszak útján lassanként meghódol a császárnak. *Tökölit* magát a nagyvezir *Nándorjéhérvártt* tartja kéznél, hogy az első alkalommal, melyben *Lipót* a kínálgatott béke iránt hajlandóságát nyilvánítja, neki kiszolgáltathassa. Csak *Munkács*, *Nagy-Várad* és *Eger* nem hódaltak még meg *Lipót* előtt, előbbikben *Tököli* neje a nagy-lelkű *Zrini Ilona*, a két utóbbiban török haderő tartván magát.

A mely törvényes jogokat tehát a protestánsok, ott a hol *Tököli* győztes hadai elvonultak, nyerhettek, azokat a szerencse fordultával csakhamar ismét elveszíték. S az elnyomatás és a sötétség, mely alatt nyögtek, még nagyobbodott a győztes bosszúja által. Növelte a bajt az is, hogy az országos nagyszerű felszabadulás, a világra szóló

¹⁾ *Tököli* szavai a pápához *Szalaynál* Magy.-orsz. Tört. V. 270.

győzelmek örvendeztető hatása alatt a vallás kérdése nem volt képes többé azt a nagy érdeklődést gerjeszteni, melylyel korábban birt, s az országos tanácskozásokban a másodrendű fontosságú ügyek sorába szorították le. Már az 1681-diki országgyűlésen a kath. urak megtudták akadályozni az ev. vallássérelmeknek méltányos orvoslásait, s a király nyilatkozata ellen, mely pedig törvénynyé vált, az ev. K.K. és R.R. kénytelenek voltak tiltakozni, mint a mely törvényes szabadságukat megcsorbitja, a prot. vallás gyakorlatát a földesurak önkényétől teszi függővé s csak kevés számú községre szorítja. És a mi csekély kedvezményt nyújtott volna e törvény, a gyakorlati kivitelnél az is megsemmisült. *Kolonics*, az ádáz lelkű kamarai elnök e célra minden befolyását felhasználta. Maga a nádor, bár *Tököli* hűgát *Évát*, birta nőül, egyike volt a protestánsok leghévesebb üldözőinek, a ki birtokaiban a jezsuitákat és szerzeteseket pártfogolta s a catholicismust erőszakosan is régibb jogaiba helyezte. Példáját követték a többi kath. főurak és a protestánsokat gyűlölő tisztviselők, mit annál könnyebben tehettek, mert *Lipót* felől tudva volt, hogy maga is fejedelmi egyik legfőbb kötelességeül tartja az eretnekséget pusztítani s a catholicismust minél inkább megerősíteni. Így történhetett, hogy a megyék midőn 1684-ben az országos sérelmeket *Lipót* biztosai előtt pontokba szedték, azok közül a vallásbeli napirenden levő háborgatásokat kihagyták, mint a melyek emlegetése felől a biztosok hallani sem akartak. Arra, hogy valaki üldözőbe vétessék, elég volt evangélikus vallása: ellenben «legyen bár valaki lázadó, tolvaj, gyilkos, de térjen ki a lutheranus hitből a pápistaságra, semmi baja sem esik.»¹⁾ Maga a király az országba kerületenként biztosokat nevezett ki a protestánsok templomainak elfoglalása végett. Így történhetett, hogy, a mint az evangélikus *Karok* és *Rendek* az 1687-diki országgyűlésen a királyhoz intézett emlékiratukban magok előadják, «noha a közszabadságnál és nyilvános előjogaiknál fogva országszerte mindenütt mindnyájunknak szabad vallásgyakorlattal kellene birnunk s ez illetné meg a legtöbb helyeket, a vármegyéket, a királyi és mezővárosokat és a falvakat általában: mind ezek ellenére most annak teljességgel nem vagyunk birtokában. Sőt még oly helyekről is, hol a szabad vallásgyakorlat eddigelé elvétve megmaradt, mint

¹⁾ *Rezik*, Theatr. Eperi. II. 7. §.

némely szab. kir. és bányavárosokból és azok környékeiről, nemes és paraszt falvakból az evangélikus lelkészeket ezen országgyűlés oltalomlevele alatt részint elűzik, részint a hivatalkodástól eltöltik, vagyonuktól, mindennapi élelmüktől és ruházatuktól megfosztják s koldulásra kényszerítik. Templomainkat fegyveres néppel elfoglaltatják, s a nyomorult községet, hacsak rögtön át nem tér a katolikus vallásra, nemcsak kenyérkeresetétől fosztják meg, hanem élete kockáztatásával megszolgált hetibérét is letartóztatják, a lakosságot vasra veretve börtönzik be. Ezeknek s egyéb eféléknek elkövetésében pedig főképen a kamarai bányatisztek s egynémely magán állású plebanusok foglalatosaik, kik ez úton megtöltik — nem Fölséged kincstárát, mely, tudjuk, hogy ekép' gazdagodni nem kíván, — hanem saját zsebjuket. Ily módon foglaltatnak el csak nem mindenütt paplakaink, egyházi jövedelmeink, egyéb ingó és ingatlan vagyonaink; nem különben az egyházainkat s az egyházi embereket illető kegyes hagyományok, fekvőségek, épületek, kertek, szőlők, szántóföldek, s s az evang. belső emberek használatára és szükségére végrendeletileg vagy egyébként adatott és rendelt javak és jövedelmek, melyeknek egy része már el is idegenítettett, s profan célokra fordított. Hasonló sorsra jutottak iskoláink, mint a melyeknek rektorai s egyéb tanítói hivataluktól megfosztattak, sőt bilincsekbe is verettek. Nemesseink és parasztjaink száműzetés, javaik elkobzása, kegyetlen verések, súlyos börtön és kínzások által kényszerítettnek idegen vallási szertartások és ünnepek megtartására s a katolikus hit fölvételére s több helyt saját evang. vallásuk megtagadására holmi térítvényekkel köteleztetnek. Az evangélikusok, ha csak ellenfeleink kivihetik, ország-szerte semmiféle közhivatalokra sem bocsátatnak, a kik hivatalban vannak, attól jobbára elmozdítottatnak — semmi tekintettel sem lévén e részben a közszabadságra; — nyilvános követségekből úgy szintén némely ipartársulatokból, habár szabadalmazott céhszabályokkal birjanak is, csupán vallásuk miatt csufosan kivettetnek, az állítatván, hogy Fölséged tiltja ki őket azokból. A dézmát és negyedét, melylyel a katolikus papok számára régebben nem szoktak adózni, valamint egyéb fizetéseket is az ország törvényei ellenére behajtják rajtok. A halottak eltemetése, mig csak az önkényüleg kirótt díj le nem fizettetik, nincs megengedve, a harangok használata el van tiltva. Tanulóink teljességgel meggátoltatnak abban, hogy pártfogóiktól a

gyakorlat szerint jótéteményt kérhessenek. Némely községben azt kívánják tőlünk, hogy mutassuk ki a katolikusok rendes parókhíját, s vonakodás esetén az egyes lakosok telkét, birtokát, valamint a határos középületeket a templomhoz való szomszédság miatt egyenesen maguknak követelik és elfoglalni törekszenek. Ily módon magán úton és nyilvánosan, a mennyire csak tehetik, háborgatják vallásgyakorlatunkat és annak szabadságát; — helyenként, a hol nekik tetszik, a vallásgyakorlatot csupán a városok és helységek falain kívül engedik meg, s ily módon — hogy mindent együvé foglaljunk, nincs oly erőszakosság, melyet ellenünkben és a parasztság ellen mind e napig elkövetni ne merészelnének.» ¹⁾

Az 1687-diki országgyűlés irományai közt olvasható e részletes jegyzék is az evangélikusok vallássérelmei felől, s abból látható, hogy a *Lipót* birtokában levő országrészekben a protestansok valóban minden nevezetesebb városban — de legnagyobb részt a jelentéktelenebb helyeken is — meg voltak fosztva templomaiktól, iskoláiktól steff. Így névszerint *Kassán, Sárospatakon, Bártfán, Lőcsén, Késmárkon, Selmeccen, Körmöcbányán, Pozsonyban, Győrben, Komáromban* s így tovább. — *Liptóvármegyében* az 1681-diki országgyűlési kath. KK. és RR. nyilatkozata szerint még 46 ev. templom volt, s az ugyan azon évi vallásügyi t. cikk szerint a *hibbei* és *n.-palugyai* templomok az evangélikusoknak visszaadandók voltak. A pápisták azonban ez utóbbiakat ismét csakhamar visszafoglalták, sőt annyira vitték, hogy 1687-táján *Rezik* azt írja az ottani viszonyokról, hogy «a szabad vallásgyakorlat számára nincs már egy templom sem az egész vármegyében». E munkát pedig a *lykarkai* vár katonai parancsnoka, a francia eredetű *Reguin* és *Dwornokovics* János nemes hajtották végre a szegény ev. lakosság, lelkészek és tanítók kegyetlen sanyargatásával. Ez utóbbi egynehány lelkészt meg is csapatott s e szókat mondá: «Ha nem fognak kapni kemény hóhért a lutheranus papok megfojtogatására, majd nyakára hág ő ennek az alávaló papságnak.» ²⁾

* * *

¹⁾ Az ev. KK. és RR.-nek 1687. nov. 17-én benyújtott emlékiratuk a *Historia Diplomatica*-ban, Append. 227. l.

²⁾ *Rezik*, Theatr. Eperi. III. 19.

Ez volt főbb vonásokban rajzolva a magyarhoni protestansok külső helyzete és állapota, midőn a gyászos emlékezteti mészárlás időszaka Eperjesre elkövetkezett. ¹⁾

E város, abban az időben is Felsőmagyarország egyik legjelen-

¹⁾ A mészárlás történetéhez fő kuttó *Rezik* János eperjesi egykoru tanár műve, melynek adatait mi is használjuk; egyéb forrásainkról rendszeresen számot adván. — Rezikról álljanak itt a következő életrajzi följegyzések. Született Nyitramegyében *Koroson*, egy tót faluban, hol édes atya lelkész és esperes volt. Mint fiatal tanuló került *Eperjesre*, hol az 1669-diki iskolai examen alkalmával disputált. Később *Lengyel-* (most Porosz-) *ország* egyik városában, a magyarországiaktól akkortájtban széltire látogatott *Thornban* találkozunk vele, hol egyik docens volt. 1682-ben professori minősítést nyer s a kassaiak által ekkor ujonnan megnyitott iskolájok igazgatásával bíztatik meg. Itt *Fischer* Mihály kamarai elnökkel összeütközésbe keveredvén, ez őt Tököli előtt bevádolja, minek következtében *Rezik* elfogatik. Ártatlansága azonban csakhamar kiderülvén, fogságából néhány nap mulva kiszabadul, s nem sokára Eperjesre hivatik meg az ékesszólás, költészet és történelem tanítására. A rémnapokat, úgy látszik, itt élte át, mert a legjelentéktelenebb dolgokról is szemtanu részletességével és benyomásaival ír. 1687. júniusában *Eperjesről* elütetvén *Thornba* menekül, hol 1690-ig mint rendes tanár működött. Egyebek közt közzétette azon Panegyricumot, melyet az 1697-ben elhalt III. *János* lengyel király tiszteletére írt. A *Rákóci*-forradalom idején 1705-ben az eperjesiek viszsza hozták a derék tanférfiut magok közé a szónoklat tanszékére, melyben ezen tul mint igazgató is élete fogytáig nagy haszonnal működött. Meghalt az 1710-diki dögvészben Eperjesen.

A magyarországi protestans tanügy és egyháztörténelem terén halhatatlan érdemeket szerzett *Gymnasiologia* és *Theatrum Eperiense* kézirati műveivel.

Ez utóbbi műnek teljes címe: *Theatrum Eperiense a. ao. 1687. seu Laniena Eperiensis, Auctore Joanne Rezik in Eperiensi Statuum Hungariae evangelicorum collegio eotum professore. Ex autographo stranssumptum, correctum vero ac revisum ex ipso autographo et originali.* A nemzeti muzeum birtokában levő egyik példány címe: *Joan. Rezik in Collegio A. C. Eperiensis Professoris Theatrum publicum Lanienae Eperiensis M.D.C.LXXXVII.* A *Theatrum Eperiense*-t toldalékkal ellátta a mult század egyik legkitűnőbb történész-gyűjtője *Dobay Székely Sámuel*, saját adataival s másoktól vett értesülésekkel tetemesen megbővitvén s nem egy ponton módosítván és helyreigazítván. Az eperjesi főiskola t. tanárai, könyvtárukból sziveskedtek a különben számos másolatban közkézen forgó műből több példányt használatomra bocsátni át, s ezek egyikében, melyet *Kukay P.* másolt 1793-ban az eredeti után, *Bubenska* eperjesi egykoru lelkész jegyzetei is be vannak igitatva.

tékenyebb helye, attól fogva, hogy hazánk az osztrák ház uralma alá került, példás és kitartó hűséggel ragaszkodék ahoz s azért I. *Ferdinánd* által több izben kitüntetésekkel és jutalmakkal halmoztaték. ¹⁾ Adatok vannak rá, hogy a város királyaink előtt sokáig jó katolikus érzelméről volt ismerets, s a reformációt elég későn vette be. Földrajzi fekvésénél fogva minden időben fontos stratégiai pontnak tekintetett, mint ilyen *Tökölinek* is egyik főtartózkodási helye és hadi működéseiben támpontja volt. A fölkelő vezér egykor ezen város főiskolájában növeltetett, ²⁾ melyet 1665-ben a felsőmagyarországi prot. (ev. és reform.) főurak, megyék és városok — *Eperjes* városával kötött egység értelmében — a király és *Szelepcsényi* érsek tiltakozása dacára újból alapítottak, az országos evangélikus status kötelezvé magát e város jogait és szabadságát «szükség esetén vére hullásával is megoltalmazni.» ³⁾ A kitűnő tanáraiban gyorsan felvirágozott Kollégiom a magyarhoni evangélikusságnak egyik legméltóbb dicsekedése s *Tökölinek* is egyik legféltettebb kincse volt, habár falai közé a császáriak — elhallgattatván a mesterek szavát — labancokat is szállásoltak. A város egyébként igen előkelő tanácsal birt, melynek tagjait jobbára az ev. német földről válogatták össze. Három ev. temploma volt a magyar, német és tót nemzetiségek szerint, ugyanannyi paplakkal.⁴⁾ Egyházainak népessége és iskoláinak fejlettsége tekintetében Felsőmagyarország egy városa sem multa felül. Ugyanezt mondhatjuk kereskedelmi forgalmáról és vásárainak élénkségéről. «A hely hangulata határozottan kitűnő; itt a kövek, a falak és háztetők is élni s mintegy örvideni látszanak. Ezen és másnemű tulajdonaiért az ország és a külföld szemei rajta csüggték, s csinosságáért, gazdagságaért, polgárai művelt magaviseleteért, közönségesen

¹⁾ Ezekről s *Eperjes* régibb történetére tartozó egyéb dolgokról I. részletesen *Katona* Hist. Critic. XX. köt. II. rész 1029. 1111. XXI. 525. 735. stb. stb. Továbbá *Kaprinay* kézirati gyűjt. számos helyen, ezek közt XXVIII. köt. 4° 108. 134. ll. az egyetemi kt.-ban.

²⁾ *Rezik*, *Gymnasiologia* Cap. VIII. §. XXIX, hol *Tökölinek* tanuló korában való megvesszőztetése is emlittetik.

³⁾ *Ribini*, *Memorab.* II. 142—144. 146. 162.

⁴⁾ Az 1687-diki országgyűlési ev. KK. sérelmi jegyzéke József főherceghez intézve.

Kis-Bécsnek nevezték.¹⁾ Tököli a kollegiumnak hatalmas és bőkezű pártfogója volt; tanácsadóinak egy részét e város polgárai képezték; Eperjes szívvel-lélekkel ragaszkodott hozzá; ellenszegült a császári hadaknak akkor is, midőn már a környék csaknem egészen meghódolt nekik. Ezen hűségeért a várost két ízben vette *Schultz* cs. tábornok ostrom alá, t. i. 1684. és 1685-ben. Az első ostromtól a város — az ellenségnek érzékeny veszteségeket okozva — maga menté föl magát; a másodikat — 1685-ben, midőn *Tököli* szerencsecsillaga már igen alászállott — *Schultz* nyolcezer német és kétezer magyar had élén sokkal nagyobb készüléttel kezdte meg.²⁾ Julius közepe táján teljes volt a zárlat a város körül, melyben *Feldmayer* parancsnok, ki nem régiben állott át a császártól, hétszáz magyarral és háromszáz némettel képezte *Tököli* őrségét. A védelem ügyének fő kormányzását azonban a városi tanács magának tartá fenn; s ez a védfalakat fatornyokkal, ágyúkkal s egyéb oltalmi készülékekkel ellátta, s a fiatalabb polgárságot és a nagyszámú kézműveseket fölfegyverezte. A lakosság együtt lelkesült az előjárókkal s minden erőt kifejtett a sikeres ellenállás dolgában. A vivás ötödik hetében a kőfal elpusztult. *Schultz* rohamot parancsolt, mely egyszerre több ponton irányoztatott a város ellen; azonban ismételten visszaveretett, még pedig az ostromlók nagy veszteségével, kik csak az alsó kapunál 300 halottat számláltak. *Tököli* hat század magával a szomszéd hegyekről nézte kedvelt városának kétségbeesett erőfeszítéseit, csekély hadereje miatt nem mehetvén annak segítségére. A város végre szept. 11-én kimerülve hét heti küzdelemben, az ostromlók pedig *Veteráni* részéről segítséget nyervén s *Caprara* tábornok is támogatásukra közelgetvén, megadta magát, oly feltétel alatt, hogy polgárai szabadalmaikat ezentul is élvezhessék, *vallásukat szabadon gyakorolhassák vagyonukban rövidséget ne szenvedjenek, a multakért hűtlenségi vád alapján senkinek bántódása ne legyen, az őrség tetszése szerint szabadon elvonulhasson* vagy a császár szolgálatába állhasson. A császáriak azonban már ekkor 5—6 ezer harcost veszítettek az ostromban.

¹⁾ *Rezik*, Theatr.

²⁾ Ez ostromról *Szalay*, Magy. orsz. Tört. V. 299. *Horváth M.* Magy. orsz. Tört. Uj dolg. 2. kiadás VI. 156. *Csányi* Krónikája Magy. Tört. Tárb. V. 119. l. *Rezik* némely ponton mindeniknél részletesebb.

A megígért bántatlanság helyett azonban a legkegyetlenebb megtorlás várt a protestans városra. Az evangelicus tótok temploma még azon évben elfoglaltatott s a *ferencseknek* adatott át. A következő 1681. jan. 7-én pedig a bécsi udvar rendeletéből *Károlyi* László szatmári főispán és *Csáky* István kassai hadparancsnok által a német és magyar templomok vétettek el, s az egyház gymnasiumától, alsóbb iskoláitól s ezek járulékaitól jövedelmeitől, s az összes jótékonycélú alapítványaitól megfosztatott, a vallás szabad gyakorlatától benn a városban letiltatott, s azzal a külvárosokba és a félreeső piszkos helyekre szorítottatott. ¹⁾ A lelkészek a városból kiűzettek s javaiktól megfosztattak. ²⁾ E csapás, még eddig, mint fentebb láttuk, a felvidéki sőt az országbeli legtöbb várossal közös volt, de a mely bünhödés azon kívül *Caraffa* által még Eperjesre nézett: az példátlanul szörnyű volt!

* * *

Gróf *Caraffa* Antal nápolyi eredetű cs. tábornok, ez időben a felsőmagyarországi hadak vezére. Emelkedését a hasonnevű bibornok és szentszéki követ rokonának, a jezsuita pártfogásnak, eszes voltának, ³⁾ s talán azon gyűlöletnek is köszönheté, melylyel nemzetünk iránt viselteték. Ismeretes az a mondása: «Ha tudnám, hogy testemnek van egy kis porcikája, mely a magyarokhoz huz: kivágnám és a tűzre dobnám.» ⁴⁾ Igen valószínű, hogy ama királyi rendeletet is, melynek következtében *Károlyi* és *Csáky* Eperjesen s az egész felvidéken elfoglalták a protestánsok templomait stb. ő eszközölte ki, hogy ekép terve kivitele előtt az utat előkészítse. ⁵⁾ *Károlyi* eljárásával azonban nem igen lehetett megelégedve, mert őt «rebelle»-nek hirsztelé. ⁶⁾ *Caraffa* egyébként az ez időtájon vivott nagy ütkö-

¹⁾ Az 1687-diki országgyűlési ev. KK. és RR. előterjesztése a vallástígyi sérelmekről. *Hist. Diplomatica. Append.* 230. l.

²⁾ *Rezik*, Theatr. Eper.

³⁾ Ez kétségbe vonhatatlanul kitűnik leveleiből s egész magyarországi szerepléséből. Az egykoru *Bethlen* Miklós is «nagy elméjü»-nek írta. Lásd gr. *Bethlen* Miklós Önéletírását. II. köt. 73. l.

⁴⁾ *Rezik*, Theatr. Eper. 12. §.

⁵⁾ *Horváth* M. Magyarorsz. T. VI. 179.

⁶⁾ *Gr. Károlyi S.* Önéletírása. Kiadta *Szalay* I. 20. 23.

zetektől veszélytelen távolban maradt, s vitézi lelkületét az jellemzi, hogy mikor a török és *Tököli* hadereje már meg volt törve, ez utóbbinak fejére alkudozék a megszorult nagyvezér követeivel. Az ökölnyi Szent-Jóbot azonban hét ezernyi haderő élén könnyű szerrel megvette s ez alól csapatait egy békés természetű nagy magyar város ellen vezette, hogy azt hallatlan módon megsarcolja.

Debrecen, nyílt pusztaságon, véd művek nélkül, adózott mindenik félnek, melytől oka volt félnie, Erdélynek, töröknek, tatárnak szintugy mint a németnek, a hogy a szükség hozta magával, *Caraffa*, azonban oly sarcot vetett rá, melyre az előljárók kinyilatkoztatták, hogy az tehetségüket túlhaladja. *Caraffa* ekkor az egykoru városi jegyző följegyzése szerint «az ágyukat és öröket a kapukon és utcákon kirendelvén, az egész tanácsot és kisebb eskütteket a tanácsházba bezáratni és őriztetni rendelte. Annak utána pedig a város közlajstromát, melyek az adózásokért készítették volt, kezéhez vévén, az előkelő és nagyobb értékű lakosokat az erre rendeltetett hadi tisztek által kiszemeltette és kiválogattatta s azokra elsőben különkülön nagy összegeket, ugymint három, négy, öt vagy hat ezer frtot tetszése szerint jegyeztetni parancsolt. Az erről szóló bolétákat kezeikhez vévén, az arra rendelt erőszakos beszédők, a lakosokat idejük és nemök megválasztása nélkül erőszakos fizetésre kényszerítették, nem fizetés esetében *kegyetlen vérengző és hallatlan gyötrelmek nemeivel mint a férfiakat ugy az asszonyokat is kinozták*. Minthogy pedig a kívánt összeg ez uton is ki nem telt volna, a nevezett tábornok más módot gondolt. A katonaságot kivezetvén kívül a város mellé rendelte. Maga a kapun belől megállapodván egy házban, a tanácsot és Communitast magához menni parancsolta . . . Minden utcára nyolcezer német forintot vetett ki. Ez összegnek beszédésére utcánként mindegyikre egy század katonát rendelt. A katonák zászlókkal, trombiták harsogtatása és dobok zörgése mellett bejövén a városba, a kimutatott utcákat elfoglalták és a tanácsnokokat és hites községet — kiket lovaik mellett magokkal gyalog vezettek a városba be — elébb egy házba fogságra tétetvén, a többi lakosokat minden házból, a hol pedig sem férfiak sem gazdák nem találtattak, az asszonyokat vagy pedig a szolgálókat is, egy házhoz mint valamely mészárszékre rendelt juhokat szobába behajtotta. Kik pedig abba bé nem fértek, azokat az udvarra zárták be s őket tatár módjára megkötöztetvén,

kemény veréssel és különféle kigondolt nyomorgatással kinzották, anynyira, hogy az említett két rendbeli erőszakos beszéd idején csak a szenvedőknek jajgatozása és kiáltozása, az utcákon pedig azok nyomoruságát siratóknak szava — magoknak a sarcoltatóknak is sajnálkozására hallatszott. De az utcákon sem járhatott senki, úgy hogy kívül találtatván, a többiek közé sarcoltatásra be nem ragadtatnék. E kinzások és sarcoltatások miatt férfiak és asszonyok, néhányan a sarcoltatók kezeik alatt, 14-en haltak meg, sokan pedig hátralevő minden életükben a dolgozásra alkalmatlanokká tettek. Minthogy pedig a követelt pénzösszeg még így sem telt ki: a lakosság minden értéke sebb ingóságaitól s érleli cikkeitől megfosztatott; a sarcoltatók elől elfutottak javai teljesen felprédáltattak, házaik leromboltattak; úgy hogy eképen a kár, melyet a lakosság Caraffa által szenvedett, összesen «két millio forintra könnyen reábecsülhető volt.» ¹⁾

* * *

Ezen u. n. «debreceni executió»nál sokkal nehezebb feladat volt *Caraffára* nézve *Munkács* meghódoltatása, melyet, mint említők, *Zrini Ilona*, a távollevő *Tököli* hitvese védelmezett. Már egy évnél tovább tartott az ostrom a nélkül, hogy *Ilona* vagy akár az örség és a várba zárkózott urak a feladásról hallani is akartak volna, sőt, mi több, a megszállottak módot találtak nemcsak a környékkel, de *Tököli*vel és a portával is a közlekedésre. A dolgok ezen állása felbőszí-

¹⁾ *Szücs Istvánnál*, Debrecen város történelme II. 473—477. — Ujabban (Századok. Szerk. *Szilágyi Sándor* 1876. 584. l.) közzététettek a debreceni megkínzottaknak nevei s a rajtok végbe vitt iszonyatos torturák is egész valóságukban, a melyeket korábban az uralkodó sajtóviszonyok miatt történetiróink elhallgattak. *Bod Péter* péld. a mult század közepe táján ez esetről kézirati művében is csak ily titokzatosan bátorzkodott szólni: «Az égre kiáltván Istent hívja a bosszuállásra az a rettenetes torturázás és kinzás, a melyet egy tiszta magyar városban, mely egészen reformátusokból áll, azért kálvinista Jéruzsálemnek is szokták nevezni, véghez vitt 1687-dik esztendőben egy nagy tisztt, a melyről a szegény városiak erős büntetés alatt kötést tettenek az ellenkezőtől való félelem miatta, hogy senki ezt a nagy hóhérlást, melyet rajtok véghez vittek, soha ki ne beszéljék. *Otrokosi Ferenc* In Dedicacione Tubae quintae ad Anglic. regem *Wilhelmum III.-um.*» (*Bod Péter*, a magyar nemzet . . . ecclesiái historiája. IV. köt. V. rész. Kézirat a n.-enyedi kollégiom k.-tárában.)

tette *Caraffát*, ki az ostromot *Terzy* grófra bizván, ekkor tájban ¹⁾ készült áttenni *Eperjesre* székhelyét.

A fegyverrel leigázott városban természetesen nyomott volt a hangulat a győzők irányában, melyet még inkább keserített templomai, iskoláik iménti elvételése s lelkészeik elűzetése. Az ev. egyház pártfogói, a város és a felvidék legelőkelőbb férfiai, névszerint *Zimmerman* Zsigmond kollegiumi felügyelő, *Ketzer* András és mások azon voltak, hogy az isteni tiszteletet és a tanítást újra helyre állíthassák. E célból s főleg hogy a tanárok és tanítók fizetését kiadhas-sák, *Palásthy*, *Radvánszki*, *Bezeg* és *Róth* polgárok közbenjárásával evang. hitsorsosaik körében buzgón gyűjtötték a pénzt, s valami 400 frtot össze is hoztak. Február 9-ikén az isteni tisztelet a félreeső *Hazi*-féle házban már meg is kezdetett. *Caraffa* azonban gyanus szemmel nézte az eperjesiek buzgólkodásait. Történt kevéssel azelőtt, hogy *Tököli* egyik nővére, *Mária*, az özvegy *Nádasdy*-né, *Terzy*-től kért utlevéllel *Munkács*-ról, hová sógornője látogatására ment volt, *Kassára* utazék. *Caraffa*ban ekkor az a gondolat támad, hogy *Nádasdy* özvegye egyenesen abból a célból jött *Kassára*, hogy ott párthiveket szerezzen a fölkelő vezérnek. Tudta, hogy *Kassa* és *Eperjes* vidéke nem rég mennyire ragaszkodék *Tököli*hez, s föl nem tehetta, hogy azzal még most is titkos összeköttetésben ne álljon, habár az eperjesiek ismerve már a «debreceni executioból» a tábornok kegyetlen és kincssóvár lelkületét, — s tudva, hogy a császári fegyverek nagyszerű győzelmei s *Tökölinek* teljes gyámoltalanságra jutása után minden fölkelési kísérlet merő hiábavalóság, sőt oktalanság lenne : bárminő titkos rokonszenvvel kísérték is *Tököli* és *Munkács* ügyeit, épen nem akarták városuk sorsát ismét a fölkelő vezérééhez fűzni s a legnagyobb vigyázattal kerülték a látszatát is annak, hogy a császáriak előtt gyanuba essenek. *Ketzer* András, a város országgyűlési volt követe s *Tököli* egykori tanácsosa, például a város meghódolása után még templomba se járt, «hogy valamely jött-ment ember fülébe ne sugjon olyasmit, miért gyanuba keverhetnék.»

Sorsát mindazáltal sem ő sem társai nem kerülheték el — *Caraffának* *Rezik folytatói* szerint, kezére játszék *Szentiványi László*, ki az

¹⁾ Az 1687. év február elején.

igen gazdag *Ketzer* és *Zimmerman* család jóságaira vágyott s *Zrini Ilona* nevében ez utóbbihoz, mint a ki felől szinte tudva volt, hogy *Tökölinek* bizalmas hive vala, levelet kohol, melyben őt és *Tököli* egyéb hiveit kitarásra buzdítja, biztatván, hogy férje nem sokára segélyére jó a szorongatott Magyarhonnak s értesítést kér tőle a császári sereg állásáról. Szentiványi e levelet *Ujhelyi* (máskép *Tábori*) *Erzsóknak*, egy szajha markotányosnének adja át kézbesítés végett, ki *Zimmermant Weber* és *Fleischacker* barátainak társaságában poharak közt találja. *Zimmerman* és társai bortól felhevülve a levél felbontására szavaznak, s aztán *Erzsókot* válasz nélkül elbocsátják. *Szentiványi* ezután más levelet is küld *Tököline* nevében *Zimmerman*-hoz s szemére veti, hogy az elsőre nem válaszolt. A levélvivő sürgető kérelmére *Zimmerman* és társai készítnek egy közönyös hangon irt választ, melyet *Erzsók Szentiványinak* kézbesít. *Erzsók* ettől harmadszor is visz levelet *Zimmermanéknak*, de tőlök kétes és közönyös feleletnél egyebet most sem kap, melyet a szajha ismét *Szentiványihoz* visz meg. ¹⁾ Ugyan ez időben *Caraffa* két markotányos nőt fogat el *Eperjesen*, kikről hirlék, hogy *Nádasdynének* eszközül szolgáltak, s kik, ugy látszik, vallomást tettek, hogy ők a munkácsi őrség meghagyásából török és tatár segélyhadak érkezésével biztatták mind *Kassán* mind *Eperjesen* *Tököli* hiveit. E pillanattól fogva *Caraffa* mindenütt összeesküvést látott maga ellen és a császár ellen. «Felfedeztem — írta a császárnak — egy messzeterjedő összeesküvést, melyből ha Fölséged nagyszerű diadalai nem szivják ki az életerőt, mely ha most nem jó nyilvánosságra, alapjában rendítette volna meg az álladalmat..... Áll pedig sereg számra menő tagokból; közülök némelyek pénzzel, mások tanácscsal, mások tekintélyvel, mások más szolgálatokkal mozdítják a merényletet elő. Vannak, kik kívülről szitják a tüzet, de ezt mindnyájánál inkább szítja itthon a büntetlenség. Én könyveket irhatnék együvé azon dolgokról, melyeket felfedeztem, de veszedelmes volna papirosra biznom a nyomozás eddigi eredményeit; elég annyit mondanom, hogy fölséged szentséges élete ellen törekesznek; hogy szándékuk fölséged valamennyi országait és tartományait tönkre tenni, hogy még a keresztyén nevet

¹⁾ Rezik folytatói a Theatr. Eperi.-ben.

is ki akarják irtani. Követeli tehát maga a keresztyénség, követeli a birodalom ügye, hogy a gonoszok lakoljanak elvégre, s hogy legyen, ki azon buzgalommal működjek ellenök, melylyel Felséged és isten ellen működnek ök. Felséged szelidsége — bocsánatot kérek — ártalmasabb a kegyetlenségnél: mert kegyelmezvén a gonoszoknak, veszedelembe ejti a jókat. Néhány év elfolyása alatt öt izben nyertek bocsánatot a lázadók: *Rabattától* a bányavárosokban, *Dünewaldtól* Löcsén, a *lothringeni hercegtől* Pozsonyban, *Schultz-tól*, Eperjesen, *Caprarától* Kassán; büntetést senki sem szenvedett, sőt Felséged tulajdonságos kegyelmességéből sokan még földekkkel és tisztekkel is jutalmaztattak meg. És hivebbekké még sem lettek, mert örök nyavalyája ezen országnak, hogy mindig pártosoktól hemzseg; hiszen találkoztak, kik még István a szent király ellen is ütöttek pártot. S ime most alkalom nyílik, örök időre irtani ki Magyarországból a pártoskodást, mind magának a magyar földnek, mind az örökös tartományoknak marandó javára. A hadi szerencse jelenleg kedvez Felségednek; a lázadókat azzal vádolja a világ, hogy majdnem végveszélybe ejtették a keresztyénséget s e szerint nemcsak igazságosnak fog látszani a büntetés, hanem helyeseltetni is fog fennen és általánosan. A birságok és elkobzások öregbitők lesznek a közkincstárt, miszerint ez képes legyen azok ellen vivni, azokra torolni vissza a háborut, kik annak szerzői voltak. Fél szabálynak semmi haszna, mert ilyes által barátokat nem szerzünk magunknak, az ellenségtől meg nem menekszünk általa. Miért is nem elég őket külön valamely városban megbüntetni, hanem büntetni kell őket országszerte; nagyot kicsit kell elrémíteni a hivek és övéik biztosítására. Nagy-Várad, Eger, Munkács folyvást veszedelemmel fenyegetnek bennünket, készek mindig és mindenki ellen a lázadók befogadására, ápolására. Kell tehát, hogy az országnak több pontjain egyszerre minél erélyesebben folyjon az eljárás, máskülönben találkozni fognak, kik mondók lesznek, hogy ök kénytelenek voltak Tökölihez állani, mert hiába néztek a császári hadak elébe, kik őket megvédjék. Én gyűlöletes dolgokat mondok, Felséges uram, méltóztassék tehát valamely magasállású férfit, kit hűsége épen úgy ajánl mint törvénytudománya, méltóztassék vagy *Kinskit* vagy *Strattmant* bírótársul leküldeni hozzám. Tudom, hogy a legnagyobb veszedelemnek teszem ki magamat, de kész vagyok mindennek elszenvédésére a császárért, a közjóért.»

Szalay, ¹⁾ kitől *Caraffa* ezen levelét átvettük, hozzá teszi, hogy «*Kinski* és *Strattmann* óvakodtak ahoz társul szegődni, kiről földije és magasztalója, *Vico* mondá: «hogy felségsértési ügyekben a gyanut bebizonyított bűnténynek vette»: azonban, minthogy az *eperjesiek* elfogott leveleivel *Szentiványi* is hozzájok sietett s szintén azt a jelentést tette nekik, hogy *Felsőmagyarországon* forrongás van keletkezében, tanácsolták *Lipótnak*, hogy *Eperjesre Caraffa* biztossága mellett egy rendkívüli törvényszéket (delegatum judicium) nevezzen ki, mely egész szigorral járjon el az összeesküvők ellen. *Herman* bádeni örgróf az udvari haditanács elnöke s *Eszterházy Pál* nádor ugyan alaposabban ismerve a felsőmagyarországi hangulatot, *Tököli* volt hívei mellett szót emeltek, a feladások által nem engedék tévutra vezetetni magokat; azért, noha befolyásuk az említett német ministerek által meg volt is bénítva, ²⁾ hihetőleg az ő közben jöttökkel adatott a törvényszék tagjainak az az utasítás, hogy a magyar törvények szerint ítéljenek, a kik a királytól már bocsánatot nyertek, azokat ne büntessék újra, lelkiismeretesen vizsgálják meg, hogy a kegyelmeztetés után vétkeztek-e ismét, s vétkök önbeismerés által be legyen bizonyosodva, s bárkit is csupán döntő bizonyítékok után maraszszanak el. A vádlottaknál a kínos vallatás megengedettet.

Caraffa február elején nagy hidegben érkezék *Eperjesre*, s a város kapuit csakhamar elzáratta. A törvényszék a városházán ütötte fel tanyáját, ³⁾ s következőkép alakult meg:

Wallis kassai hadparancsnok alezredes, elnök.

Fischer Mihály, a kassai kamara igazgatója.

Pelsőci György, királyi ügyész.

Szentiványi László, a főfeladó.

Megyeri Gábor, sárosmegyei jegyző.

Harter Mihály, *Medvecki* Mátyás, eperjesi tanácsosok.⁴⁾

Juliáni Péter, *Fridericici* Péter, olasz eredetű eperjesi polgárok.

¹⁾ Magy. orsz. Tört. 347.—349.

²⁾ *Rezik* folytatói.

³⁾ *Ottlyk* Önéletírása. Monumenta Hung. Hist. Irók. XXVII. 54.

⁴⁾ Az 1687/8. orsz. gyűlésen a város egyik követe. Naszvady A. és Fiát Komárommegy. követe naplója a nemz. muz.-ban.

Turcsányi, eperjesi postamester.

Braheim Vilmos, danzigi származású, Ketzter teremtménye.

Gürtz Márton, az eperjesi őrség parancsnoka.

Burghardt Mátyás, hadbíró.¹⁾

Először is *Weber* Frigyes, eperjesi tanácsos és jegyző, rejtélyes jellemű férfi, fogatik el s *Caraffa* elé vitetve azzal vádoltatik, hogy *Munkácsról* levelet kapott; mit az tagad. Ellene *Tábori* Erzsók tanuskodik. *Peritzhoff* Ignác jezsuita unszolja *Webert*, hogy ismerje el a levelet s katholizáljon, mely esetben nemcsak büntetlenségre, de hivatal és vagyonra is kilátást nyujt neki. A kapzsi ember lépen ragadván elvállalja a levelet s további faggatásokra egyebek közt *Ketzter* Andrást és *Zimmermant* nevezi meg, kik vele együtt szintén olvasták a levelet. «E dögvészes forrásból eredt sokakra nézve a veszedelem.»²⁾

Ezután Lipóci és Peklányi *Ketzter* Andrástra került a sor, a magyar nemzeti és protestáns szabadságnak ezen előkelő és derék bajnokára, ki azokért a megyei és az 1662-diki országos gyűléseken is küzdött. A császári és jezsuita párt előtt rég óta megjegyzett ember, kinek nevét Lipót király aláírása mellett a többi felsőmagyarországi nevezetesebb pártütőkéi közt már 1670-ben köröztették.³⁾ Idézve volt az 1671-diki pozsonyi törvényszék elé is, hol azonban a fölségsértés alól fölmentették. Febr. 16-án egy tisztviselő jelent meg nála, a tábornok nevében, kérvén, hogy ezt látogassa meg. Házából kilépve katonák fogták körül s egyenesen a börtönbe kísérték, hol köszvényes lábaira

¹⁾ *Ottlyk* a törvényszék tagjairól ezeket írja: «In delegato judicio praesidealt general Vallis és azon kívül hat német tiszt, és hat magyar, u. m. *Szentiványi* László, *Kálmáncsai*, *Sztankai*, *Megyeri*, *Medvecki* és *Turcsányi* akkori postamester.» *Szalay* az elnökséget *Caraffának* tulajdonítja, *Ottlyk* azonban, ki maga is állott a törvényszék előtt, azt írja, hogy *Caraffa* nem volt elnök, sőt a törvényszék üléseiben részt sem vett. «Soha ad sessiones delegati judicij nem jött» u. m. «hanem praesidealt *Vallis* generalis, maga pedig mint egy *Pilátus*, távul dictált.» Ugyan ő *Vallis* időközi elutasítását sem említi, melyről később leszen szó.

²⁾ *Rezik*, i. m. melynek adatait további elbeszélésünkben általában használjuk.

³⁾ Az 1670. jul. 15-diki kir. rendelet melléklete a gr. *Károlyi* család levéltárában.

bilincseket raktak. Másnap — Invocavit vasárnapon — *Zimmerman* Zsigmond, *Ketzer* veje, nemes származásu kereskedő, tudományosan képzett férfi, városi tanácsos és kollegiomi felügyelő, — továbbá *Fleischacker* György, szintén nemes eredetű eperjesi kereskedő, az év. vallásnak és az iskoláknak lelkes hive, ki több ízben viselt bíróságot — bár tudós képzettsége nem volt, kisértettek fogházba s szintén vasba verettek. *Ketzer* Gábor, Andrásnak fia, egy szelid lelkű művelt ifju, nős, atyja szabadulása érdekében ide-oda könyörögni járván s ismerős nem ismerős helyeken kegyelemért esdvén — 17-én vagy 18-án szintén bebörtönöztetik. Ugyan ezen sors érte *Rauscher* Gáspárt, *Zimmerman* kereskedő társát, ki Tököli virágzása idején az őrség pénztárát kezelte, egy józan és kegyes férfit, kinek még neje sem volt, és *Baranyai* Ferencet, nemesi eredetű városi tanácsost, jogtudóst s az év. egyház egyik felügyelőjét, melynek és az evang. tanúgynek hő keblű barátja volt. Ismeretes egyebek közt arról, hogy 1682-ben a császáriak távozása után a nép a ferenciek kolostorát az ő felhívására rombolta le. Az eddig említetteken kívül csaknem egy időben fogságra hurcoltattak még több eperjesi, sárosmegyei s egyéb felvidéki protestánsok is, kiknek neveivel később találkozunk.

Az elfogottakat a börtönből egyenként vezették, néha *Caraffa* olykor *Görtz* szállására, s előre elkészített szövevényes és fogós kérdések szerint faggatták, — legtöbbször azonban a curián vallatták. *Caraffa*, Rezik szerint, maga vádló, tanu és bíró volt egy személyben, rajta kívül mint tanu csak még *Tábori* Erzsók szerepelt. A foglyok tanui és felei a vallatás helyére nem bocsáttattak. A vád abban határozódott, hogy az elfogottak titkos összeesküvésnek voltak részesei, s mint ilyenek leveleztek *Munkács*csal s gyűjtették a pénzt a fölkelés céljaira. Minthogy a foglyok ezt nem ismerték el, febr. 25-én *Caraffa Zimmermant* a deresen csapatta s kinpadra vonatva hóhérok által sokáig marcangoltatta. A szánandó ember végre megtörve a fájdalom alatt, elismert mindent, a mivel vádolták s ártatlanokat is bűntársainak vallott. A kínzás szüntével azonban vallomásait visszavonta. Az önmeghazudolásnak *Caraffa* nem adott helyet, s minek utána a megkínzott embert külön szobába záratta, hol csupán szalmát adatott alája, másnap febr. 26-án *Ketzer* András ellen alkalmazta a tortura legkegyetlenebb nemeit. A 60 éven tul levő öregot deresre fektették le, s egyes tagjait nagy erővel huzzák szét a törzsből, majd forró

szurokkal és lángokkal sütötték: de semmit sem ismert be. Ezután oldalaihoz tették a tüzet s kezét és térdeit hátul összekötve e tagjait a legnagyobb erővel huzzák és feszítették szét: de 5—6 órai ily kínzás dacára a hóhérok semmire sem boldogultak. *Ketzer* egy jajszót sem bocsátott ki. «Biráim», mondá ismételve a jelenlevő törvényszéki tagokhoz, «velem azt tehetitek, a mi nektek tetszik, de semmi bünt sem vallhatok magamra sem másokra. Ha új vétkeket kerestek, nem fogtok találni; ha a régiekért akartok megölni, melyekért már kegyelmet nyertem, nem fogok élőttenek könyörögni.» Ezután a vérében fetrengőt földre dobták s kínzó hóhérai távozván, megengedték, hogy hitvese ápolhassa. Csakhamar eztán *Rauschert* és *Baranyait* vonták kintpadra. Előbbikről föl van jegyezve, hogy tüzzel és széthuzással gyötrettetett, utóbbikról, hogy mint rettenthetetlen jellemű férfi, erős lélekkel állotta a pokoli kínokat. A kínzó szerszámok közé tartozott különösen a spanyol vallató szerszám, kiálló éles részekkel bíró vas-készülék, mely kulcs által mozgásba tétetve, minden felől összeszorítá a szerencsétlenek lábait s lassan metszegeté el az ereket, inakat és izmokat s ez által, és a tagok összerántása által kimondhatatlan fájdalmakat okozott. Ezt először a térden alul, azután a lábszár közepén s végül a bokán alkalmazták.

A foglyok ezután tömlőceikbe visszavitetvén, a nélkül, hogy kifecamított és elosavargatott tagjaik helyre tétettek volna, a *jezsuiták* lelki kínzásai alá kerültek, kik őket minden áron át akarták a katólikus hitre téríteni, a mi nekik *Zimmermanra* nézve sikerült is. Ez hitt azon ígéreteknek, hogy ekkép életét meg fogja mentetni. E remény azonban hiába való volt; valamint hiába voltak *Zimmerman* ifju nejének kérelmei, könyei és nyakláncai, melyek *Caraffa* hitvesének birtokába jutottak. Márc. 3-án a törvényszék mindnyájokra nézve, kiknek megkínkoztatásáról eddig szólottunk, halálos ítéletet hozott, mely szó szerinti fordításban egész teljessége szerint következőkép hangzik:

«Minekutána Ő felsége a római császár, magyar- és csehországi király I. Lipót legkegyelmesebb urunknak a mindenható és igazságos istentől fölemelt és megáldott fegyverei által Magyarország egyéb részei és helyei közt Eperjes városa is újra visszatérítettett a köteles és törvényszerű engedelmességre; e meghódított helyek — számukra a legkegyelmesebb fölség részéről teljes bocsánat és amnestia adat-

ván, esküvel kötelezék magukat a törvényes urok és királyuk iránti engedelmességre és minden hűségre. Mindazáltal némelyeknek gonoszsága, elvetemültsége és vakmerősége annyira fajult, hogy a legkegyelmesebb bocsánatot megvetvén, törvényes királyuk iránt tartozó hűségüket újra megszegvén, s csak most tett esküjüket ismét megtörvén, *Tökölinek* lázadó és ellenséges pártfeleihez szegődtek, ide-oda sok izenetet küldöztek és kaptak, mi által másokat is az előbbi párttűtés folytatására hitszegő módon ösztönöztek, *Munkácsra Tököli* nejehez leveleket irtak, panaszkodtak elviselhetetlen leigáztatásuk felől s hogy mily rosszul bánnak velök Eperjesen. E felett még — midőn *Tököliné* férjének jó és új állapotról egyetmást tudatott velök, nagyon neki bátorodtak, szerencsés előmenetelt kívántak *Tökölinek*, megigérték az erődített városok átadását, ohajtván, hogy a császári kormány és uralom alul mielőbb szabadulhassanak. Mire *Tököliné* azt válaszolta nekik, hogy örömmel értesül a felől, hogy *Eperjesen* iránta és férje iránt ekép éreznek; ha bár most szenvedniök kell is, mindazáltal isten megsegíteni őket nem sokára, a mennyiben a törökök igen nagy sereggel fognak eljöni, a császáriaktól megszállott helyeket az ő férje közreműködésével elfoglalandják s az elnyomottakat megszabadítandják. Tudomásra esvén s a szokott vizsgálat után kivilágosodván és bebizonyosodván az, hogy egyebek közt *Zimmerman* Zsigmond, *Rauscher* Gáspár, *Ketzer* András és *Baranyai* magokat e dologba beártották és belekeverték, s hogy annál fogva ezek részint saját vallomásaik, részint mások bizonyossága és nyilatkozatai alapján többször ismételt esküjüket megszegték s az isteni és királyi fölség ellen szerfelett vétkeztek, fölségsértés és párttűtés bünébe estek, a tatárok és törökök segítségét ohajtották és kívánták: ennek következtében a kiküldött törvénytörés azt végezte s ítélet útján azt mondotta ki, hogy *Zimmerman* Zsigmond, *Rauscher* Gáspár, *Ketzer* András és *Baranyai* Ferenc ezen általok elkövetett bünök miatt minden ingó és ingatlan javaik elvesztésén kívül méltó bünhődésül mások rettentő példájára jobb kezüknek előleges levágatása után a hóhér által nyakaztassanak le, testeik négy felé daraboltatván, *Eperjes* körül különböző helyeken az utakra függesztessenek ki, fejeik pedig az akasztófa mellett a városon kívül egymás mellett fálállítandó bitófára szögeztessenek fel, — így kívánván az igazság.

E közben *Caraffa* saját ablakai alatt «a város közepén emelte-

tett egy kinzó nagy theatrumot»,¹⁾ melyen «30 zöld ruhába öltözködött bakó és bakóinas működött».²⁾

A foglyok, midőn a jezsuiták nyakukon nem voltak, az időt énekléssel és imádkozással tölték s testi fájdalmaikat is ez által enyhítették. Végre elközelgetett március ötödike, a kivégeztetés napja. *Ketzer* épen iszonyu kinokat szenvedett, midőn az ítéletet is tudtára adták. Ekkor azt a kegyelmet kérte, hogy távolítsák el tőle a jezsuitákat s engedjék meg, hogy a maga papjával együtt lehessen. Kérélmel teljesítettett, s csakhamar több német tisztviselők kíséretében *Lipóczy Miklós* evang. lelkész lépett be hozzá. «Tisztelendő atyám» szólítja meg ezt, «midőn mulandó életem végperce közelit, melyben e halandó életből s ennek országából a tiszta lelkek hajlékába s ama jobb hazába indulok, mely istené, lelkem üdvére való tekintetből kívánkozom a bünösökön könyörülő istennel kibékülni. «Aztán töredelemmel meggyóná isten elleni vétkeit, könyörgött a lelkészszel együtt azok bocsánataért, s így folytatá: «A mi azt a gonosz tettet illeti, a melyet ő Felsege ellen ujabban forraltam volna, a miért halálra és gyalázatra adattatom: a minden bünt tudó és megbüntető isten előtt, az angyalok és a tiszta lelkek előtt, s előttetek, kik balsorsomnak tanui vagytok és lesztek, — s felszóval kinyilatkoztatom, hogy én attól merőben tiszta vagyok, olyasmit meg sem kísérlék; semmit sem tettem, semmit sem helyeseltem, a mi Magyarországon háboruság támasztásra, a fölkeltendő mozgalom növelésére, a királyi Fölség kisebbitésére vagy hadseregének ártalmára irányult volna. Ha pedig a korábbi vétkek emlékét akarják helytelenül felujítani, melyekért minden tettesek kegyelmet nyertek, akkor mindnyájan büntetést érdemelnénk. De ti, a mint mondjátok, új bünök után kutattok, s azok szerzőit kívánjátok lakoltatni. Valamint ebben nem akadályozhatlak, azonkép kérek

¹⁾ *Babocsay*, Fata Tarcaliensis, Rumynál I. 95. Caraffa életirója *Vico* ezt vérpadnak (ferale pulpitem) írja, hozzátévé, hogy infámisságból „mészárszéknek“ — macellum — nevezték el, holott az arra való volt, hogy «rémületet ébreszsen». *Katonánál* Hist. Crit. XXV. 346.

²⁾ *Horváth*, i. m. VI. 183. *Eperjes városa j. könyvének* 1687-dik évi följegyzése a theatrum elhelyeztetése felől azt tartalmazza, hogy az „az új iskolimul levő utczában, melyet a lutheránusok ő felségének ismételt tilalmái dacára építettek, a felső kapu felé állított fel.“ A rövid 10 sorra terjedő följegyzés másolata meg van Kaprinainál XVIII. kötet 4° 264. l. az egyet. ktárban.

teljes lelkemből benneteket, hogy engem, ki semmi újabb vétségnek tudója és részese nem vagyok, különböztessetek meg a tettesektől és beavatottaktól, — a mint hogy ti majd egykor ama rettenetes végítélet napján ártatlanságomnak leendetek bizonyosságai». E szókra a jelenlevők egyike sem felelt. Ezután gyermekeinek izenetben meghagyja, hogy istenfélők és jámborok legyenek, nővérét Klárát pedig kéri, hogy vegye gondjai alá gyermekeit.

Két oldalról fegyveres katonák által körülvéttetve, minden rendű és koru emberek nagy számától kísértetve érkeztek a halálra ítéltettek a vesztőhelyhez ¹⁾ az evangelicus lelkész társaságában s «kivéve a nyomorult öltözetű hóhérokat, száanalom és rémület fogta el az egész sokaságot» a szerencsétlenek sorsa miatt. *Ketzer*, képtelen lévén saját lábain járni, gerendákon cipeltetik ki a letétetvén a vérpad mellé, egész lelki nyugodtsággal rendelkezik saját holttestéről s nejének és gyermekeinek számára is utasítást ad, hogy annak idejében hová temetkezzenek. Ekkor a foglyok előtt a fentebbi ítélet egész terjedelmében hangosan felolvastatik. A gyászos emelvényre *Zimmermann* lép legelőször a térítő jezsuita és egy katonai lelkész kíséretében. Felsőzával esd a megígért kegyelemért. «Kész a kegyelem» ugymond a jezsuita, «de istennél» — s egyszersmind a feszületet nyújtja a nyomorultnak megcsókolás végett. *Zimmermann* elfordul attól mint szintén a jezsuitától s alant álló bíráihoz szólva német nyelven három izben könyörög: «Uraim, kegyelemért esdek!» — mikor a hóhérok megragadják s jobb karjától megfosztják. Még ekkor is eseng a kegyelemért, midőn fejét veszik. Utána *Ketzert* vonják a vérpadra, ki sötét hosszú ruhába öltözködve, nyugodtan kéri a bakót, hogy jól sujtson, mit az megígér és teljesít is. Őt *Rauscher* és *Baranyai* követték a halálban, — mind ketten keresztyéni megnyugvást tanusítván az utolsó pillanatok alatt... Mig a szerencsétleneket öldösték, a nagyszámu néző közönség nem tudta tartóztatni könyeit s hangos zokogással sirt. «Az emberek» így ír *Rezik*, «az éles fájdalom miatt csaknem ész nélkül és örült módra bolyongtak ide oda s eltölték siralmaikkal az egész várost és a levegőt. A rokonokat azon többiektől, kik jelen voltak, nem a gyász s nem a fájdalom, hanem csupán ennek tartóssága különbözteté meg.»

¹⁾ *Rezik* egy helyt azt írja, hogy ez a «börtön udvarán» volt.

A lefejeztetés után az eperjesi hóhér és segédei léptek a vérrel borított emelvényre, s az elítéltek testét fölnégyelték s azon gerendákra dobálták, melyeken *Ketzer* szállított az öldöklés szinteréhez. A testrészeket aztán vas horgokkal ellátott keresztfára és kerek oszlopokra kifüggesztették azon utakon, melyek a városból Sárosba, Sebesbe, *Lőcsére* és *Kassára* vezetnek, mindenik testrészt az áldozatok személyisége szerint külön oszlopra akasztatván. A fejek ismét külön szögeztettek fel. Német lovas katonák jártak naponként az oszlopok alá ellenőrizni, hogy a tetemek megvannak-e? *Zimmerman* tetemei azonban nejeének meg nem szünő könnyörgései és aranyai következtében hat hét mulva levétettek a fáról s összerakatván gyolcsba gyöngyölgetve egy a város közelében levő kertben elásattak. *Ketzer* tetemeire nézve e kegy sok kérelem után később adatott meg, midőn maradványait szerelmesei összeszedvén, a családi sirboltban *Peklányon*, Eperjestől két mértföldnyire, temették el.

* * *

Ez volt Rezik kifejezése szerint „*az első tragoedia*“ a «theatrumon».

E vérengzés után azonban a foglyok száma nem fogyott, sőt még szaporodott Eperjesen. Caraffa az általa kiszemelt áldozatokat Eperjesen s a felvidék más pontjain rendszerint éjfélkor lepette meg s ágyaikból kirángattatva szekereken és lóháton hordatta együvé csoportokban barangoló német lovas katonák által oly buzgósággal, hogy a börtönök, tornyok és némely e célra rendelt magán lakások már alig voltak képesek őket befogadni.

A bírác csakhamar egy rakás lutheranus halálra ítéelésével voltak ismét készen, kiknek élete márc. 22-én oltatott ki a vérpadon. Ezek voltak:

1. *Ketzer Gábor*, kinek elfogatásáról már fentebb emlékeztünk. Eredménytelen faggatás után *Medvecki* táblabíró, a hitehagyott lutheranus, azzal biztatá, hogy ha két nap alatt katholizál, kegyelmet nyerend, melyet azonban K. ily feltétel alatt visszautasított. A halál napja elérkezvén, *Andricius* András evang. tót lelkészt hivatá s tőle az urvacsoráját felvévén, kérte, hogy őt *Krisztus* szenvedésének elbeszélésével erősítse. Midőn a curiára vitették, hol ítéletét előtte felolvas-

ták, a kíséző lelkészhez ekép szólott: «Tisztelendő uram, örülök e napnak, mert hiszem, hogy Idvezítőmet, kit szerettem és tiszteltem, valósággal meglátom. Egy dolog azonban bántja lelkemet: a kinzásoktól való félelem.» Utközben megengedték neki, hogy őrei társaságában egy arra eső boltba betérhessen, hol térdre ereszkedvén, imádkozott istenhez bűnei bocsánatáért. Aztán megbátorodva csatlakozék társaihoz s velök együtt menet közben ezt a dicséretet éneklé:

«Herr Jesu Christ
Meins Lebens Licht» etc.

A vérpadhoz érkezvén maga veté le mellényét, ingét nyakáról legyűrte s midőn a hóhéras szemeit beköté, fölfogta a véres csapást, mely őt egyszerre megfosztá fejétől.

2. *Sárosi Márton*, szintén a Ketzler családjához tartozó, kinek leányát birta nőül, alig huszonöt éves magyar nemes: atya *Sebestyén* a munkácsi várban elzárkózott urak közt volt, ő maga pedig *Szebenben* tartózkodék. Innét hurcolták elő s lábaira, mint a foglyokéra bilincseket raktak. A vérpadon őt is *Lipócy* lelkész bátoritgatá, de végre a rémület eszméletétől is csaknem megfosztá. Atyjához irt levelet, de csupán magánügyekben, s e levéllel adott ürügyet az elíteltetésre.

3. *Fleischacker György*, kiről már előbb szólottunk. A kivégeztetés napján reggeli 8 óra tájon urvacsorájával élt s a vérpad felé indulóban a jézsuitával vitakozott, ki neki a végpillanatokra szolgálatát ajánlgatá. Megérkezvén a tetthelyhez megölelte az evang. lelkészt így szólván: «Isten veled, Atyám, már engem elvászt tőled a pallos Micsoda vétket kell nekem véremmel lemosnom,» így folytatá azután, hogy a lelkész szolgálatait megköszönte «bizony ki nem találhatom, mert a multakért kegyelem adatott. Lázadásba nem avatkoztam, mégis meg kell halnom». Hitvesétől, leányától, ennek gyermekeitől, kik az emelvényen térdeit átölelték, egyenkint elbucszott, aztán üdvözetet intett távolabb álló, vagy az ablakból néző és jajgató barátainak is, kiknek siralma áthatott a köfalon, mely őket a vérpadtól elválasztá.

4. *Medvecki Sámuel* szepesolaszii születésű eperjesi tanácsos, márc. 15-én fogatott el s egyenesen a hóhér bástyájába záratott. Hasonnevű tanácsos társa a katholizálásra ösztönözte, valamint siránkozó hitvese is, hogy életét megmenthesse. De nem akart hitehagyott

lenni. «Eredj haza innét», ugymond az utóbbinak «s lágyító könyveiddel ne rontsd meg lelkemet!» Az ítélet meghallgatása után társaival lelkesülten éneklí a szent dicséretet. Midőn lábát a vérpad lépcsőire tevė, ekėp szőlott: «Mėgis csudálatos, hogy engem sem tanuvallomások nem terhelnek, sem senki nem vádol, sem törvényesen ki nem hallgattak: mégis elítéltek s már odáig vagyok, hogy kivégezzenek!» Valaki szőnyeget terítvėn elébe, hogy teste arra essék: lehajlott s a szőnyeget megigazítá. Önmaga kötötte be szemeit s midőn az evang. lelkész után a haldoklók amaz ígeit mondá: «Herr Jesu, in deine Hände» fejét a bakó egy sujtással leütė.

5. *Schönleben György* nemes eredetű, tősgyökeres eperjesi, tanácsosságot viselt s mint buzgó lutheranus vallása sérelmei ügyében a város lovain több ízben járt Bécsben is.

* * *

Márc. 20-án *Wallis* és *Fischer* kiléptek a törvényszékből s Kassára haza utaztak. Valószínűleg nekik lehet tulajdonítani, hogy a márc. 22-én kivégzetteknel előlegesen sem a kinpadot, sem a tagcsontkitásokat, sem a felnegyelést nem alkalmazták.¹⁾

* * *

Eltávozásukkal *Caraffa* teljesen szabad kezert nyert az őldöklesben és kinzásokban. Ápril 16-án²⁾ *Feja* Dávid végeztetett ki. Ez thurócmegyei magyar nemesi születésű ügyvéd, *Tökölí* virágzása idején kassai bíró. A kinpad szőrnű fájdalmái között vallott olyanokat is, a mik valótlanságokat tartalmaztak s ekėp sokakat nagy ve-

¹⁾ *Fischernek* egyik rokona volt *Gutth* Zsigmond eperjesi jogtudó tanácsos, egykor a collegiumnak is felügyelője és gondnoka, kit *Caraffa* szintén elfogatott. Világtalanságából az örök sok gunyt és tréfát üztek. Midőn kinpaddal fenyegették, ekėp könyörgött: «Istenre kérek, bírám, kiméljetez meg ettől. Elég kinpad és győtrelem nekem köszvényem és két évtizedes vakságom.» A kinpad el is maradt, sőt *Fischernek* közbenjárására *Gutth* a halálos büntetéstől is megszabadult. Ezért katholizált.

²⁾ Mi a *Dobay Székely* időszámítását követjük, mely a továbbiakban eltérő a *Rezikétől*.

szélybe sodort, kik annak következtében Eperjesre hurcoltattak. Holtteste fölnégyeltetvén, a kassai utra vitetett s ott függesztetett ki a bitókra. Vallomásait halála előtt visszavonta.¹⁾ Ápril 22-én a következők öldöstettek le :

1. *Nagyidai Székely András* református nemes ember, ki a város utolsó ostroma alatt vakmerő bátorsága által tüntette ki magát. Hogy a császáriak kegyét megnyerhesse, áttért a pápista hitre s két fiát a jézsuitákhoz adta. Egyszerűen lenyakazták s testét a város kerítésén kívül temették el.²⁾

2. *Palásty Gábor*, nyitramegyei *korosi*, harminc éven aluli magyar nemes, *Tökölének* egyik bajnok lelkü katonája. A fölvidék meghódolása után gazdaságát mivelte, midőn márciusban csellel megfogták s *Ottlykkal* együtt vasba veretve *Eperjesre* hurcolták. Utközben a megszökhetésre kínálkozó alkalmat visszautasítá. Új lázadással vádoltatott, hogy az eperjesi tanárok fizetésének teljesíthetésére rendezett gyűjtésben, mint a collegiom egyik felügyelője ő is részt vett, de *Ujhelyi Erzsók* ellene megesküdött, hogy a pénz nem a mondott célra, hanem a *munkácsi* őrség zsoldjának fizetésére fordítottatott, hová azt *Radvánszky, Bezegh és Királyfalvi Róth* küldették el.³⁾ E vallomás alapján

¹⁾ *Rezik* szerint máj. 9-én, más tudósítások szerint ápril 16-án végeztetett ki.

²⁾ *Rezik* szerint máj. 9. más tudósítás szerint ápril 22-én fejeztetett le.

³⁾ *Ottlyk* — Önéletírásában *Palástyról* így ír «Az nap estve (ápr. 6-án) *Palástit* General *Karaffa* magához hozatta és maga examinálta, hogy vallja meg sponte benevole : új factióban mióta Ő felsége hűségére tértünk, micsoda correspondentiái voltak *Tökölivel*? Ebben minthogy ártatlan volt mint mai született gyermek, nem vallhatott semmit. Másnap ad delegatum judicium városházához fölvitték, és ott is erre examinálván, egy tökéletlen asszonyt (a ki *Tököli* hadakozásában markotánosné volt) istentelen hamis testisnek disponáltak, valakit akartak confundálni, azt állították eleibe. Az esküdt fejére szegény *Palástinak* is, hogy ujesztendő napján Munkácson látta, és ezüstet, rezet — kit hogy *Bezegh György, Rót János és Radvánszky János* (György helyett) bányavárosakrúl expediáltak, — ő kísérte volna. Kire szegény *Palásti* mingyárt offerált contrariumot edocealni, hogy ujesztendő napján nem Munkácson, hanem Berényi uraknál *Bodokon* volt; de nem használt, hanem azon istentelen infámis asszony fejére esküdvén *Palástinak* coram delegato judicio : arra nézve ad torturam condemnáltatott és mingyárt az nap meg is kinoztatott. Az előtt már egynehány nappal az istentelen kurva fassiojára condemnáltatnak, praemissa

estek mind *Palásti*, mind több említett társai Caraffa vérszomjának áldozatul. Minthogy *Palásti* vonakodék elismerni a vád igaz voltát, a torturát vették elő. Egyebek közt lábaujjaiba a körmök alá szögeket vertek, majd olasmódon szeméremtestébe megtüzesített vassodronyot szurkáltak. Olykor egyes tagjait csavarták. E kínzások alatt egyet-mást elismert, de a mit, midőn hóhérai szünetet engedtek, ismét visszavont. — Ekkor ezek újra kezdték a szörnyüéseket. Végre, hogy irtózatoss kinjain enyhítsen, vallott mindent, a mi csak nyelvére jött s a mit tőle kívántak. Egyebek közt vallá, hogy Jézus körülmétélese napján *Munkács*on volt, holott hiteles tanuk bizonyítják, hogy azon a napon otthon *Nyitrában* hallgatta a lutheránus pap egyházi beszédét. Vallotta, hogy a *Radvánszkitól* kapott pénzt elvitte a várba: holott ez sem volt igaz. — A kinpadról lekerülve s némikép eszméletéhez jutva, esengett a vele együtt szenvedő *Radvánszkinak*, hogy bocsásson meg neki a miért ártatlan létére ellene vallott. Az ítélet hallatára óvást akart az ellen tenni, de a bírák kijelenték, hogy a ki óvást tesz, ismét a kinpadra kerül. Lenyakaztatván, felnégelytetett s tetemei a bitófákra függesztettek ki.¹⁾

3. *Radvánszki György*, gazdag nemesi családból, az 1761-ben elhunyt Györgynek fia. Békeszerető és szelid természetéhez hiven nem csatlakozott *Tököli* párthiveihez sem, de hogy őket kiengesztelje, bőkezű volt irányukban. Még februárban elfogatott. Kinpadra vonatván, több óra hosszán át «kegyetlenül feszítették, sütötték, metélték és csavargatták Oldalai úgy meg voltak sütve, mint a marhacsesenye». Kivánczozott az urvacsarában és az ev. lelkész vigasztalásában részesülni, de ez tőle megtagadtatott; s csak mikor a pokoli fájdalmak annyira kimerítették, hogy hirtelen kimulásától lehetett tartani, eresztették hozzá az evang. lelkészt. *Radvánszki* azonban már ekkor félig megsülve nem volt többé eszméletén. A hóhérok kis kocsira dobták, melyet a kutyapécér huzott s így követte többi szerencsétlen társait a vesztőhely felé. Ide érkezve deszkára tették s úgy vonzolták fel az emelvényre. Először jobb karját vágták

terribili tortura, *Keczer András*, *Sárosi* és *Czimmermann*; mindenikének elsőben jobb kezét elvágták, azután elütötték a fejét, azután négygyé vágták, és kívül a városon ad vias publicas akasztófára fölszegezték.»

¹⁾ *Rezik* szerint máj. 9-én végeztetett ki.

le, azután hosszú haját kötél végéhez kötötték a hóhérasok; hogy ily módon a tehetetlen testet az elesésben visszatarthassák: de mint-hogy a haj e célra gyöngének bizonyult, a kötelet fülei irányában hurkolták fejére s így tartották vissza az elbukástól, míg a bakó fejét levágta. Tetemei hagyomány szerint később összeszedetvén Szinyén temették el. ¹⁾

4. 5. *Kovács György és Bertók János* lenyakaztattak s utóbbik fölnégyletett. ²⁾

* * *

Máj. 6-án a vitéz *Feldmayer Simonra* került a sor, kiról fentebb *Eperjes* ostrománál emlékeztem. Született *Küstrinben* a brandenburgi örgrófságban. Kora ifjuságától fogva katona. Harcolt a lengyelek — majd *Tököli* zászlói alatt, ki őt diszruhával s egy házzal ajándékozta meg. *Eperjes* mindkét ostroma alatt bajnoki lelkületét tüntette ki. A második ostrom végén az őrségnek a hódolási pontok szerint a császári zászlók alá való átlépés megengedetvén, mint *professionatus* katona élt ez engedélylyel, — *Caraffa* kezét azonban nem tudta megnyerni. Az utóbbi időkben *Bártfán* tartózkodék, de *Eperjesen* is gyakran megfordult, hol *Caraffa* nyájasságot színlelt irányában. Máj. 5-én véletlenül elfogatott s másnap tudtára adatott, hogy kintpadra fog vonatni. Hogy ezt kikerülje, még azon este tollkésével szívéhez szurt. Öngyilkossági szándéka azonban még idejében észrevétetvén, hajnali 2 óra tájon a vérében fetregőt lófarkához kötik s a városon keresztül a bitóhoz vontatják, hol fölnégylek, s tetemeit oszlopokra fölakgatják.

* * *

Máj. 14-dike ismét a tömeges gyilkoltatás napja volt. E napon vértettek el ugyanis:

1. *Bezegh György*, zólyommegyei, nemesi származásu, 1656-ban Nógrádmegye jegyzője, 1662-ben ugyanazon megye országgyűlési követe, a ki, mint ilyen a protestánsok ügyeiben kitűnő szerepet vitt, 1670-ben Zólyommegye alispánja, 1681-ben ugyanennek országgyű-

¹⁾ *Rezik* szerint máj. 9-én végeztetett ki.

²⁾ *Rezik* ezekről nem emlékezik.

lési követe. Avatott tollu és fényes tehetségü férfit, ¹⁾ kire a legnagyobb családok bízták jogi képviselőket. ²⁾ *Tökölinek* sok éven át hive és kíséretársa. Hogy a császáriak előtt megtérésének jelét adja, katolikus hitre tér át; de majd tettét megbánva ismét evangélikussá lesz. *Caprara* 1686-ban öt Tököli egyéb párthiveivel együtt Kassán elfogatta, de ismét szabadon eresztette. ³⁾ *Eperjesre* márciusban elhurcoltatván, mintegy öt órai kivallatásnak vettetett alá, miközben végre eszméletét veszti. Ezután még hetekig synylődött a börtön fenekén, hol az örök gunynyal boszanták, midőn börtöntársa *Róth János* kiszabadult. Kivégeztetése előtt lelkészt kívánt s urvacsorájával élt. Reszketve lépdelt a vérpad felé, szemében köny csillogott, midőn fogolytársaitól bucsuzék s az emelvényről a következő szavakat mondá: «Én már egyszer a közbocsánat által Ő felségétől kegyelmet kaptam s mégis halálra adatom. Esküszöm az élő istenre, kinek színe elé kell járulnom, hogy ártatlan vagyok, semmi újabb pártütésbe nem ártottam magam, és így ártatlanul kell meghalnom. — Én tehát a bírakat a mindenható istennek törvényszéke elébe idézem, hogy adjanak számot a kiontott és kiontandó ártatlan vérről.» — «Ezt nem akarván hallgatni a Herodes kölykei», veti utána *Ottlyk*, «megüttették a dobokat és exequálták a szegényeket nagy ártatlanul.» ⁴⁾ — Jobb karja és feje levágatott, teste fölnégyeltetett. Szívét fia magával vitte. ⁵⁾

2. *Weber Frigyes*, kiről az «első tragoedia» elején emlékeztem. «Ugy kell neki», kiáltának némely jelenlevők, midőn a zavart tekintetű s egész testében remegő árulót a vérpad felé kísértetni látták, «ugy kell neki, ne árthasson többé a jóknak.» ⁶⁾

3. *Weber Dániel* előbbiknek testvére, szintén katholizált. Mind-

¹⁾ *L. Nagy Iván, Bezegh György és neje* című cikkét a Századokban. Szerk. *Thaly K.* 1874., 373.

²⁾ Az 1672-ik évben *Eszterházy Miklós, Tassy Mihály* és a *Földváry* család neveikben a *kalocsai érsekség* birtoksértései ellen tiltakozik. (Pestmegye j. könyve a mondott évről. 85. lap.)

³⁾ *Kassa* 1685. okt. 25-én adta meg magát, s az alkupontok szerint Tököli hiveinek bánatatlanság biztosított.

⁴⁾ *Ottlyk* i. h. 59. l.

⁵⁾ *Rezik* szerint máj. 9-én ölték meg.

⁶⁾ *Rezik* szerint máj. 9-én, más tudósító szerint 24-én végeztetik ki.

kettőjöknek elengedték a kinpadot, karcsonkitást és fölnegyelést, s kegyelemből egyszerűen fejüket vették.

4. 5. 6. Kivégeztettek még egy *levélvivő* (más tudósítás szerint «bizonyos *Fazekas Rozsnyóró*») és két *szolga*, kik urok, Székely András helyett haltak meg.

7. *Láni Sebestyén Kassáról*, reform. hiten levő igen jelentéktelen ember zárja be az áldozatok sorát. A boldogtalant a bírák a curián soha ki sem kérdezték, habár tüntetés céljából a börtönből többször elővezetteték, s a törvényház tornácán őrizteték. Midőn tudatták vele, hogy ítéletet kapott: kétségbeesetten könyörgött a fölmentésért, mivelhogy semmi bűnt sem tett, Munkácsnak, levélnek s t. eff. színét sem látta. Azzal vigasztalták, hogy «jobb ártatlanul meghalni, mint vád alatt élni». Minthogy Eperjesen kálvinista lelkész ekkor nem volt, az ottani evang. magyar pap imádkozott vele a végpercekben. ¹⁾

Szept. 12-én «a kálvinista lelkész a kisebbik ágyusáncban eltemettetvén, onnét a hóhér által nyilvánosan kihuzatott s a bitófa alá ásatott el».

A bitófákon s azok kerekein a tetemek, melyekről a hust a madarak és férgek pusztították el, sokáig ott csüngtek: mignem a következő év márciusában egy éjjel, hihetőleg a hóhérok által, leszedettek. *Ketzer Klára*, *Mers Miklós* özvegye, az áldozatok néhányának rokona, azonban már előbb leszedette több vértanu csontjait a gyalázat fájáról s azokat éjjel a színei templom tornyába temette el. *Fleischacker*, *Medvecky* és *Schönleben* holttesteit *Caraffa* nem adta ki, hanem a város kerítésén kívül *Sáros* felé csekély mélységre a földbe ásatta. ²⁾

* * *

¹⁾ *Rezik* szerint máj. 9-én, más tudósító szerint ápr. 18-án végezték ki.

²⁾ *Összesítés. Kivégeztettek:*

<i>Eperjesről</i> : Zimmerman, a két Weber, Schönleben, Rauscher, Baranyai, Fleischacker, együtt	7
<i>Abaujából</i> : Kassáról Láni	1
<i>Sárosból</i> : a két Ketzer, Sárosi, Feldmayer, Székely	5
<i>Turócból</i> : Feja	1
<i>Gömörből</i> : Fazekas	1
<i>Nyitraiból</i> : Palásti	1
<i>Szepesből</i> : Medvecky	1
<i>Zólyomból</i> : Radvánszki és Bezegh	2
<i>Illetőségi helyeikről ismeretlenek</i> : Kovács, Bertok, s a levélvivő, két szolga	5

Összesen 24

Visszatérve a kivégeztetések okaira s Caraffa és társai eljárására, e részben a legtöbb szerző, köztök Szalay László és Horváth Mihály történetiróink, egy nézetben vannak *Rezikkel*. Későbbiek és egykoruak, hazaiak és külföldiek, kik e tárgyról irtak, legnagyobb részben meg-egyeznek abban, hogy e vérengzésnek nem volt törvényesen elfogadható alapja: hogy *Caraffa* az ítéleteket pusztá gyanura hozatta, vagyis inkább a korábbi évek tényeiért büntettette a szerencsétleneket, kik azokért már közbocsánatot kaptak. A tábornok ekép egyenesen utasítása ellen járt el, mely kikötötte, hogy ama régebbi tények többé ne büntetessenek s az eljárás a magyar törvények szerint történjék. «Ő nemcsak a magyar törvényekhez nem alkalmazkodott, hanem általában semmiféle törvényhez sem.»¹⁾ A törvényszék tagjai sugalmazás, sőt egyenesen fülbe mondás után kapták és hozták nagy sietéssel az ítéleteket; mert *Caraffa* által meg voltak félemlítve, mindenben szót is fogadtak neki. «A bírák nyelve és voksa nem volt szabad» úgy mondá a katolikus *Megyeri* Gábor, «a bírák egyike az azon év végén tartott országgyűlésen, «mindennek a tábornok esze és akarata szerint kell vala történnie», a ki kereken tudokra adta, hogy az ellenmondót a curia ablakaiból dobhatja le.

A törvényszék eljárása abból állott, hogy a ki önként, szép szerével vallani nem akart, legtöbb esetben átadatott a hóhérok kinzásainak. Ha ekkor vallott, önbeismerés, — ha nem vallott megátalkodottság alapján elmarasztaltatott s halálra ítéltetett. *Caraffa Zimmermannnak* bántatlanságot ígért, ha vall. Mikor pedig az még így sem akart tudni mit sem Munkácsról és levélről: elverettette s mindaddig kinoztatta, míg igenlő választ nem adott a kérdésekre. Hasonlókép bánt *Palástival* is. A vádra nézve kielégítő bizonyítékok nem voltak s nem igen lehettek; *Rezik* legalább azt mondja, hogy *Absolon*, *Zrini* Ilona titkára és *Radics* A. munkácsi várparancsnok e dolog felől megkérdeztetvén később, midőn már a valót minden veszély nélkül meg-

Vico szerint *Caraffa* «az eperjesiek közül 10. bebizonyult vétkest és nagyszámban a nép közül valókat végeztetett ki, amazokat bárdal, ezeket akasztással». (De rebus gestis Ant. Caraph. Katonánál i. m.)

¹⁾ *Szalay* i. m. 352, hol több külföldi író nyilatkozata is olvasható ez ügyben.

mondhatták, hitőkre vallották, hogy az eperjesiekkel azután, hogy a vár ostromzáróztatott, semmiféle levelezésben vagy izengetésben sem állottak.

Nem hallgathatjuk el azonban, hogy vannak, habár kivételesen, olyan történetírók is, kik e kérdésben máskép ítélnék. *Vico*, *Caraffa* életírója, ki ennek papirjait használta, vétkeseknek nyilvánítja az elítélteket, s a tábornok eljárását menteni igyekszik. *Pray*¹⁾ szerint «az ágostai és helvét vallású városok belerohantak volna a lázadásba, ha ezt *Caraffa* fel nem fedezi», s ugyanő mondja, hogy a kikre a lázadás «rájok bizonyult», azok közül nyolcat *Eperjes* főterén lenyakaztatott a tábornok. Ujabban hazai történéseink között *Thaly* Kálmán tette *Ottlyk* Önéletírásának közlése alkalmával azt az észrevételt, hogy az eperjesieknek Munkácssal való összeköttetése, melyet egyébként *Ottlyk* is tagadott, kétségbevonhatatlan tény. S csakugyan *Dobay* Zsigmond, ki a zárlat idején *Zrini* Ilona és *Absolon* közelében szolgált s *Munkács* védelméről rendes naplót vezetett, írva hagyta, hogy a várból máj. 4-én *Toth* Gergelyt, 30-án *Dévay* Tamást küldték *Eperjesre*, ki onnét jun. 10-én visszaérkezék. Jun. 13-án és jul. 1-én ismét ment «ember *Eperjesre*». Jul. 5-én «azon egy ember jött *Eperjesről*, az kit *Absolonné* asszonyom Ő kegyelme ide küldött az urához», jul. 6-án pedig «azon embert visszaküldte uram Ő kegyelme». Okt. 12-én «*Eperjesről* ember jött» s 14-én a várból ment oda.²⁾

Ez adatokra meg kell azonban jegyezni, hogy az érintkezések mind az elfogatások *utáni* időre estek. Hogy a vértanuknak s az elfogottaknak volt-e egyáltalában és mennyi részök az összeköttetés fentartásában: arra nézve biztos adatokat én ma sem tudok, s *Jánokira* tesztek csupán némi kivételt, ki, a mint látni fogjuk, azután hogy *Caraffa* körmei közül kiszabadult, csakugyan érintkezésbe lépett *Tököli* nejevel.

További kérdés, hogy magának az udvarnak mi célja és mennyi része lehetett az eperjesi szörnnytettekben? Erre nézve a dolog természeténél fogva documentált feleletet bárki is nehezen adhatna:

¹⁾ *Historia Reg. Hungar. Pars III. pag. 413.*

²⁾ Lásd *Monum. Scriptorum. Kiadja a magyar tud. akad. XXIII. kötet. Dobay naplója.*

előttem pedig egyenes bizonyítékok teljességgel nincsenek tudva. Az akkori közvélemény ismertetése végett hadd álljanak itt a következő adatok.

Rezik előadása szerint az udvar az alkotmányos érzelmű s szabadságszerető protestánsoknak nem bocsáthatta meg a *Tököli* fölkelésében vett részöket; s épen ezért, dacára a több ízben ünneplésen nyilvánított amnestiának, *ürügyet keresett, hogy rajtók bosszút állhasson*. Eperjesnek különösen nem felejtették el azon szereplését, melyet *Tököli virágzása* idejében vitt, a két izbeli hosszú és vitéz ellenállást a császári seregekkel szemben. «A városnak ezen makacs és hosszú védekezéséért» úgy mond *Rezik* «s a hetvenes évek óta a németek irányában többször tanusított ellenszegüléseért, — nem pedig holmi levélkék írásáért és küldözéséért kellett halállal lakolniok *Fleischackernek, Zimmermannak, Medveckinek, Wébernek, Schönlebennek, Baranyainak, Ketzernek, Feldmayernak* s egyébeknek, mint a lakosság vezetőinek. Sőt ha a város a parancsnak engedelmeskedett s kapuit *Schultz* előtt első vagy másod ízben megnyitotta volna is: ama férfiak, kiket a régibb ellenszegülés szerzőinek és oszlopainak tekintettek, akkor sem maradtak volna büntetés nélkül... A mint-hogy közülök hatan évekkel a mostani katastropha előtt a bécsi titkos tanács végzése szerint már halálra voltak kárhoytatva.» Ezen felfogással annyiban egyezik a szintén egykoru *Babocsay*-é, hogy a *Munkács*csal való titkos egyetértést és levelezést ő is csak «ürügynék» mondja; az üldözés indokául pedig azt állítja, hogy amaz urak némelyike ellen «kiváltképpen passioja volt a mélt. generálnak» s hogy a föntebbi «praetextus alatt az *evangelikus status* némely nem jó akaróinak éretlen ingerlésekből, álnok tanácsokból, nagyobb részre magyar hazából a hasznosabb és erősebbnek látszó oszlopokat igyekezett kiirtani és ha onnét felül engedtetett volna, teljességgel mind kifogyatni. Mely praktikás dolognak nem utolsó kovácsa volt a *római clerusság*, annyira hogy még Romából is Cardinál Bonifacius nuncius apostolicus e végre bocsáttatott volt a Fels. udvarhoz, ut sub praetextu *Munkácsianæ rebellionis tollantur capita Evangelicorum*». ¹⁾

Babocsay tehát „*onnán felül*“ az ártatlanok védelmét várta és bizonyosnak teszi fel, míg *Rezik* ezzel szemben írva hagyta, hogy az

¹⁾ *Babocsay, Fata Tarcaliensia, Rumynál* I. 97. 98.

udvar az eperjesi borzasztóságok felől az elfogottak felei által, gyors futárok által idejében értesítve lón, de a szerencsétlenek ott semmi oltalmat sem nyertek, annál kevésbé, mert *Caraffa* egyenesen az *udvarnak előleges tudtával és beleegyezésével* járt el több esetben, s ítéleteit a király nevében hozta és hajtotta végre.¹⁾ Ennek jóformán megfelelő volt az udvar eljárása a kivégzettek örökösei irányában is. *Ketzer Gábor* és *Zimmermann* véginségre jutott özvegyei a legközelebbi országgyűlés alatt *Lipót* király lábai elé borultak s könyvek közt panaszlásk el férjeik ártatlan halálát és szegénységöket. *Lipót* kétszáz ezüst pénzt adott nekik, s a szepesi kamránál megrendelte, hogy még több efféle szükölködőnek helyzetén enyhítsen, egyszersmind egy *Kassán* létesítendő törvényszéknek feladatáva tétetett, hogy habár a kivégzettek életét többé nem lehet visszaadni, ügyökben új vizsgálatot tartson, s ha netalán közülök valakit ártatlannak talál, annak „*becsületét, mely az életnél előbb való*“, állítsa helyre.²⁾ *Bezegh György* özvegye és gyermekei szintén siker nélkül könyörögtek a lefoglalt javak visszaadásáért.³⁾

A vagyonekbozások, a kicsikart pénzfizetések tehát csak annyiban maradtak s *Caraffa* eljárása e tekintetben is mindinkább gyanussá vált. Ismeretes volt különösen a *Ketzer* család gazdagsága, úgy hogy csak magának *Andrásnak* ingóságai huszezer forintnál többre rugtak, a f^őzőkön kívül.⁴⁾

A tábornok azonban a törvényszék tagjait és segédszemélyzetét pazarul fizette.⁵⁾

* * *

¹⁾ Ezzel ellentétben a *folytatók* egynémelyike azt írja, hogy a foglyok egyrésznének (*Palásti* és *Bezegh*) számára, még idején császári kegyelem érkezett, melyet azonban *Caraffa* zsebre dugott.

²⁾ E törvényszékről *Rezik* többet nem közöl.

³⁾ *Nagy Iván* i. m.

⁴⁾ Ezek közé tartoztak a *Nagy-* és *Kissimonka* és *Libanka* hegyek, *Vörösvágis* és *Zamuto* helységek határában, hol a világhírű magyar nemes opálnak bányája van, mely a kincstár birtokába ment át s melyért a haszonbérlo pár év előtt (1877-ben) 13,600 frtot fizetett évenként az államnak. (*Gesell* S. értekezése a vörösvágási opálbányákról a magy. tud. akad. előtt 1877. dec.-ben.)

⁵⁾ A szepesi kamra levéltárából vett adatok szerint kaptak *Wallis* 600, *Fischer* 640, *Szentiványi* 1686, *Burghardt* 720, a *táblabírók* együtt 800, a *hőhérok* 268, a *jézsuiták* alamizsna címen 200, a *ferenciek* és *minoriták* 240, *Tábori*

Azonban a fentebb elősorolt áldozatokkal *Caraffa* még korántsem volt kielégítve. Az *eperjesi* börtönökben számosan maradtak, kik ellen mint árulók és lázadók ellen vallatást és vizsgálatot tartatott. Így nevezetesen *Schwarz János* lelkész és tanár,¹⁾ és *Szirmay Miklós*, mindkettő Eperjesből, *Raksány János* Turócból, *Ketzer Miklós*, a Menyhért fia Sárosból, *Jelenik András* Gömörből, *Ottlyk György*²⁾ és *Szunyogh Gáspár* — Budetin ura — Trencsénből, *Nagy-Mihályi László* Zemplénből, *Róth János* Zolyomból. Ez utóbbi besztercebányai születésű magyar nemes; miután kegyetlen módon megkínzóztatott, tízezer tallér lefizetése mellett eleresztetett, oly értelmű igazolványt nyervén a törvényszéktől, hogy «tisztességes kikérdeztes után bűntől tisztának találtatott». Később a pozsonyi országgyűléshez panaszlevelet adott be szenvedései felől, melyeket, midőn többek előtt élő szóval is rajzoló s ezek előadását hihetetlennek nyilváníták, megmezteleníté magát s összeégett és roncsolt tagjain megmutogatá a sebhelyeket.

A tábornok önkénykedésével szemben senki sem érezheté magát biztonságban, s a tekintélyesebb emberek közül, habár ártatlanságukat érezték is, hogy életüket és vagyonukat a szörnyeteg erőszakosságaitól menthessék, sokan Lengyelországba menekültek. Ezek közé tartoztak egyebek közt *Roth Mihály* sárosmegyei alispán és *Klesch János*. *Caraffa* ugyan nyilvánosan bántatlanságot ígért a hazatérőknek, de ez ígéretnek, melyhez hasonlót a császáriak már többször tettek, senki sem hitt.

Erzsók 280 rénes frtot, a kivallatáshoz szükséges szerszámokra felszámítottat 600 frt, a foglyok tartására, mi alig kerülhetett 20 frtba, szintén 600 frt stb. stb. úgy, hogy a törvényszék összes kiadása 6853 r. frtra ment. Abban az időben roppant költség!

¹⁾ Ez még nov. 23. után is fogva volt s börtönéből intéz *Caraffa*hoz levelet, könyörögvén, hogy 8 hó óta tartó fogságának, melyben egészen elbetegesedett és elszegényült, a császári kegyelem következtében vessen véget. (Levele Rezik folytatónál.)

²⁾ *Ottlyk* vagyonos ev. nemes *Tököl*inek ezredese, már előzőleg áttért a császárhoz s *Buda* ostromában is mint cs. ezredes vett részt. Önéletirátát, melyet mi is több ponton használunk, *Thaly* közzétette a *Magy. Tört. Emlékekben*, (II-ik osztály: Irók. XXVII. kötet. B.-Pest. 1875.) Felesége közbenjártára még idején kiszabadult az *eperjesi* börtönből.

A bizalmatlanság annál jogosultabb volt, mert, mint Rákoci Ferenc írja «a dragonyosok az országot futották be, hogy elfogják a *Caraffa* által kitüzött áldozatokat... Többen ezek közül sohasem tartoztak *Tököli* pártjához s minden bűnök csak abból állott, hogy a hazában *tekintélylyel, népszerűséggel* bírtak, vagy *gazdagok voltak*. Hiában hivatkoztak ártatlanságukra, vagy a közbocsánatra, melyet előbbi hibáikért nyertek: új bűnökkel vádolák őket, hogy *Tökölinek* vagy hitvesének irtak. A vádlottak előmutattatni kívánták leveleiket; de kérelmek nem teljesítettett, mert a levelek nem léteztek.»¹⁾

A már elsoroltakon kívül fogva voltak *Ostrosics* báró özvegye, kit több ezer tallér lefizetése után bocsátott szabadon később a tábornok. *Fajgel* Péter volt kassai parancsnok, *Bertóty* Ferenc, *Kende Márton*, mely két utóbbit kinpaddal fenyegette *Caraffa*, ha vonakodnak *Csáky* István és *Károlyi* László ellen vallomást tenni.²⁾ *Jánoki* Zsigmond és *Géci* István *Tököli* egykori követei, amaz *Bécsben*, ez *Konstantinápolyban*. Amaz, régi hirneves család maradéka, városról városra hurcoltatik, hogy tőle *Caraffa* a hon és a birodalom nagyjai ellen valami terhelő vallomást csikarhasson ki. De véle célt nem érvén,³⁾ *Gécit*, ki udvarkapitánya is volt *Tökölinek*, hozatja elő s a törvényszék előtt faggattatja, azután pedig kinpadra vonatja,⁴⁾ «hol is general, auditor jelenlétében a hóhér forgolódván körülötte és lamentabiliter szabódván ártatlanságában, midőn levetvén már az övét és kapesolta dolmányát, hóhér előtt fohászkodva mondja a hadbirónak: «Hadbíró uram, látom halál fia vagyok: kérem a *Krisztus* sebeire, ne kinoztassanak engem; vallok, a mit akarnak; látom, hogy

¹⁾ *Horváth* Mih.-nál Magyarorsz. Történ. VI. 184.

²⁾ *Szalay* i. m. 555.

³⁾ *Jánoky* ezután, mint *Dobay* naplója elárulja, csakugyan irt levelet *Zrini* Ilonának s ettől rá jun. 25-én oly értelmű választ is kapott, hogy akaratja szerint elgyűhet s *Absolon* Dán. urammal szemben lehet. *Jánoky* ennek következtében még azon hó 29-én a várban meg is jelent. Jul. 8-án *Jánoky* ismét ir *Tokajból* s erre is választ kap. (*Dobay* naplója *Munkács* védelméről *Thaly* által közzé téve a *Mon. script.* XXIII. k.-ben.)

⁴⁾ *Rezik* szerint *Géci* *Caraffa* által megvesztegettetett s úgy tevő a fentebb említenő vallomásokat. Ezen ügy elbeszélésében mi *Ottlyknak* — ki *Gécivel* egy szálláson volt fogva — előadását követjük, mely különben a *Rezik* föltevését nem zárja ki.

korábbi vétkeimert, melyek felől azt hittem, hogy az ő Felsége királyi szava által biztosított közboesánattal el vannak törölve, meg kell halnom. De mások még többet érdemelnének; mert én ha vétettem is, nyilvánosan tettem azt; de a kik titkon ő Felségének szolgálatában leveleztek velünk s *Tököli* ügyet mozdították elő, azok nagyobb lázadók mint én. • Kérdi a hadbíró: kik azok? *Géci* válaszolja, hogy sokan vannak, nem csak ő Felsége miniszterei között, hanem azon bírák között is, kik én felettem most a delegált törvényszékben ítéletet mondanak... Reportálván *Caraffának* auditor *Géci* fassioját: azon nagyon kapott és meghagya, hogy *Gécit* mingyárt vigvék szállására és legyen becsületes accomodatiója. Investigálván említett generalis, kik legyenek azok a titkos pártütők a delegált törvényszékben? megizente *Géci*: *Kálmánésai* és *Sztankai*. Ezeket mingyárt parancsolt generalis erős fogságban tenni és mindeneket elpecsételni. Nagy láрма lön az egész városon nem tartván senki securusnak magát; minden magyar, a ki azelőtt *Tököli* hive volt magára vára hasonlót.

Gécinek dolga naponként jobban lött; mert minden titkait tudván *Tökölinek*, ad privatum colloquium et examen secretum *Caraffa* magához éjtszaka hozatja *Gécit*, a ki rendszerint kifejezte, valakik correspondeáltak *Tökölivel*; azok penig Bécsben, Morvában német urak, és némely ministerek is voltak. Ezeknek solidatiojára examinálták *Jánokit*, *Fájgel* Pétert, és a kik belső emberei voltak *Tökölinek* kivált *Petenádát* a ki Bécsben postálkodott. Ezen fassiokból sok becsületes urat megmocskoltak, kivált *Badensis herceget*, a ki *Consilii Bellici Praeses* volt. • ¹⁾ Előbbik régi időtől fogva személyes ellenfele is vala *Caraffának*; ez tehát *Gécivel* nyilatkozatot írat alá, melyben azt vallja, hogy *Petenada György* nem rég a bádeni *Hermann* levelét bizta rá a magáéba zárva, mely levélben a *Tököli* fölkelésének támogatására buzdít s a mely szerint *Eszterházi nádor*, *Erdöli György* horvát bán, *Draskovics* országbíró, *Cobor Ádám* gróf és más főurak levelezésben állanak *Tökölivel*, s a német jármot lerázni és a szabad királyválasztást helyreállítani iparkodnak. *Petenado* ennek következtében pünkösdre virradóra fogolykép hurcoltatik *Eperjesre*

¹⁾ *Ottlyk* i. h. 57. l.

s *Caraffa* Götz és társaik még az ünnep elsőnapján elkezdték faggatni, megeskettetvén, hogy a mit *Caraffa* vele tett, senkinek sem fogja kibeszélni. *Kálmáncay* kir. curiai főjegyző szintén elfogatván, eleintén *Draskovics* ellen semmi ráfogással sem akart élni. De midőn kinpaddal fenyegettetett, tiszta lapot küldött *Caraffának*, hogy írja rá maga, a minek bevallását kívánja. Mindazáltal kegyetlen módra megkinoztatott. Kétséget nem szenved, hogy *Caraffa* mindent merhetett, mert *Stratmann* császári főcancellár és *Kinski* támogatták s ezekbe bizva, bár értesült, hogy ellene panasz tétetett a császárnál, minden habozás nélkül szötte tovább is kegyetlen terveit. Az udvar siket volt azon panaszok és könyörgések irányában, melyek *Caraffa* eljárása felől hozzá felterjesztettek, sőt úgy látszik, jó ideig a magyar királyi tanácsosok és fő kormánytisztviselők sem vették azokat kellő figyelembe. A tábornok hatalmaskodása és zsarolásai ellenében teljesen magokra hagyattak a hon legkiválóbb férfiai. A *zempléni* nemesség 400 arannyal és néhány hordó tokaji borral igyekezett maga iránt kiméltre birni a tábornokot.¹⁾

Petenada végre fogságából szabadulván, lelkiismeretének furdaságaitól készletve Pozsonyban barátai előtt fölfedezi, hogy ő «a szentlélek ellen minő megbocsáthatatlan vétket követett el». Ekép nyilvánvalóvá lett, hogy *Caraffa* nemcsak a magyar evangélikusok ellen tör, hanem mindenki ellen, kit személyes ellenségeskedés, népszerűség és gazdagság elébe vetett. A *bádeni Hermann* ekkor *Petenadát* foglyul Bécsbe viteti s maga ellen vizsgálatot kér, melyben ártatlanságát bebizonyítja ugyan: azonban, bár a fő hadi tanácsnak ekkor ugyancsak fontos dolgai voltak a török háboru miatt — a *regensburgi* birodalmi gyűlésre császári biztos képében küldetik el, vagyis, a mint *Ottlyk* kifejezi, «az udvartól eltávolíták — előléptetés

¹⁾ *Fessler*, *Gesch. d. Ung.* Klein átdolgozása 18. Lief. 436. l. A *tarcaliak*-tól pedig a következő évben 50 hordó bort vitetett el *Caraffa* egy eperjesi polgár által... pénzért, melyet ugyan megígért, de soha meg nem adott. (*Szirmay* *Notitia*... *Zempleniensis*. 152. l.). *Pestmegye* 1683-ban az adót exequáló s nem fizetés esetére az egyesült «megyét elpusztítással» fenyegető tábornok ellen följelentést tett a királynál, de a rá következő évben két ló árában már 133 forintot rendel neki kifizettetni. A *kecskeméti*ek pedig 1689-ben «szörnyű fenyegetődzése következtében» 590 forintot küll lenek neki. (*Pestmegye j. könyvei* a mondott évekről 94., 100. és 164. ll.)

ürügye alatt». Ugyan ez idő tájon *Bercsényi Miklós* és *Barkócy László* mint a fölvidék követei a nádor előtt emelnek panaszt *Caraffa* eljárása ellen s azzal együtt a császárhoz utaznak a törvényszék eltörlését s *Caraffa* eltételét kérvén. E célból *Bádeni Lajos* örgróf, a császárnak egyik diadalmas vezére is közben járt az udvarnál. Az oly sürgős kérelem azonban csak huzamosb idő után s az országgyűlés ismételt rimánkodásaira ment teljesülésbe.

Lipót király ugyanis okt. 18-ára *Pozsonyba* hívta össze az ország rendeit, hogy *II. Endre* 1222: 31. t. cikkének záradékát eltöröltesse s családjának örökösödési jogát a szabad választás megszüntetésével elismertesse. A királyi előterjesztések megtörténte után mindjárt a tanácskozások elején az országos sérelmekre kerülvén a sor, *Róth János* emlékirata olvastatik fel, melyben elpanaszolja, hogy mit kellett neki ártatlan létére szenvednie *Caraffától* s ezután hasonlókép felolvasatott *Radvánszky Gy.* özvégyének *Máriássy Katalinnak* könyörgő levele, melyben férje meggyilkoltatását bepanaszolja s az ügynek újabb vizsgálatát és az elkobzott jószágok visszaadatását kéri elrendeltetni. *Orbán István* kir. személynök ekkor *Megyeri Gáborhoz* sárosmegye követéhez, egyszersmind az eperjesi törvényszék tagjához fordult, felhíván őt, mondaná el az elszörnyűködött Rendeknek, mint hoztak ítéletet ama biztosság kebelében? «Kénytelenek voltunk szavazatinkat a hadbíró fülébe sugni, válaszoló a megszólított, — aztán a nem magyar tagok szavazatai nagyobb értékkel birtak mint a magyarokéi s végre nem is a szavazatokhoz képest hozattak az ítéletek. *Medvecki Mátyás*, eperjesi tanácsos, ki mint felebb láttuk, szintén tagja volt ama bíróságnak, s ki most mint Eperjes képviselője ült a rendek között, hasonló értelemben nyilatkozott, hozzá adván, miszerint nekik megparancsoltatott légyen, hogy ne az ország törvényei, hanem *Carpzow* és *lelkiismeretök* szerint hozzanak ítéletet. *Klobusitzky Ferenc* kir. táblai ülnök és *zempléni követ* előadta, hogy *Caraffától*, midőn akkor időben nála megfordulna, mást hallott, hogy a tábornok — legalább saját állítása szerint — intette a bírakat, ne keressék kedvét szavazataik által, ő *Felségének* kegyét se véljék ilyes uton, ilyes eszközökkel elérhetni, hanem ítéljenek lelkiismeretesen az igazság szerint. *Kegyelmeteknek* minden esetre a törvények szerint kellett volna ítéletet hozniok. *Szirmay István* is osztozkodott e nézetben, s a személynök folytatta az emlékiratok felolvasását, melyek közül

még néhány az eperjesi vérbiróságra vonatkozott, s melyekből látni való volt, hogy még több vádlott fogva ül Eperjesen. Ekkor *Szente Bálint* alnádor s pozsonymegyei követ és *Lapsánszky János*, a trencsényi nemeség képviselője kérdést tettek: vajjon nem volna-e immár ideje azon lenniök, hogy ama biztosság, melynek eltörlése már rég ígértetett meg, de mely még mindig létezik, szüntettessék meg valahára. És hallattak helyeslések az indítvány felett és hallattak jajveszéklések, hogy a holttestek részben még mindig kicégérezvék, hogy a véres állvány még mindig ott van a városház terén, mintha holnap vagy holnapután ismételtetni fognának a szörnyüségnek. Ehez képest üzenet ment a főrendekhez, kérnék közösen a Felsőset, hogy a biztosságot megszüntetni, a foglyok szabadon bocsátását elrendelni, s az árvákat az elkobzott jószágok visszaadásával megvigasztalni méltóztassék.»¹⁾

¹⁾ Az országgyűlés lajstromozván a Fölség előtt a nemzet sérelmeit, az eperjesi dolgokról így nyilatkozik: «Nem tudni — mely intézkedés következtében odáig jutottak a dolgok, hogy a közszabadságnak az eddigieknél is nagyobb megháborításával s az azon ütött sebek felújításával mind a gróf nádor ur, mind a fő- és alvezérek, mind a kapitányok s a haza egyéb oszlopai és tisztviselői gátolva vannak annak teljesítésében, amit hivatalos tisztök elöbök szab, s öök az előfordult politikai, törvényszéki és katonai ügyeknél mellőztetvén, lakostársaink, főurak és nemesek, bűnösök és ártatlanok egyaránt minden törvényszerű előleges idézés és kellő rábizonyítás nélkül Ö felségének hadi tisztjei által személyökben a legméltatlanabb módon elfogdosztatnak, Eperjesen piszkos börtönökbe záratnak, és Caraffa Antal ur rendeletére hallatlan és eddig szokatlan módon egy delegált bíróságnak vettetnek alá, különféle leirhatatlan s hallani is borzasztó kínzásokkal önmagokat és másokat terhelő vallomásokra kényszerítettnek, a szörnyű kikeresett gyötréseknek félholtan is ismételve alávetettek, végre pedig e valla-tások után, habár azon pillanatban, melyben a kínzással felhagynak s a tortura által előidézett önkivületből magokhoz térnek, vallomásaikat visszavonják, a leggyalázatosabb halálra ítéltetnek; némelyek azonban már a módnélküli torturázások alatt kimulnak; aztán egyre-másra fölnégyeltetnek. Jószágaik és minden vagyonaik sőt az özvegyekéi, gyermekekéi árvákéi is szintugy az apai, mint az anyai ágról maradtak, az ösiek szintugy mint a szerettek, törvény ellenére elkoboztatnak. Vannak olyanok is, kik (habár rájok még a tortura kínzásai utján sem tu ltak vétket kisütni) holt elevenen elbocsáttatnak, de csak akkor, ha előbb néhány ezer forintnyi váltságdíjat lefizettek, korábbi épségököt azonban soha vissza nem nyerhetik. Ám büntessék azokat, ha vannak olyanok, kik a közbocsánat kihirdetése után újabb lázadásban vagy más vétekben találtattak: de ezek felett se az idegenekből álló delegált törvényszék lásson törvényt, hanem az erre hivatott alkotmányos bíróságok. (A K.K. és R.R. által készített okirat

Nov. 4-én jelentetett a főrendek részéről, hogy az eperjesi ügyre, nézve egy értelemben vannak az alsó táblával, s az már holnap a király elé fog terjesztetni. A mi meg is történt. A király az eperjesi foglyok szabadon bocsáttatása iránti készségét megígérte, *de ugyanazzal az alkalmalmmal* megizente az örökösödés elismerését és az ellenállási jog eltörlését illető kivánságát is. Nov. 17-én, mikor e kivánságok teljesítése felől értesíték Lipótot, ujólag kérték őt az országgyűlési küldöttek, hogy az eperjesi bíróság eltörlése tárgyában adjon már teljesen megnyugtató választ, s ugyanezen napon az evangélikus rendek követei is benyújták vallássérelmi emlékiratukat, azok orvoslásáért esedezvén. Ezen esedezés ugyan jóformán hiába volt: de az eperjesi törvényszéket végre Lipót király csakugyan megszüntette, kinyilatkoztatván, hogy ámbár neki «a kárhozatos összeesküvésnek, mely isteni gondviselés útján fedeztetett fel, továbbnyomozására elég oka volna, mindazáltal vele született kegyelmességéből a méltó megtorlással fölhagy s a főséges új király közbenjárása következtében az általános öröm ezen idejében» a bíróság további működését megszünteti, a lázadásba bebonyolultak ez utáni elfogatását megtiltja, a bebörtönözötteket szabadon bocsátja, s — talán hogy az eperjesi eljárás tisztessége meg legyen mentve, — azt is kinyilatkoztatja, hogy «a *lothringeni herceg* által 1684-ban hirdetett közbocsánatot minden pontjában megerősíti s azt az eperjesi bíráskodásra is kiterjeszti azon módosítással, hogy a mai napig elkövetett vétkekért többé senki ellen vizsgálat ne tartassék» a Tököli lázadásban részesek azonban «a haza ellenségeinek, pártütőknek s törvényszerűen büntetendőeknek» nyilvánítatnak.¹⁾ Mely kegyelmet a rendek megköszönvén, az elfoglalt jószágok visszaadatásának törvénybe iktatását is kérték, annak kitételével, hogy a közbocsánat alól csupán azok vétessenek ki, kik most is folyvást Tökölivel tartanak.²⁾ E felszólalások következtében az eperjesi piacról a szörnyű «theatrum» még novemberben elhordatott, hogy helyén később emlék

Naszvady és *Fiut* komárommegyei követelek országgyűlési jelentéseiben a m. nemz. muzeum kéziratgyűjteményében.)

¹⁾ A királyi második válasz dec. 19-ről Naszvady és társa követjelentésében.

²⁾ Gravamen de amnistia etc. című észrevétele és a jan. 9-iki felirata a Rendeknek, u. o.

állíttassék a *szenháromság* tiszteletére.¹⁾ Már előbb, t. i. nov. 16-án az eperjesiek használván *Caraffa Szatmár*ra való elutazásának alkalmát,²⁾ a város mellett egy csürben megkezdték isteni tiszteletök tartását, de az másnap betiltatott, s csak dec. 1-én engedélyeztetett újra a csürnek e célra való használata.

Caraffa a császár letiltó rendeletét boszankodással fogadta s valódi olasz ravaszsággal panaszkodék, hogy «a magyarok agyarkodnak ellene, az ő zsarnokságáról és az ország kiirtásáról kiabálván» s írta *Kinski*nek, hogy «azon szájalomra méltó hányattatások közt van; vajjon ne mondjon-e le a császár szolgálatáról és ne vonuljon-e vissza a magányba?» *Kinski* erre válaszolá neki, hogy «ne vegye azt zokon, hogy a király mérsékli az ő szigorát. Az uralkodási terhek gyakran úgy hozzák magokkal, hogy azok, kik a király előtt legnagyobb tekintélyben és kegyben állanak, annál még súlyosabbakat is eltűrjenek.»³⁾

S ez a biztatás nem is volt pusztá szó, *Caraffát* az udvar *megelégedésének* jeléül ezután nyomban kitüntetésekkel halmozá; tábornagyi s titkos tanácsosi rangot adott neki, kevés idővel rá pedig aranygyapjus lovaggá, a magyar- és erdélyországi hadak fővezérévé tette s egy darabig még Eperjesen hagyta. *Szentiványi*, a feladó, grófságot, *Fischer* Mihály pedig kevés évek múlva báróságot⁴⁾ nyertek.

Az uralkodó és az udvar minden kívánsága beteljesült Magyarországra nézve. A kurucokon és protestánsokon vett bosszu tökéletes volt, sőt még ennél több is eléretett. Az országgyűlés, mely a delegált törvényszékekkel egyidejűleg tartatott, feladta a legnagyobb jogokat, melyeknek feladását, mint láttuk, maga az udvar hozta összekötésbe a törvényszék megszüntetésével. „*Ezen praetextuosa rebellio vel nova factio*“, ugymond *Ottlyk*, ki e részben kortársainak vélekedését fejezi ki, „csak egyedül *Caraffa* istentelen conceptusa volt, hogy avval incutialtassék terror in Hungaria, ad subjugandos Hungaros.“⁵⁾

¹⁾ *Fessler*, i. m. 437.

²⁾ *Dobay* naplója, i. h. 455.

³⁾ *Vico*. *Katonánál* i. h. 348.

⁴⁾ Ez utóbbik kinevezetési okmánya *Kaprinay*nál, *Collectaneorum* MSC. B. Tom. XXIX. 80. a b.-pesti egyetemi könyvtárban.

⁵⁾ *Ottlyk*, i. h. 56. l.

VI.

ADATOK DECSI JÁNOS ÉLETÉHEZ.

IRTA

SZABÓ KÁROLY.

Baranyai Decsi János, a «Syntagma Institutionum Juris Imperialis ac Vngarici» című tudományos munka szerzője, Salustius magyar fordítója, a magyar közmecénások legelső kiadója, s mint most biztosan állíthatjuk, Magyarország teljes történelmének megírója, alapos készütségével, tudományos ismeretei gazdagságával, úgy a tanítás mint az irodalom terén kifejtett fáradhatatlan munkásságával, a magyar tudományosság férfiai közt oly állást vívott ki magának, hogy Toldy Ferenc méltán nevezi őt hazánk XVI. századbéli egyik legtudósabb, legmiveltebb, legmunkásabb s tán legszellemesebb és legtöbb oldalú írójának.

Életrajzát, legfőképen a saját munkái ajánlásaiban és előbeszédekben található adatokból, valamint munkái bírálati ismertetését Toldy Ferenc írta meg, a m. tud. Akadémia által kiadott «Baranyai Decsi János Magyar históriája» bevezetésében. (*Magyar történelmi emlékek. II. oszt. Irók. XVII. köt. Pest 1866.*)

Ez életrajz kiegészítéséhez szolgáltatók némi eddig ismeretlen adatokat Decsinek Hunyadi Ferenchez, Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem tudós udvari orvosához, s ennek ő hozzá intézett egy pár levélből, melyekből a protestáns Decsinek a katolikus Hunyadi Ferencsel való bizodalmas baráti viszonya, az az elhatározott, de végre nem hajthatott szándéka, hogy a végromlásához közelgő Erdélyből — hol a fejedelemnek följajánlott munkáiért nem csak jutalmat, de még elismerést sem nyerhetett, — Magyarországra kiköltözzék, valamint ekkori lelki állapotja s gondolkozásmódja is kitűnik. Decsi levelének egy helyéből biztosan eldönthetőnek tartom azt a kérdést, melyet még Toldy függőben hagyott, hogy t. i. Decsi teljesen megírta-e Magyarország történelmét, — melyből most csak a X-dik Decast s a XI-dik Decast két első könyvét, az 1592—1598. évek történelmét birjuk, — sőt az időt is meghatározhatjuk, mely alatt e munka megírá-

sával foglalkozott. Az ezen levélre tett egykoru följegyzés pedig házasságának s eddig csak hozzávetőleg 1611. előttre tett halálának idejét ismerteti meg.

Decsinek eddig nyomtatásban megjelent ajánló levelein kívül csak egy levele volt ismeretes, melyet a székely írást vele megismerető Telegdi Jánoshoz Maros-Vásárhelyről (Ex foro Sicularum) 1598. márc. 5-dikén intézett, s melyet Telegdi «*Rudimenta priscae Hunnorum lingvae*» című Leydenben 1598. 8-r. nyomtatott kisded munkája előtt közétett, de a melyet, minthogy Telegdi említett munkájának hazánkban és a külföldön egyetlen példánya sem ismeretes, csak a nyomtatott példányról vett régi másolatok után, Bod Péter, Wallaszky és Toldy újabb kiadásaiiban birunk.

Nekem jutott a szerencse, hogy gr. Bánfi Miklós ő nagyméltósága bonchidai könyvtárában, egy a mult század végén vagy a jelen elején másolt s XVI. századi diplomatiái iratokat s levelezéseket tartalmazó nagybecsű cödexben, — melynek eredetijét eddig fölfedezni nem sikerült, de a melyet, aligha tévedek, ha a Gyulafi Lestár által Szamosközi István történetirő használatára átadott gyűjtemény egy részének tartok, — XVI. századi több erdélyi tudósunk levelei közt Hunyadi Ferenc és Decsi latinul folytatott levelezésének 3 darabból álló töredékét fölfedeztem.

E levelek egyike, a Decsié, kelt Maros-Vásárhelyen 1596. aug. 16-án, s tartalmából kétségtelen, hogy válaszul volt írva Hunyadi Ferencnek Decsihez intézett azon levelére, melynek keltét a másoló leírni elmulasztotta. Hunyadi Ferenc második, hasonlóan kelet nélküli levele pedig, tartalmából itélve, bizonyosan újabb keletü a két előbbinél.

Ezen leveleket a «XVI. századi tudósaink levelei» cím alatt közlendő gyűjteményben a «Történelmi Tár» legközelebb megjelenendő egyik füzetében, az eredeti latinban fogom közzé tenni; itt pedig adom magyar fordításban, egész terjedelmökben.

I. Hunyadi Ferenc Decsi Jánosnak üdvözetet!

Hogy később válaszolok neked, mint kívánnád, s rövidebben mint kívánnád, nem feledékenységből történt, se nem hanyagságból; mert egyik vétekben sem lélegzem, hanem azt tulajdonítsd kérélek távollétemnek, ezt elfoglaltatásaimnak, melyek magán és közügyekben szünet nélkül elfoglálnak. Midőn minap Prágából vissza-

térve Magyarországon jöttem keresztül, gyakran és igen kellemesen társalkodtam Nagyságos Zokoli Miklós urral. Ez egy minden dicséreten fölül álló, dicsőségre született férfiú; egész élete, erkölcei, tettei, tisztességgel és erényekkel teljesek. Midőn ott véletlenül szóba jöttél, kötelességemnek tartottam, baráti tisztemet teljesíteni, az alkalmat el nem szalasztani, s mind azt, a mi tisztességedre s tanulmányaid előmenetelére tartozónak látszott előttem, bőven előadni; és kivittem azt, hogy előtte mások jelentéseiből s az én beszédemből nem csak ismeretes, hanem ajánlásom után kedves is vagy. Ő, a mily kiváló elméjű és tudományu, s csak nem hihetetlen emberségű ember, nagyon ohajt téged látni, s csudálatos módon kedveli tanulmányaidat; ugy hogy kételkedni sem lehet, hogy kitünő törekvéseidet tanácscsal is tettel is fogja segíteni. Mit kell gondolnod, mit kell határoznod a dolgok ezen közönséges romlásában és veszedelmében, magad azonnal biztosan hozzá vethetsz. A mint látod, Scylla és Charibdis közt evezünk, s a farkast, a mint mondani szokták, fülén fogva tartjuk. Én, hogy röviden és nyíltan elmondjam, a mit javadra valónak gondolok, ugy vélekedem, hogy a szerencsét, mely most rád nézve kedvezőnek mutatkozik, nem kell elszalasztanod, sőt nagyon is kell törekedned, hogy midőn a szelek hatalmadban vannak, serényen evezsz, ha biztos és ohajtott révbe kívánsz jutni, s nem kell ugy viselned magadat, hogy az alkalom eltűnván vagy elmellőztetvén, ugy tűnjék föl a dolog, hogy te magad nem gondoltál magaddal és javaddal. Azért is ott dolgadoat jól elrendezvén, a nyár vége felé annyi kis időt kell venned magadnak, a mennyi elég, hogy kirándulj Magyarországra, hogy megismerkedhessél s beszélgethess azon nagy férfiakkal, a kiknek önkényt fölajánlott jó indulatját valaha alig reménylhetted s mindig ohajhatad volna. Törekedjél különösen lelked egész erejéből, hogy Zokolit, a tudománynak ezen Mæcenását, Magyarország ezen igazi Phœnixét, a szolgálat és hódolat minden nemével magadhoz kötelezd, alkalmazd magadat erkölceihez, tetszéséhez, kinek tekintélyén, tanácsán, buzgóságán légy meggyőződve, jót állok érte neked, semmi sem fog mulni. Távozásodat valóban nagyon kell sajnálnunk, de azon nem kissé kell is örülnünk. Sajnálnunk kell, hogy a haza, akár az idők mostohasága, akár az ítéletek gonoszsága miatt, megfosztatik azoktól az emberektől, a kik egykor hasznára, segítségére, biztos diszére válhattak volna: de viszont örülnünk kell, hogy te távol lészesz azon

helytől, a hol a háboruk zajai s veszélyei miatt minden föl van zavarodva, s azokkal fogsz társalkodni, a kik közt minden örömdre, s életed és nyugalmad biztosítva lesz. A mi engem magamat illet, a mi erő csak bennem van, azt egészen a te hatalmadban gondold. A te dolgoz, hogy a legnagyobb bizodalommal élj az én munkámmal mind abban, a mi neked vagy barátidnak érdekében áll; az én dolgom egész lélekkel arra törekednem, hogy a te és minden jók felőlem táplált jó véleményét meg ne hiúsítsam. Az Isten e gondolatokat és jól kezdett terveket tegye szerencsésé, s a végzet találja meg a maga útját, hogy érényeidnek az emberek becsülése és hálája feleljen meg.

II. Decsi János Hunyadi Ferenc Urnak, a Felséges erdélyi fejedelem legkitünőbb főorvosának, nemzetünk legnemesebb költőjének, legtisztelendőbb urának, üdvözetét!

Vettem leveledet legkitünőbb uram, melyből ki nem mondhatom, mennyi gyönyörüséget meritettem. Mert ez legelső leveled s úgy van írva, hogy abból nagy tudományosságodat és miveltségedet s irántam való különös jó indulatodat átláthattam. Hogy engem távol lévőt s arra csaknem érdemetlent oly szeretettel s oly tiszta szízzel ajánlottál Nagyságos Zokoli Urnak, ezen irántam való ily nagy szivességedet annyira köszönöm, hogy azt mindig minden alkalommal a legkészebb leszek meghálálni. Mert ámbár az elnyerendő állapot reménysége barátaim előtt az igen nagy bizonytalanság miatt csekélyebbnek látszik is, mintsem hogy az ut oly nagy költségével és fáradságával kelljen megvásárolni, nekem mind a mellett is, a mint a tanácsok minden indokait jobbra-balra meghányom-vetem, több tekintetből tanácsosabbnak látszik, hogy ezen reménységgel s ez alkalommal Magyarország azon nagy főurait meglátogassam, mint az, hogy ezen háládatlan és fősvény országban tovább is mintegy syreni sziklához láncolva, végkép elsorvadjak. Mert akár az ország köz zavarait tekintsem, akár törekvéseim s állapotom nyomoruságos voltára gondoljak, bizony semmi sincs, a mi nagyon is ne buzdítson a kibujdosásra.

A mint Németországból visszatértem, egészen ezen ország diszi-tésére szenteltem magamat, azt gondolván, hogy kibujdosott rokonnaimmal együtt itt majd tanulmányaimra nézve valamely kissé nyugalmasabb állomást nyerek. Ezen szándékkal ajánlottam a Felséges fejedelemnek azt a valóban nagy fáradsággal szerkesztett «Syntagmá»-mat. De nemcsak hogy méltó jutalmat nem nyertem ezen munkám-

nak, de még felét sem kaptam vissza arra tett költségemnek. Nem sokára ezután, midőn fényes föltételekkel a pataki gymnasium igazgatójára meghívtak, bizony akaratom ellenére tartottak vissza azok a szomoru halállal kimúlt pártfogóim,¹⁾ és nagy támogatás reménységével ezen iskola igazgatójává tettek. Mit tettem itt, minden támogatástól s a szokott fizetésecskétől is csaknem egészen megfosztatva, álljon más tudósok ítéletén, én törekedni fogok, hogy a maradék előtt, ha a végzet úgy akarja, annak bizonyosságát adjam. Azt bizonynyal merem állítani, hogy egy magam, ily nagy szorultságra jutva is, többet tettem az ifjúság oktatásában, mint haton azok közül, a kikről látjuk, hogy azt igen fényes fizetésért teszik. De ezen fáradsággal sem elégedve meg, hogy más tudós férfiakat is hasonlókra s nagyobbakra ösztönöztek, s a fejedelem kegyét és segélyét megnyerjem, szorgalmam más kisebb mutatóványain kívül két nem megvetendő fontosságú munkámat ajánlottam föl a minap a Felséges fejedelemnek. Egyik volt az általam magyarra fordított Salustius,²⁾ melyet midőn a Felséges fejedelemnek ajánlottam, ugyan az történt velem, a mi Theodorus Gazával, ki midőn Aristotelesnek azt az állatok historiájáról irt roppant nagy munkáját görögből lefordítva, ha nem csalódom, Julius pápának ajánlotta, attól oly édes kevés pénzt kapott, a mennyire a könyv diszes kötését becsülték volt. Csak annyiban volt Gaza nálam szerencsésebb, a mint illet is, hogy ő ha többet nem, legalább a kötés árát megkapta, nekem pedig, tölem még az is megtagadtatván, minden munkám és fáradságom kárba vezett. Magyarország historiája pedig, melyet körülbelül öt évi folytonos munkával összeszedegtettem és tehetségem szerint egybeállítottam, mennyi izzadásomba került, istent hívom bizonyosságul, mert az emberek ítéletét a kellőnél igazságtalanabbnak tapasztalom. Midőn ezen dolgozatomat is a Felséges fejedelemnek ajánlottam, s azért valami uti költséget kértem, mind abból, a mit megnyerni ohajtok vala, semmit nem nyerhettem. Mit tegyek tehát? Vajon azoknak szenteljem munkáimat, a kik se nem

¹⁾ Az 1594-ben kivégeztetett Kovacsóci Farkas cancellár, Kendi Sándor és Ferenc tanács urak s társaik.

²⁾ Megjelent Szebenben 1596-ban, a fejedelemhez intézett latin ajánlással, s az olvasóhoz szóló magyar előbeszéddel, mely kelt 1595. szept. 29-én.

kivánják, sem ingyen elfogadva sem becsülik? Bolond legyek, ha valaha bárki tisztességére egy betűt is írok.

Ezek azok, és több egyéb is, a mik arra birtak, hogy a kibujdosásra határozam magamat s abban állhatatosan megmaradjak. Bármint üssön is ki tehát magyarországi utam, jöllehet a kolozsváriak is hinak iskolájok igazgatására s azon kívül is vannak élhetési módjaim, mind a mellett is valóban elhatároztam, hogy október elején arra az utra megindulok, és mind Zokoli urat, mind más nagy férfiakat meglátogatok, s azon alkalommal utána nézek, nem nyerhetnék-e valamely tanulmányaimnak megfelelő állomást. Hogy pedig ezt annál alkalmasabban tehessem, Kitünőségedtől most két dolgot tartottam esedezve kérendőnek; egyik az, hogy irántam való különös jó indulatodnál fogva ne terheltelessé ajánló levelet adni Nagyságos Zokoli urhoz, melyben intsd őt kérlek, hogy miután az ő pártfogásának bizonyos reménységével indulandok arra az utra, tegye meg, hogy az a fáradtságom ne váljék káromra; másik az, hogy méltóztassál nekem a felséges fejedelemtől szabad elmeneteli levelet eszközölni, melynek tekintélyével és tisztességes bizonyosságával annyi harci zaj közt két ifjuval együtt bátorságosan utazhassam. Reményilem, hogy miután az idők mostohasága miatt egyebet nem nyerhettem, ennyi jótéteményben ő felsége részesíteni fog.

Ha ezeket Kitünőségedtől megnyerendem, magamat általa a legnagyobb jótéteménnyel illetettnek és pártfogásod által örökre lekötöztetettnek fogom tartani. Ezeket láttam jónak hirtelenében s kissé bővebb szavakkal Kitünőséged kebelébe mintegy kiönteni, a miket hogy kitünőséged jó neven vegyen, és engem, ha jónak látandja, ezen vágyaim teljesülésére segítsen, igen nagyon kérem. Éljen boldogul Kitünőséged. Kelt Vásárhelyen aug. 16. 1596. Kitünőséged igaz tisztelője Decsi János.

Oldaljegyzet. Ez a mi Decsink megházasodott 1600-ban, meghalt 1601-ben.

III. Hunyadi Ferenc Decsijének üdvözlését!

Mióta közöttünk legkedvesebb Decsim, barátság keletkezett, oly jóindulat kapcsolt össze bennünket, hogy mindegyikünknek ohajtani kellett, akadjon alkalom, hogy baráti szolgálatunkat és készségünket valami ügyben bebizonyíthassuk. Ohajtottam volna, hogy a te baráti jó szolgálataidat a gondoskodás és szivesség valami nemével megelőz-

hettem volna : de az idő és alkalom úgy hozta magával, hogy nekem kelljen előbb a te szolgálatoddal élnem, oly dologban, a mely neked hasznodra és tisztességedre, nekem pedig igen nagy gyönyörűségemre fog válni. Gyarmathi Gergelyvel nem csak régi s majdnem mindennapi ismeretségben, hanem barátságban is állok. Ő, mint jámbor, igen emberséges és a tudományoktól épen nem idegen elméjű ember, az én tanácsomat és intésemet követve, Ferenc nevű kis fiát, ki korára nézve gyermek, de erkölceire s tanultságára nézve csaknem ifju, a te iskoládba küldi tanulni, csodálatosképen örvendve, hogy ez alkalom adván magát elő veled jót tehet s ismeretségedbe juthat, kinek érenyeiről s tudományáról mind mások beszédeiből, mind az én gyakori társalgásomból sokat hallott. Jól lehet tehát neki, a mily emberséges és mivelt, előtted igen kedvesnek s barátságodra a legméltóbbnak kell lenni, mindamellett is, hogy azon ifjacska iránti szeretetedhez és jó indulatodhoz az én kedvemért is járuljon valami, azt tőled nagyon kérem, sőt a barátság szabadságába bizva, követelem is. Nem kételkedem, hogy üres óráidban már rég dolgozol és tervelsz valamit, a mi neked diszedre, a hazának nagy hasznára s fejedelmünknek igen kedves lesz. Haladj a megkezdett uton s élj egészségben.

Ha van valami, a mit érted vagy barátaidért tehetek, add értésemre s gondold hogy meg van téve. Ismét élj egészségben!

E levelek némi eddig ismeretlen adatokat is nyújtanak Decsi életpályájához. Látjuk, hogy Syntagmaja kiadása után nem sokára, 1593-ban, meg volt hiva a pataki gymnasium igazgatására, de pártfogói visszatartották s a m.-vásárhelyi gymnasium igazgatójává tették. 1596-ban, midőn elkeseredve Erdélyből kiköltözni készült, a kolozsváriak is meghívták jóhírű iskolájok igazgatására; ő azonban, sem költözési szándékát nem hajtotta végre, sem m.-vásárhelyi állását a kolozsvárral nem cserélte föl, s ott halt meg, egykoru följegyzés szerint 1601-ben, miután születési idejét hozzávetőleg 1560 tájára tehetjük, mintegy 40—41 éves, tehát legszebb férfi korában. Mind ennél azonban irodalom-történetünkre nézve sokkal fontosabb az a most már teljes bizonyossággal állítható tény, hogy Decsi magyar történelmi munkája, melyről, mint Bod Péter írja, «a ki olvasta, olyan tanubizonyosságot tett, hogy annál jobb historiát a magyar dolgokra nem olvasott» s melyen Decsi öt évig, tehát már külföldön időzése alatt is dolgozott, 1596-ban készen volt.

Kora nem tudta kellően megbecsülni a kincset, melyet a hazai tudományosságért lelkesült és élt Decsiben s történelmi művében birt; az utókor csak e munka csekély töre dékéből, az 1592—1598 évek leírásából, vethet hozzá a veszteség nagyságához, melyet irodalmunk Decsi magyar történelme legnagyobb részének elvesztével vallott. E munka, a született magyartól magyar szellemben bírálólag és művészileg megírt legelső hazai történelem, ha valaha napfényre kerülhetne, adhatná meg csak Decsi mint író nevének azt a dicsőséget, melyet korában senki nála jobban meg nem érdemelt.

20-

